

Nemzeti
Kulturális
Alap

AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR CÍMERESLEVÉL-GYŰJTEMÉNYÉNEK FELDOLGOZÁSA ÉS DIGITALIZÁLÁSA

Módszertani tanulmány

Szerző: Avar Anton

Közreműködők:	Avar Anton	tervezés, digitalizálás, adatrögzítés
	Czikkelyné Nagy Erika	digitalizálás
	Demeczky Jenőné	előkészítés
	Házi Balázs	adatrögzítés
	Laczlavik György	tervezés, adatrögzítés
	Szalkai Dániel	digitalizálás
	Záros Zsolt	adatbázis-fejlesztés

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap
Pályázati azonosító: 2236/141

Dátum: 2012. október 29.

Tartalomjegyzék

I. A CÍMERESLEVELEK	4
I.A. MEGHATÁROZÁS ÉS A KEZDETEK	4
I.B. A CÍMERESLEVELEK JELENTŐSÉGE	6
I.C. AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR CÍMERESLEVELEI	7
II. A CÍMERESLEVELEK FELDOLGOZÁSA	10
II.A. AZ ELŐZMÉNYEK	10
II.B. A KITÜZÖTT CÉLOK	14
II.B.1. Adatbázisépítés	14
II.B.2. Állományvédelem	15
II.C. A DIGITALIZÁLÁS	15
II.C.1. Digitalizálási előzmények az Országos Levéltárban	15
II.C.2. Az iratok előkészítése	16
II.C.3. Technikai lehetőségek és gyakorlati megvalósítás	17
II.C.4. A fájlnévek	19
II.C.5. A digitalizált képállomány ellenőrzése	20
III. AZ ADATBÁZIS LÉTREHOZÁSA	21
III.A. ADATBÁZIS-ELŐZMÉNYEK: A MNL OL MISSILIS-ADATBÁZISA	21
III.B. A CÍMERESLEVÉL-ADATBÁZIS FELÉPÍTÉSE	22
III.B.1. Feltöltőfelület	23
III.B.1.a. Általános leírás	23
III.B.1.b. A feltöltőfelület funkciói	23
III.B.2. Adattárolás	24
III.C. AZ ADATRÖGZÍTÉS	26
III.C.1. Alapadatok	27
III.C.1.a. Levéltári jelzet	27
III.C.1.b. Fizikai jellemzők	28
III.C.1.c. Nyelv	28
III.C.1.d. Irrattípus	28
III.C.1.e. Tárgy	29
III.C.1.f. Fennmaradási forma	29
III.C.1.g. Kapcsolódó jelzetek	30
III.C.1.h. Személyek	30
III.C.1.i. Helyek	32
III.C.1.j. Dátumok	32
III.C.2. Pecsét(ek)	33
III.C.2.a. Megpecsételési módja	33
III.C.2.b. Pecsét fajtája	33
III.C.2.c. Pecséttok	34
III.C.2.d. Pecsét állapota	34
III.C.2.e. Pecsét leírása	34
III.C.2.f. Pecsét mérete	34
III.C.3. Címer(ek)	35
III.C.3.a. Címerleírás	35
III.C.3.b. Címerfestmény leírása	37
III.C.3.b.1. Pajzs(ok)	37
III.C.3.b.2. Sisak(ok)	39
III.C.3.b.3. Címerszőnyeg	39
III.C.4. Egyéb adatok	40
III.C.4.a. Narratio	40
III.C.4.b. Kihirdetés	40
III.C.4.c. Kiadás	41
III.C.4.d. Bekerülés (a publikus felületen nem látható)	41
III.C.4.e. Megjegyzés	41
IV. ÖSSZEGZÉS	42
IV.A. AZ ÚJKORI MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI CÍMERESLEVÉL-ADOMÁNYOZÁS A FELDOLGOZÁS TAPASZTALATAI ALAPJÁN	42
IV.A.1. Supplicatio – a kérelmezés	42
IV.A.2. Expeditio – a kiállítás	45

IV.A.2.a.	Az oklevelek szerkezete.....	46
IV.A.2.b.	Adománytípusok a formulák tükrében.....	47
IV.A.2.b.1.	Rang- és címadományok.....	47
IV.A.2.b.2.	Címerrel kapcsolatos adományok.....	50
IV.A.2.b.3.	Egyéb adományok.....	51
IV.A.2.c.	A címereslevél lelke: a címer.....	53
IV.A.2.d.	Megpecsételés.....	64
IV.A.2.e.	A címereslevelek taksája.....	68
IV.A.3.	<i>Publicatio – a kihirdetés</i>	70
V.	TÁVLATI CÉLOK.....	75
VI.	FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM.....	76
VI.A.	LEVÉLTÁRI FORRÁSOK.....	76
VI.B.	SZAKIRODALOM.....	76

I. A CÍMERESLEVELEK

I.A. Meghatározás és a kezdetek

A mindenkor a levéltárakban őrzött iratok között van egy irattípus, amely már messze a történeti kutatás megkezdése előtt, önnön jogi és művészeti jelentőségénél fogva közérdeklődésre tartott számot, s máig a legnagyobb népszerűségnek örvendő s a leggyakrabban keresett iratok közé tartozik: ez a címereslevél (*litterae armales*).

Ahhoz, hogy megkísérelhessük meghatározni a címereslevél mibenlétét, előbb azt kell definiálnunk, hogy mi is a címer, mivel tulajdonképpen ez különbözteti meg a címereslevelet a többi kiváltságlevélről. Teljesen pontosan, minden apró részletre kiterjedően nehéz meghatározni ezt a fogalmat, hiszen ez még akkor sem volna könnyű feladat, ha a magyarországi címerhasználat mindenben megfelelné a klasszikus heraldika szabályainak. Ennek ellenére a korábban megfogalmazott magyar álláspontok¹ alapján álljon itt egy általánosnak mondható és aránylag rövid meghatározás: *A címer olyan, meghatározott szabályok szerint összeállított, legtöbbször pajzsba foglalt² megkülönböztető jelkép, melyet valamely egyén vagy csoport régi szokásjog vagy valamely arra jogosult személy általi feljogosítás révén kizárólagos joggal használ.*

Magyarországon és ebből következően Erdélyben a címer- és nemességadományozás joga mindenkor kizárólag az uralkodót illette, amint erre már a legkorábbi ismert magyar címereslevelek szövege is kitér. A legkorábbi ismert magyarországi címereslevél, I. Károly király Imre fia Miklósnak sisakdísz vagy sisakcímet³ adományozó, 1326. április 7-én kelt oklevele szerint „*regalis excellentiae interest suorum fidelium meritoria obsequia internae considerationis oculis contueri et unicuique reddere praemia meritorum*”.⁴ A Kolos fia Kolosnak szintén sisakdísz vagy sisakcímet adó, 1332. február 14-én datált adománylevelében ez már pontosabban, s a címerre való egyértelmű utalással áll: „*in regalibus servitiis, videlicet in exercitibus, torneamentis et aliis quibuslibet armabilibus processibus et expeditionibus regni, personas fidelium proprii insigni titulo a diversis consueverunt distinguere, et hoc non ab alio aliquo valet obtineri, nisi a regia maiestate*”.⁵ Igaz, hogy a legtöbb országban uralkodói privilégium volt a címeradományozás, ám mégis akad egy-két kivétel, így Angliában (az Egyesült Királyságban) az 1484-ben alapított *College of Arms* illetve az ott dolgozó címerkirályok tiszte volt ez, s álljon itt egy egyedi, korlátozott címeradományozási jogi példa: 1680-tól a prágai egyetem címet adományozhatott az ott doktoráltaknak.⁶

Itt röviden ki kell térnünk a magyarországi címeradományozás kezdeteire.⁷ A már említett 1326. évi oklevélnek elsőségén túl külön magyar nyelvtörténeti és heraldikai jelentősége, hogy ebben található „címer” szavunk első, ám még csupán „sisakdísz” értelemben történő írásos említése: a szöveg szerint Károly „*cristam ... quae vulgo cymer*

¹ NYÁRY 1886, 3; BÁRCZAY 1897, 1; KEMPELEN 1907, 60; ÁLDÁSY 1923, 7; BERTÉNYI 2003, 14–15.

² Vö. VARJÚ 1898, 80–83.

³ A sisakdísz, mint önálló heraldikai jelkép jelentőségére ld. Vajay 1969.

⁴ „a királyi kiváltság része, hogy híveinek engedelmes érdemeit belső megfontolásának szemeivel meglássa és kinek-kinek adományozza érdemeinek jutalmát” – DF 262464.

⁵ „a királynak tett szolgálatokban, tudniillik hadi gyakorlatokon, tornákon és az ország más bárminemű fegyveres felvonulásain és hadjárataiban a személyeket a hűségesek saját, egymástól különböző jelvényének ismertetőjegyével szoktuk megkülönböztetni, és ezt senki mástól nem kaphatni meg, csak a királyi felségtől” – DL 50508.

⁶ ÁLDÁSY I. No. XV.

⁷ A 14. századi, azaz a legkorábbi fennmaradt magyar címeradományozásokra nézve ld. CSOMA 1900, FEJÉRPATAKY 1901.

*dicitur*⁸ adományoz Imre fia Miklósnak. I. Károlytól még két (rész)címeradományt ismerünk. Ezek egyike az a címermáz-adomány, melyet Donch mester részére adott ki 1327. október 23-án,⁹ másika pedig a már említett 1332. évi sisakdíszadomány. I. Lajos király idejéből egyetlen eredeti címereslevél maradt fenn, a Kassa város részére 1369. május 7-én kibocsátott, a maga nemében első pajzscímer-adomány, amely egyben az első fennmaradt magyarországi városi címeradomány.¹⁰ Az Anjou-korból mindössze e négy, címerfestmény nélküli, az adományt csak leíró címereslevél maradt fenn. Az armálisok adományozásának kora tulajdonképpen Zsigmond királlyal jött el, aki a nyugati kultúra részeseként felismerte a címerek fontosságát, s az első magyar király volt, aki tömegesen adományozott armális leveleket alattvalóinak. Tőle származik a legkorábbi teljes, pajzsból, sisakból és sisakdíszből álló, ám csak rányomott pecsét alatt kiállított s továbbra is címerfestmény nélküli címeradomány, melyet 1398. október 16-án adott ki Csentevölgyi Demeter részére.¹¹ Végül, a Tétényi és Haraszi testvéreknek 1405. április 15-én tett címeradománnyal,¹² mely az első festett címeres, habár még birodalmi formában kiállított magyar armális, s különösen a sajnos mára elveszett, már csak publikációk¹³ révén ismert 1409. február 24-én kelt Garázda-armálissal – melyben már a bal felső sarokban volt látható a festmény – tulajdonképpen megjelent a magyar címereslevélnek az egészen a 20. századig fennmaradt formája.

A fentiek fényében most már meghatározhatjuk a címereslevél fogalmát is, mint *valamely arra jogosult közjogi méltóság által kibocsátott, privilegiális formában*¹⁴ *kiállított oklevél, melyben valamilyen, címerrel kapcsolatos adományt tesznek.*

Egyszerűbb volna azt írni, hogy „melyben címert adományoznak”, de nem tehetjük, mert ezenkívül még igen sokféle címerrel kapcsolatos adomány fordulhat elő, például címer megerősítése, megújítása, bővítése, módosítása, átruházása, elismerése, s mivel ezekben is megfestették a címert, ezeket is címereslevélnek kell tekintenünk. A kora újkori és újkori magyarországi és erdélyi címereslevelek szinte kizárólagos jellemzője emellett, hogy a címeradomány nemességadománnyal, illetve ahhoz kapcsolódó adományokkal (nemesség megerősítése, megújítása, rangemelés stb.) jár együtt, tehát a címer a középkori értelmezéssel szemben az adományozás önálló tárgyából gyakorlatilag a nemességnek automatikus velejárójává válik. A középkorban a címerhasználat és a nemesi jogállás nem járt szükségszerűen egymással, ahogy a *Tripartitum* is írja: „*a fejedelemtől valakinek engedélyezett czímer nem szükséges kelléke, hanem csak javára szolgál a nemességnek. Magában véve ugyanis a czímer adományozása nem nemesít valakit*”.¹⁵ Mohács után azonban változott a felfogás, ami a legjobban magukból a címereslevél-szövegekből világlik ki, melyekben a címert a nemesség jelvényének (*arma seu nobilitatis insignia*) mondják, mintegy arra utalva, hogy valakinek az ilyen állapotát a címer birtoklása jelzi mindenki számára. Mivel a korábbi időktől eltérően, az újkorban már birtokadomány nélkül nemesítettek, az ilyen, sok esetben csupán címereslevéllel rendelkező nemeseket *armalistáknak* nevezték.

⁸ „Sisakdísz, melyet közönségesen címernek neveznek” – DF 262464.

⁹ DL 50507.

¹⁰ DF 269163.

¹¹ DL 50509.

¹² DL 64122.

¹³ Többek között BARABÁS 1895. I. 345. (teljes szöveg); SCHÖNHERR 1894; ÁLDÁSY I. No. VI.

¹⁴ Azaz, mivel örökérvényű adományról van szó, királyi függőpecséttel, s a 15. század közepétől a király aláírásával megerősítve. Ennek ellenére tudomásunk van legalább három olyan címereslevélről, melyek pátens formában, tehát rányomott pecséttel kerültek expedálásra, s mindhárom 14. századi, még a műfaj kialakulása során keletkezett. Az egyik Kolos fia Kolosnak I. Károlytól kapott, már említett oklevele, a másik Kassa szintén említett címereslevele, a harmadik pedig Zsigmond királynak 1401.04.24.-én a Semsey családnak adományozott armálisa (DL 84811). Mindhárom oklevél megjegyzi a datatio előtt álló záradékban, hogy majd az újbóli bemutatáskor lesz kiállítva a végleges, privilegiális példány, tehát ezen oklevelek ideiglenes jelleggel készültek, gyakorlatilag ígérvénynek tekinthetők.

¹⁵ *Tripartitum* I. rész, 3. cím, 6. §.

Ezek száma annyira megnövekedett – miközben sokszor jobbágytelkeken éltek – hogy az 1647:XXVI. tc. kimondta, hogy „*a czimerleveles nemeseket, szökevényeket, egyházi nemeseket, szabadosokat és másokat, a kiknek nincsenek kapuik, a vármegyék adóztassák meg*”.¹⁶

Ezzel együtt van néhány kivétel, melyekben a címer- és a nemességadomány különvlik egymástól. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára címereslevélgyűjteményében (R 64) található egyetlen, középkori módra már nemes személynek juttatott címeradomány I. János királynak a Gávai Lukács részére 1540-ben kiadott oklevele.¹⁷ A fordított esetre, a címeradomány nélküli nemességadományra ugyanitt négy példát is találunk,¹⁸ de ezek közül egy szintén János király nevéhez fűződik, három pedig erdélyi fejedelmi oklevél, azaz végső soron mind az öt esetet a középkori hagyományok Szapolyai udvarában illetve Erdélyben való továbbélése magyarázza.

I.B. A címereslevelek jelentősége

A címereslevelekből – azon túl, hogy sok esetben nagyszerű esztétikai élményt nyújtanak – a kutatási területeknek rendkívül széles spektrumában nyerhetünk adatokat. Elsősorban természetesen az adományozott címerek alapján (magyar) heraldikai, magyarországi és erdélyi címerhasználati ismereteket szerezhetünk belőlük. Ha magát az oklevelet mint irattípust nézzük, az a diplomatika és a paleográfia forrásaként is szolgálhat. Az örökérvényű adományokat megerősítő függőpecsétek tanulmányozása a szfragisztika, s ezen belül a kora újkori és újkori uralkodói pecséthasználat terén hozhat eredményt. A sokszor igen szép és magas művészi színvonalú címerfestmények a művelődés- és művészettörténet különböző ágai, a címerekben szereplő ábrák végtelen változatossága az ikonográfia, a viselettörténet, az építészettörténet, a különböző mesterségek története, a fegyvertörténet és mások területén szolgáltatnak kiváló kutatási alapot. Sokszor az adományos által családja egyéb, a szövegben felsorolt – olykor igen számos – tagjai is részesültek az adományban, ilyenkor a család történetére vonatkozó értékes adatokkal gazdagodhatunk az armálisból. Előfordul, a 17. század végétől egyre gyakrabban, hogy a *narratió*ban – olykor kimerítő részletességgel – leírják az adományos életútját, cselekedeteit, különböző, a királynak tett szolgálatait és érdemeit, melyekkel kiérdemelte az adományt, s e leírások hatalmas mennyiségű és máshol nem mindig fellelhető információt tartalmazhatnak a társadalomtörténet, hadtörténet, gazdaságtörténet, közigazgatás-történet, kancelláriatörténet, helytörténet, közoktatás-történet és egyebek terén. A magyar családnevek vagy településnevek, esetleg a házmentességet adományozó oklevelekben előforduló utcanévek, az esetenként adományozott birtokok nevei egyfelől a helytörténethez és a már említett közigazgatás-történethez, másfelől írásmódjuk alapján akár a magyar nyelvtörténethez is nyújthatnak adalékokat. Egyes esetekben akár még olyan segédtudományok is szóba jöhetnek, mint a falerisztika (ha például egy címer díszítményei között az adományos által viselt rendjel látható, sőt, a feldolgozott anyagban vannak kimondottan kitüntetést adományozó oklevelek is) vagy akár a történeti grafológia, (az okleveleket aláíró és ellenjegyző királyok, kancellárok, titkárok aláírásai alapján) is. A felsorolás természetesen nem teljes, nem is lehet az, hiszen ahány kutató vagy egyszerű érdeklődő, annyiféle vizsgálati szempont létezhet, de talán sikerült érzékeltetnünk, mennyire gazdag tárház ez az irattípus a történeti kutatás számára.

¹⁶ A törvényeket a Corpus Juris Hungarici alapján vizsgáltuk.

¹⁷ R 64 – 1. tétel – No. 5.

¹⁸ R 64 – 1. tétel – No. 3, 130, 159, 964.

I.C. Az Országos Levéltár címereslevelei

A Magyarországon őrzött legnagyobb eredeti címereslevél-gyűjtemény a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban: MNL OL) található, az R szekció (Mohács utáni gyűjtemények) R 64 (Hazai címereslevelek és nemesi iratok) fondjának 1. tételében.

Ezen gyűjtemény elődje még a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályán került kialakításra a 19. század végén. Az 1802-ben alapított Nemzeti Múzeum levéltári iratainak legnagyobb részét az ún. „Hazai iratok” tették ki. 1876-ban ezeket két fő részre osztották: az egyikbe kerültek a Múzeum tulajdonában lévő iratok, a másikba pedig a családi letétek. Az első csoport anyagát mai szemmel nem szakszerű, de akkoriban bevett módon rendezték: a bekerült szerves egységeket nem tartották egyben, hanem anyagukat évek szerint szétbontva időrendi sorozatba osztották, Törzsanyag elnevezés alatt, s a Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályának tulajdonába került címeresleveleket és nemességgel kapcsolatos iratokat is ennek évrendjébe tagozták be. A kutathatóság és az átláthatóság növelése érdekében minden egyes irathoz regesztát terveztek készíteni, azonban ez a terv munkaerő és idő hiányában nem valósult meg. Áthidaló megoldásként 1876 és 1904 között tárgyi alapon és a kor történeti érdeklődésének megfelelően a Törzsanyag vegyes iratanyagából különböző gyűjteményeket alakítottak ki, így például a Török iratok, a Céhiratok vagy az 1848/49-es emigráció iratainak sorozatait.

A címereslevelek számának gyarapodása illetve a családtörténeti és címertani kutatások iránti érdeklődés megnövekedése – amelynek következtében többek között 1883-ban megalakult a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, s először megjelent ennek közlönye, a *Turul* – oda vezetett, hogy az így kialakított tematikus gyűjtemények egyike az 1886-ban létrehozott önálló címereslevél-gyűjtemény lett, „Hazai címereslevelek és nemesi iratok” címmel. Ebbe az 1526 után keletkezett címeresleveleket és egyéb, nemességgel kapcsolatos iratokat sorolták. Két, továbbra is időrendbe rendezett sorozatot alakítottak ki, külön kezelve a magyar (illetve erdélyi) és a külföldi okleveleket, ezek a mai R 64 (Hazai címereslevelek és nemesi iratok) és R 126 (Külföldi címereslevelek) fondok magjai. Az MNM Levéltári Osztályának anyaga azután a Törzsanyaggal és a címereslevél-gyűjteménnyel együtt 1927-ben helyileg, 1934-ben pedig szervezetileg is átkerült az Országos Levéltárba.¹⁹

Az Országos Levéltár a Nemzeti Múzeum hasonló tevékenységétől függetlenül is megalakulásától kezdődően gyűjtötte a címeresleveleket. Ezeket azonban nem külön gyűjteményben, hanem leginkább a Ladula RRR című, illetve az 1945 után kialakított Kisebb fondtöredékek című gyűjteményes állagokban őrizték.

A Múzeumból átkerült gyűjtemény az Országos Levéltár őrizetében jelentősen megszaporodott, részben vásárlás vagy ajándékozás révén, részben pedig a tárgyi átrendezések következtében. Különösen sok címereslevél került ki az 1526 utáni gyűjtemény 1945 előtti növedékéből (R 225) és a Magyar Tudományos Akadémiától átvett iratok (R 274) anyagából. A legnagyobb átrendezésre 2009-ben került sor, amikor elvégeztük az P és R szekciók „profilisztitását”.²⁰ Ekkor a fent említett gyűjteményes jellegű állagok és bizonyos P szekciós fondok felszámolásra kerültek, s címeresleveleiket az R 64 fond 1. tételében helyeztük el. Az R 64 állománya a rendezési munkák során közel 100 db oklevéllel gyarapodott.

A MNL OL gyűjtőkori stratégiájának²¹ megfelelően a címereslevél-gyűjtemény mind a mai napig folyamatosan bővül, s az utóbbi időben főként iratvásárlás útján gyarapszik. A 2002 óta – amióta elektronikus feljegyzéseink vannak a gyarapodásról – eltelt majdnem tizenegy év alatt összesen 101 db eredeti címereslevéllel gyarapodott a gyűjtemény, ami

¹⁹ 1934:VIII. tc.

²⁰ Bővebben a 6258/2009 OL sz. ügyiratban.

²¹ http://mnl.gov.hu/kozadat/tevekenyseg_mukodes/szabalyzatok.html (2012. október 29.)

évente átlagban több, mint 9 darabot jelent. Legutóbb például 2012 szeptemberében sikerült a levéltárnak két eredeti címereslevelet vásárolnia.

Az egyik legjelentősebb magyar heraldikai gyűjtemény lévén, fontosnak tartjuk, hogy ismertessük az R 64 első két tételét, melyek között a következők szerint oszlik meg az iratanyag:

Az első tételben az 1528 és 1918 közötti évekből való 1059 db eredeti adománylevél kapott helyet, s ezek közül 1017 db eredeti címereslevél. Az oklevelek két nagy csoportra oszthatók, a magyar királyok (820 db, 77,5%) és az erdélyi fejedelmek (239 db, 22,5%) által kibocsátott adományokra. Mint ahogy a fond neve is mutatja (Hazai címereslevelek és nemesi iratok), nem csak címeresleveleket tartalmaz. A gyarapodások során bekerültek egyéb adománylevelek is, például erdélyi lófőség-adományok, *manumissiók*, kitüntetésadományok, címer nélküli rangemelések, névváltoztatási engedélyek, birtokadományok stb., sőt egyéb, a bekerüléskor az oklevelek mellékleteinek gondolt iratok is. Ezek a mellékletek igen változatosak: egyetemi diplomák, záloglevelek, tanúsítványok, periratok, családfák, kérvények, kinevezési okiratok, nemességigazolások, anyakönyvi kivonatok, egyetemi tanrendek, közgyűlési napirendi pontok, királyi körlevelek, családtörténeti feljegyzések, címerképek, birtokbaiktatási jelentések, magánlevelek stb. A nemességigazolások és folyamodványok egy részét már korábban áthelyezték a 2. tételbe, a másolatok közé. A tétel anyaga eredetileg még a múzeumból származó időrendben, napi dátum szerint nyert elhelyezést, de 2010 elején sorszámmal láttuk el a teljes első tételt. Ha egy numerusba több irat került, akkor alsorszámok jelzik a különálló iratokat, betűjellel pedig az egy iraton belüli átiratokat jelöltük.

A címeresleveleket formai változatosságuk miatt szükségszerűen különböző tárolóeszközökben őrizzük. A két legnagyobb csoportot a hajtogatott lap formátumú és a könyv formátumú oklevelek, melyeket savmentes tékában, illetve a restaurált vagy csak egyszerűen kiterített lap formájú oklevelek, melyeket szintén savmentes borítékban, térképtároló fiókos szekrényekben őrzünk. Ezekhez képest elenyésző azon címereslevelek mennyisége, melyek saját, még a kibocsátáskor vagy a tulajdonos által készített tékában vagy dobozban vannak, s alig néhány darab olyan van, amely rendhagyó mérete (például nagy fatokban lévő kettőspecsét) miatt kis- vagy nagydobozban, esetleg restaurátor által készített egyedi tékában van elhelyezve. A tárolóeszközök számszerű megoszlása a következő:

- téka: 626 db (59%)
- boríték: 408 db (38,6%)
- saját téka: 16 db (1,5%)
- nagydoboz: 5 db (0,5%)
- kisdoboz: 2 db (0,2%)
- egyedi téka: 2 db (0,2%)

A 2. tételben a címereslevelek különböző típusú másolatai találhatók, ezenkívül nemesítéssel, nemességigazolással s egyéb, nemességgel kapcsolatos iratok eredeti vagy másolati példányai kerültek ide, ha nem a címereslevél eredeti tisztázatával együtt érkeztek be. Ennek ellenére az 1. tételből helyeztek át ide címerkérő folyamodványokat és nemességigazolásokat is. Az anyag eredetileg napi dátum szerint került elhelyezésre, de az 1. tételhez hasonlóan ezt is leszámoltuk. A tételben 1526 előtt keletkezett oklevelek egyszerű másolatai is találhatók, de csak abban az esetben, ha az eredeti oklevelet nem a MNL OL-ban őrzik, mert olyankor a másolat is a Q szekcióba került.

Az R 64 fondban további nyolc tétel is helyet kapott, melyekben különböző leszármazási táblák, címerfestmények, címerrajzok, halotti címerek, címereslevelek hitelesített és hitelesítetlen fényképmásolatai, elavult segédletek találhatók, de mivel jelenleg ezek nem tartoznak jelen ismertetésünk tárgyához, leírásuktól eltekintünk.

A Magyar Országos Levéltárban azonban nem csak a R 64 1. tételében őrzünk eredeti címeresleveleket. A többi címeresleveleket tartalmazó irategység történetére itt most nincs módunk kitérni, de mindenképpen kiemelendők és külön említendőnek tartjuk a MNL OL Diplomatikai Levéltárában őrzött 134 db eredeti középkori címereslevelet, mint a korai heraldikatörténet felbecsülhetetlen értékű forrásanyagát. A nálunk őrzött – eredeti és másolatban fennmaradt – címereslevelek jelen ismereteink szerinti száma (pontos adatot csak a feldolgozás elvégeztével lehet majd mondani) a következő:

Megnevezés	Törzsszámok	Db
Magyar kancelláriai levéltár	A 39, A 42	17
Erdélyi kancelláriai levéltár	B 2	31
Helytartótanács levéltár	C 90	12
Magyar Kamara archívuma	E 148	260
	E 181	2
Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak	F 7	68
	F 3, 4, 5, 9	45
	F 21	457
	F 141	35
	F 146	15
	F 234	2
Bírósági levéltárak	O 7, O 70, O 213	5
Családi levéltárak	P szekció (szétszórta)	307
1526 előtti gyűjtemény	Q szekció	134
1526 utáni gyűjtemények	R 64 1. tétel	1032
	R 64 2. tétel	715
	R 126	78
	R 336	1
	R 375	1
Összesen:		3217

II. A CÍMERESLEVELEK FELDOLGOZÁSA

II.A. Az előzmények

Mint a legtöbb új vállalkozás, a miénk is az elődök nyomdokain halad, így szükségesnek érezzük, hogy a korábban Magyarországon – nyomtatásban – megjelent legfontosabb, kimondottan címereslevelek nagyobb számban való közlésére vállalkozó munkákat időrendben és röviden ismertessük.

- *Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar czimeres emlékek I–III.* Szerk. FEJÉRPATAKY László (I–II.), ÁLDÁSY Antal (III.). Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1901–1926.

A magyar heraldika és a Magyar Genealogiai és Heraldikai Társaság egyik legszebb vállalkozása volt a *Monumenta Hungariae Heraldica*, melynek célja a középkori magyar címereslevelek összegyűjtve való közlése és ezzel a magyar címertudomány népszerűsítése, valamint a címerfestményeknek az eredetivel pontosan megegyező módon való reprodukálása volt.

A három kötetben összesen 81 db eredeti, egy kivétellel középkori, az 1409–1591 közti évekből való címereslevél került publikálásra. A munka a címereslevelek teljes szövegét közli eredeti nyelven, röviden megadja az oklevél alapvető adatait (az adományozó és az adományosok neveit, az adomány mibenlétét és a dátumot), s a szövegközlés után több-kevesebb kommentárt fűz hozzájuk. Nagy és a maga idejében egyedülálló erénye a vállalkozásnak, hogy a címerfestmények reprodukcióit színesben, az eredetivel megegyező formában közli, így a művészettörténeti vizsgálódásoknak is teret engedve.

Az első két kötet megjelenését követően különböző okok miatt hosszú szünet következett. A harmadik kötet kiadását a világháború kitörése is elodázta, s az végül csak Fejérpataky László halálát követően, Áldásy Antal szerkesztésében jelenhetett meg 1926-ban. Ezzel együtt Áldásy az előszó végén megjegyzi, hogy e kötettel jó időre lezárul a MHH kiadása, s talán majd csak az utókor fogja tudni feleleveníteni ezt a vállalkozást, amire bizonyos értelemben – reményeink szerint – az általunk készített képes adatbázissal sor is került.

- ÁLDÁSY Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának czimereslevelei I–VIII.* (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek) MNM Kvt. (I–II.) – Áldásy József (III–VIII.), Budapest, 1904–1942.

Áldásy Antal nyolckötetes, a teljesség igényével készült és – sajnos gyakorlatilag kivételként – befejezett munkája a ma rendelkezésünkre álló legjelentősebb, legnagyobb és legjobb, címereslevelek közlésével foglalkozó munka, melyet ma is bátran használhatunk. Keletkezésének idejéből adódóan a mű olyan oklevelek leírásait is tartalmazza, melyek azóta elvesztek vagy elpusztultak, esetenként pedig a fennmaradt oklevélről ma már leolvashatatlan adatok kiegészítésében is hatalmas segítségünkre lehet, s volt is olykor. Áldásy először a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Levéltári Osztályán őrzött címereslevelek leírását készítette el, amely meg is jelent 1904-ben. Az idő előrehaladtával azonban Áldásy belátta, hogy az anyag rohamos gyarapodása miatt kiegészítő kötetet kell összeállítania, amelyben a Kézirattár címereslevél-anyagát is közölni kellene. Ez a kiegészítő kötet végeredményben hét kötetnyire duzzadt, melyek közül az utolsó 1942-ben, Áldásy halála után tíz évvel látott napvilágot. Az összesen tehát

nyolc részben kiadott hatalmas anyag túlnyomó többségét Áldásy saját munkájának köszönhetjük, tulajdonképpen csak a halála utáni gyarapodást nem ő írta le.

A munka első kötete tehát a MNM Könyvtárának 1904 előtt a gyűjteményben volt eredeti és nem eredeti armálisait tartalmazza, a fennmaradó hét kötetben pedig az 1904–1934 közötti növedék és a MNM Kézirattárának anyaga kapott helyet. Az egész mű összesen 5506 db címereslevél leírását – ebből 5364 db magyarországi, 142 db pedig külföldi – és 592 címer rajzát tartalmazza. Az óriási mennyiségű oklevélleírás megoszlása a következő:

Kötet	Kiadás éve	Évkör	Leírások	Címerrajzok
I. köt.	1904	1200–1868	631 db	258 db
II. köt.	1923	1092–1600	487 db	63 db
III. köt.	1937	1601–1657	1070 db	129 db
IV. köt.	1938	1657–1716	992 db	93 db
V. köt.	1939	1717–1770	836 db	12 db
VI. köt.	1940	1771–1800	594 db	8 db
VII. köt.	1941	1801–1825	440 db	5 db
VIII. köt.	1942	1826–1909	456 db	24 db

Egy-egy oklevél leírása alapvető adatainak rövid leírásával kezdődik, majd a címerleírás teljes szövegű átírása következik. A *narratió*ról néha magyar nyelvű összefoglalást ad, de többnyire az is átírásra került. Áldásy – a halála után szerkesztett kötetekben pedig Czobor Imre – is hozzáfűzte kommentárjait az oklevelekhez, leírta a címernek a leírástól való eltéréseit, az armális érdekességeit, a hamisításra utaló jeleket, bizonytalan esetekben megfejtési javaslatait stb. Áldásy címerleírásai és egyéb adatai igen pontosak, szinte csak a már az ő idejében is nehezen olvasható vagy sérült okleveleknél szükséges azokat visszaellenőrizni. Az oklevelek leírásaihoz csak akkor mellékeltek címerrajzot, ha az eredeti iraton szerepelt ilyen, s másutt – például Siebmachernél – még nem volt közzétéve. Ez okozza a későbbi köteteknél az illusztrációk számának drasztikus esését. Minden kötet végén találunk betűrendes névmutatót.

Ezzel együtt, mivel az Áldásy művében leírt armálisok száma még a jelen tanulmányban leírt elektronikus adatbázisban a jövő évre tervezett bővítéssel együtt foglalandó anyagmennyiséget is több, mint kétszeresen meghaladja, a neves heraldikus és „múzeumi őr” munkája még az utolsó kötet nyomdába kerülése után 70 évvel is nélkülözhetetlen a magyar történettudomány számára.

- SÁNDOR Imre: *Czimerlevelek I–II*. A Genealogiai Füzetek szerkesztősége – Lepage Lajos egyet. könyvkereskedés bizománya, Kolozsvár, 1910–1912.

Sándor Imre az erdélyi heraldika és címeradományozás tudományos elhanyagoltságára – jogosan – hivatkozva az ottani címereslevelek adatait gyűjtötte össze. A kiadvány értékét növeli, hogy nem csak a közgyűjteményekben, így az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, a Székely Nemzeti Múzeumban, a vármegyei, városi levéltárakban, kollégiumi könyvtárakban őrzött anyagot vizsgálta, hanem lehetőség szerint a magánkézben lévő armálisokat is felkutatta és feldolgozta (mintegy 100 db ilyet közöl).

A két megjelent kötetben összesen 291 db, az 1551–1660 közti évekből származó, eredeti vagy másolatban, kivonatban fennmaradt, zömükben erdélyi fejedelmi adománylevelet közöl időrendben. Egy-egy armális esetében – Áldásy munkájához hasonlóan, talán azt mintául tekintve – röviden összefoglalja az oklevél alapvető adatait, közli a címerleírás és az esetleges *narratio* átírását, ha volt, a kihirdetés helyét és idejét,

hozzáfüzi megjegyzéseit, végül utal az esetleges vonatkozó szakirodalomra illetve az armális lelőhelyére. E munka szintén közli az adományozott címerek képeit, de a *Magyar címeres emlékek* felfogásától eltérő elvek alapján. A szerző deklarálta nem törekedett a címerfestmények precíz reprodukálására, hanem azok, vagy hiányuk esetén a szöveges címerleírás alapján egy lehetőleg heraldikailag pontos, szintelen rajzot – címerrekonstrukciót – készítettett mindegyik oklevélhez. Előnye a kötetnek, hogy rendelkezik névmutatóval.

Sajnos e munka is befejezetlen maradt, a szerző saját bevallása szerint mintegy 1500 db-ra rúgó armálismásolat-gyűjteményének csak kisebb része láthatott napvilágot.

- NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein – Wappen aus fünf Jahrhunderten auf Wappenbriefen im Ungarischen Staatsarchiv*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1999.² (első kiadás: Corvina Kiadó, Budapest, 1987)

Az „Áldásy” utolsó kötetének megjelenése után bő félszáz évig nem került sor újabb átfogó, címereslevelekkel kapcsolatos munka elkészítésére, ami nem is oly meglepő annak fényében, hogy a szocializmus éveiben a heraldika „feudális áltudománynak” minősült, s így nem is támogatták annak művelését. Nyulásziné Straub Éva már a korszak legvégén gyűjtötte össze kétségkívül reprezentatív kiadványa anyagát, amely, mint az a címválasztásból is kitűnik, nem is igazán a címereslevelekkel, mint inkább az azokon található címerfestményekkel foglalkozik, tehát kimondottan heraldikai témájú, ám távolról sem csak a szakmának szóló munka.

A kötet tehát a Magyar Országos Levéltárban őrzött címereslevelekben adományozott s meg is festett címerek közlésére készült, címerrekonstrukcióra Sándor Imrével szemben nem vállalkozott. Száz db, esztétikai és heraldikatörténeti szempontból kiválogatott címerfestményről nagyméretű színes fénykép, további 1173 címerről pedig kisméretű szintelen rajz található a kötetben. A színes táblákkal egy lapon a család neve és az adomány dátuma, valamint a címer magyar nyelvű leírása található. Mindegyikhez külön ismertetés készült, melyben az oklevél regesztáját, a címerfestmény heraldikai és művészettörténeti elemzését, végül, ha ismert, a család történetét röviden bemutató leírást találhatjuk. Az ismertetésekhez fűzött végjegyzetekben találhatók az oklevél adatai: a levéltári jelzet, a megpecsételésre, kihirdetésre s a szakirodalomra vonatkozó adatok. A címerrajzokhoz az oklevelek alapvető adatait tartalmazó jegyzék készült. A hasonló kiadványok között mindezidáig egyedülálló és a jövőbe mutató módon heraldikai mutató is szerepel a kötetben, amely a színes táblákon látható címerek ábráit foglalja magában betűrendben, valamint a sisaktakarók színösszeállítását bemutató táblázat. A kötet végén betűrendes névmutató található.

A tizenkét évvel utóbb nyomdába került második kiadás két dologban különbözik az elsőttől. Egyrészt a közbeeső évek gyarapodásának anyagával, 73 címerrajzzal több a közzétett címerállomány – a színesben közöltek közé válogatott címerképek sem teljesen ugyanazok –, s így már összesen 1346 címer képét tartalmazza a munka. Másrészt pedig az egész kötet, annak minden elemével együtt két nyelven, magyarul és németül jelent meg, ami lehetővé teszi a külföldi érdeklődő közönség számára is a magyar heraldika forrásanyagának ezen jelentős szeletével való megismerkedést.

- *Armálisok – Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898*. Szerk. MOLNÁR András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.

A Zala Megyei Levéltár eddig egyedülként vállalkozott a megyei levéltárak közül arra, hogy – igaz, aránylag nem túl nagyszámú, ám a szakirodalomban nagyrészt ismeretlen –

címereslevelét egy igen tetszetősre sikerült kötetben publikálja. A kiadvány 49 db eredeti címereslevelet tartalmaz, külön kezelve a hiteles és a hamis okleveleket, sőt a végén leírja a valaha a Zala Megyei Levéltárban őrzött, de azóta elveszett okleveleket is. Az egyes armálisok leírásában szerepelnek azok alapvető adatai, a címer magyar nyelvű leírása, a címereslevéllel kapcsolatos tudnivalók, kommentárok, az esetleges családtörténeti adatok, végül a vonatkozó szakirodalom. Minden egyes címerfestményről egész oldalas színes fényképfelvétel található a leírás mellett, összesen 48 db, a negyvenkilencedikről pedig, amelynek nem festették meg a címerét, egy átnézeti kép látható. Érdekesség, hogy a címereslevelek mellett található 9 db folyamodványon szereplő címertervek fotóit is tartalmazza a kötet.

- SZÁLKAI Tamás: *Armales Transylvanorum. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiból.* (Scriptores rerum Hungaricarum 3) Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2009.

Szálkai Tamás az armálisoknak már Sándor Imre korában is elhanyagoltnak számító, és azóta önmagában szinte senki által nem vizsgált²² csoportját, az erdélyi címeresleveleket vette újra górcső alá, elődje után majd száz évvel. A figyelemfelkeltőnek szánt, elődeihez hasonló módon megvalósított munka azonban azoktól eltérően nem valamely gyűjtemény vagy forráskör anyagának közlésére, hanem csak egy az erdélyi címeradományozásról általános képet adni kívánó válogatás közzétételére vállalkozott.

A kis kötetben a szerző 50 db, hat különböző magyarországi és romániai közgyűjteményben őrzött címereslevél leírását közli. Egy-egy armális esetében a már másoktól megszokott módon leírja az alapvető adatokat, ezt követi a címer magyar nyelvű, korszerű leírása, mely után a szerző – a korábbi publikációktól eltérően – az oklevélben szereplő latin nyelvű címerleírás fordítását is közli, lapalji jegyzetben mellékelve az eredeti szöveget. Szintén jegyzetben megadja az oklevél őrzési helyét, pontos méreteit, az esetlegesen rá vonatkozó szakirodalmat és a függőpecsét esetleges meglétének tényét, kitérve a zsinór színeire. A leírás a címerszöveg és az oklevél egyéb díszítményeit, s az Erdélyben gyakorta adományozott házmentesség adatait sem hagyja figyelmen kívül, s megemlíti, ha az adott oklevélben valamely további figyelemre méltó információ található, például a címerfestő kilétére utaló feljegyzés. A leírásokat a címerfestmények jó minőségű, egész oldalas fényképei kísérik. A kötet végén helynévmutató és az Erdélyi Fejedelemség 17. századi állapotát mutató térkép található.

Végezetül meg kell említenünk a címereslevelek kutatásához elengedhetetlen jegyzékeket is. Annak szükségességét, hogy megismerhető legyen, hogy egy-egy gyűjteményben milyen iratok – esetünkben: milyen armálisok – találhatók, másfelől pedig, hogy egy adott iratot mely gyűjteményben kell keresnünk, már igen hamar felismerték, s már a 19. század végén, a családkutatás és a címereslevelek kutatásának népszerűsödése idején elkezdtek ilyen típusú segédleteket készíteni. A teljesség igénye nélkül, csak a legfontosabbakat vesszük sorra. Tagányi Károly az Országos Levéltár 1690 előtti armálisait foglalta jegyzékbe.²³ Horváth Sándor a Levéltárnak 1886 és 1907 között bemutatott, magánkézben lévő armálisokról – illetve a róluk az intézményben készített kivonatokról – készített 618 darabos összeírást, amely azért is jelentős, mert ezeknek nagy részének meg- és hollétéről ma nem tudunk semmit.²⁴ Rexa Dezső 1909–1910-ben 30 vármegyei levéltár

²² Az elenyésző számú kivétel egyike Szentgyörgyi Máriának az erdélyi puskás címerekről írt tanulmánya, amelyben azonban az erdélyi címereknek csak egy szűk részterületével foglalkozik a szerző – SZENTGYÖRGYI 1976.

²³ TAGÁNYI 1886.

²⁴ HORVÁTH 1908.

címereslevél-állományának jegyzékét tette közzé, de munkáját nem fejezte be.²⁵ 1995-ben, majd bővítve 2011-ben Beke Margit jóvoltából jelent meg a Primási Levéltár címeres anyagának, köztük eredeti címeresleveleinek a címerek színes reprodukcióival illusztrált jegyzéke.²⁶ Végül a legfrissebb, s az Országos Levéltár teljes eredeti címereslevél-állományát számbavevő jegyzékét 1981-ben – a javított s a gyarapodással bővített második kiadást pedig 2000-ben – publikálta Nyulásziné Straub Éva.²⁷

II.B. A kitűzött célok

II.B.1. Adatbázisépítés

Egy új adatbázis létrehozásakor figyelembe kell vennünk a digitális korszak új kihívásait, amelyek elsősorban a gyorsaságot, a kereshetőséget és a számítógépes, bárholonnan való hozzáférhetőséget jelentik. Ezeknek a hagyományos, nyomtatott segédletek és kiadványok már nem felelnek meg, ezért is vezetjük a levéltári nyilvántartásainkat, jegyzékeinket is immár jó ideje elektronikus formában, ezért digitalizáljuk tömegesen a levéltári anyagokat, s adott esetben még a régi, jól bevált nyomtatott könyveket is, akár kétrétegű PDF formátumban, amely jóval közelebb hozza azokat mai elvárásainkhoz.

Az adatbázis természetesen sok olyan adatot tartalmaz, amelyek megtalálhatók itt-ott a korábbi szakirodalomban, ám ezen adatokat mindig újonnan ellenőriztük, a korábban hibásan feloldott dátumokat, rosszul kiolvasott neveket, hiányos címerleírásokat kiegészítettük, javítottuk. Ezenkívül több olyan szemponttal is ki szeretnénk volna egészíteni a feldolgozott adatokat, amelyek a fent ismertetett korábbi, hasonló tárgyú munkákban nem szerepelnek. Mint láthattuk, a címerek legfeljebb egyszerű kép formájában kerültek publikálásra, s Nyulászinénál láthattuk csak a címerábrák feldolgozásának kezdeményét, a 100 db színes címerkép elemeinek valamint sisaktakarói színeinek mutatója alakjában. Mi egy teljes körű, az összes feldolgozott címer összes címerábráját, a sisakdíszek elemeit, a sisaktakarók színeit, a külső heraldikai díszeket (rangkoronák, pajzstartók, jelmondatok, rendjelek), sőt, a címerfestményeken ábrázolt mindenfajta díszítményeket is magában foglaló, elektronikus és minél szélesebb körűen kereshető leírást terveztünk elkészíteni, amire tudomásunk szerint még nem akadt példa. A pecsétokról az eddig megjelent címereslevél-kiadásokból legfeljebb annyit tudhattunk meg, hogy volt-e az iraton, ezzel szemben mi fel kívántuk tüntetni a pecsét fajtájának megnevezését illetve annak állapotát is. A többi adat többé-kevésbé a korábbi kiadványokban is szerepelt, ám mindig más anyagra vonatkozóan, így például hiába írta le Áldásy Antal az okleveleket meglehetősen részletesen, azok csak a Nemzeti Múzeum armálisai, az Országos Levéltár gyűjteményéről csak a Nyulásziné Straub Éva készítette jegyzékkel rendelkezünk, amely jegyzék voltánál fogva lényegesen kevesebb információt tartalmaz.

Célunk volt egy olyan adatbázis létrehozása, amely magában tudja foglalni a MNL összes címereslevelének adatait, sőt egyéb nemességgel kapcsolatos iratok feldolgozására is alkalmas. Szükségesnek látszott, hogy más irattípusok rögzítésére is alkalmas legyen, hiszen mint ahogy azt az R 64 esetében már ismertettük, az adománylevelek mellett szinte bármilyen típusú iratok előfordulhatnak. Az adatbázisnak egyúttal levéltári nyilvántartásnak is kell lennie, főként a csak armálisokat és azokhoz kapcsolódó iratokat tartalmazó gyűjtemények esetén.

Kezdetben azonban nem vállalkozhattunk a teljességre való törekvésre, meg kellett elégednünk az iratanyag egy részével. Így esett a választásunk az R 64 1. tételére, ahol egy

²⁵ REXA 1909–1910.

²⁶ BEKE 1995 és BEKE 2011.

²⁷ NYULÁSZINÉ 1981 és NYULÁSZINÉ 2000.

helyen, jól strukturált (sorszámozott),²⁸ viszonylag nagy mennyiségű és változatos összetételű iratanyag állt rendelkezésünkre, ami a későbbi feldolgozás mintája és alapja lehetett.

Célul tűztük ki a címereslevelek képi megjelenítését is, hiszen egy olyan irattípusról van szó, amelynél ez bármilyen széleskörű feldolgozás mellett is elengedhetetlen, mivel mindig merülhetnek fel olyan kutatási szempontok, amelyekre nem található meg a válasz az adatbázisban, s azt az eredeti armálisok szkennelt képein kutathatják az érdeklődők. Igen jelentős előnye továbbá a digitális képállomány hozzáférhetővé tételének az, hogy eddig állományvédelmi okokból egyszerre csak négy db címereslevelet kérhettek ki a kutatók, most pedig akár otthonról, korlátlan mennyiségben vizsgálhatják az armálisokat.

A feldolgozott anyag teljes körű, kiváló minőségben és színesben való képi megjelenítése is példa nélkül áll a címereslevelek feldolgozásának eddigi történetében. Ehhez a munkához hasonlóan csak a Diplomatai Levéltár és Fényképtár esetében végeztek, igaz, ott lényegesen nagyobb mennyiségű iratanyag került digitalizálásra.

II.B.2. Állományvédelem

A digitalizálás másik oka annak jelentős állományvédelmi szerepe volt. A címereslevelek sokszor igen nagy méretű, akár 88x63 cm-es, sokszor súlyos függőpecsétellátott oklevelek, melyeknek ráadásul egy jelentős részét kiterítve tároljuk. Ezek mozgatása egyrészt igen körülményes és nehézkes, másrészt pedig jelentős sérülési kockázattal jár magára az anyagra nézve is. Az összehajtott lap alakú oklevelek esetében például jelentős sérülésveszéllyel jár minden egyes kihajtás. Digitalizálás után már nem kell hozzányúlnunk az oklevelekhez, így sokkal kevésbé vannak törés, kopás, szennyeződés vagy egyéb sérülés veszélyének kitéve.

Az állományvédelem rendkívüli fontosságát jól illusztrálja az, hogy előfordulnak olyan címereslevelek az anyagban, amelyek mára már részben vagy egészben olvashatatlanok koptak, de mintegy száz éve Áldásy Antal vagy más közlétevő még ki tudta olvasni a címerleírást vagy valamely más, mára már értelmezhetetlen részt. Ugyanígy nekünk is gondolnunk kell a jövőre, s ha nem teszünk meg mindent a címereslevelek állapotromlása ellen, megeshet, hogy száz év múlva valaki már nem fogja tudni kiolvasni azt, ami ma még jól látszik.

II.C. *A digitalizálás*

II.C.1. Digitalizálási előzmények az Országos Levéltárban

Az Országos Levéltárban eddig, 2007-től kezdődően két olyan projekt valósult meg, mely iratok tömeges digitalizálására indult. Az egyikben a kataszteri térképek 45.000 szelvénye, a másikban mintegy 200.000 db középkori oklevél és az azokhoz tartozó regeszták lettek digitalizálva és közzétéve. Jelen projekt a digitalizált iratok darabszáma tekintetében meg sem közelíti ezeket, mivel eddig alig 1200 db iratot digitalizáltunk hozzá, azonban a cél nem ugyanaz, mint az említett két vállalkozásnál: azoknál a képállomány létrehozása volt az elsődleges, melyet aztán egy már meglévő adatbázishoz rendeltek hozzá. A címereslevelek

²⁸ Egy iratanyag évről-évre való rendezésének komoly hátrányai vannak. Ha valaki az évről-évről való rendezéskor rosszul állapította meg a dátumot és annak megfelelően tette be az évről-évről, igen nehéz megtalálni az iratot, s ugyanez a probléma a reponálás feladatát is rendkívül kényessé teszi. Ezenkívül, ha gyarapodik az anyag, akkor a meglévő évről-évről igen nehéz beilleszteni az új dokumentumot, különösen, ha egy napon több irat is kelt. Ezzel szemben, ha le van sorszámozva az egész anyag, akkor minden egyes irat az egyedi jelzete alapján megtalálható illetve reponálható, s az új gyarapodás sem jelent problémát, hiszen csak folytatjuk a sorszámozást a legmagasabb meglévő numerus után. Ezért van az, hogy az R 64 1. tétele a No. 860-ig többé-kevésbé évről-évről van (kivéve, ahol eredetileg helytelen dátum alapján helyezték el, s ezt utólag kiigazították), a No. 861-től kezdve pedig teljesen vegyes. Ezzel együtt, a sorszámozásnak hála, pontos és naprakész darabjegyzékünk van róla.

esetében első helyen az adatbázis létrehozása állt, s a képanyag kíséri azt, noha a digitalizálást szintén rendkívül fontosnak tartottuk, mint ezt fentebb ki is fejtettük.

A két régebbi és a jelen projekt közötti különbség továbbá az is, hogy míg az említett projekteken a feldolgozandó anyag hatalmas mennyisége miatt külső vállalkozók, az Arcanum Adatbázis Kft. és a GDL General Document Line Zrt. bevonásával történt a digitalizálás, a címeresleveleket az Országos Levéltár saját munkaerejéből, kis költségvetéssel szkenneltük és fényképeztük.²⁹

A térképek, illetve a középkori oklevelek digitalizálásának mikéntjét az ezen projektekhez 2008-ban készült, a honlapon megtalálható tanulmányok kimerítő részletességgel leírják.³⁰

II.C.2. Az iratok előkészítése

A digitalizálásra való előkészítés során első lépésként az R 64 darabjegyzékét összevetettük az iratanyaggal, s ahol kellett, pontosítottuk. Erre elsősorban azon rekordoknál volt szükség, – mint ahogy ezt korábban az R 64 ismertetésénél említettük – ahol több irat is el található egy numerus alatt. Ezeket át kellett nézni, és el kellett dönteni, hogy a címereslevél mellett sokszor csupán az együttes beérkezés miatt elhelyezett iratoknak van-e helyük a gyűjteményben. A mellékletek igen változatosak lehetnek: egyetemi diplomák, záloglevelek, tanúsítványok, periratok, családfák, kérvények, kinevezési okiratok, nemességigazolások, anyakönyvi kivonatok, egyetemi tanrendek, közgyűlési napirendi pontok, királyi körlevelek, családtörténeti feljegyzések, címerképek, birtokbaiktatási jelentések, magánlevelek stb. Ezeket áthelyeztük, ha a családnak nem volt fondja, akkor, ha több iratról volt szó, a P 2257, ha egy-egy iratról, az R 319 gyűjtőfondokba, illetve egy-két esetben az R 64 további tételeibe. Arra törekedtünk, hogy a címereslevelek mellett legfeljebb címer- és nemességkérő folyamodványok, illetve a címereslevelek másolatai és fordításai maradjanak, betűs alszámmal jelölve: például R 64 – 1. tétel – No. 14/b. Az alszámozás egy másik típusát alkalmaztuk, ha egy iratban át volt írva egy másik, amely így átiratban maradt fenn, például abban az esetben, amikor Pozsony város 1676-ban kiadott *transsumptionalis*ában átirta Planckenauser Tóbiásnak 1601-ben Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmestertől kapott címermegerősítő, illetve 1627-ben II. Ferdinánd királytól kapott nemesítő és címerbővítő oklevelét. Ebben az esetben az eredeti irat (Pozsony város oklevele) az R 64 – 1. tétel – No. 267/1., a másik kettő pedig sorrendben a 2-es és 3-as alszámos jelzetet kapta. A jelzetek pontosítása és ellenőrzése azért is fontos, mert minden egyes felvételtől meg kell tudnunk mondani, hogy mi van rajta, és hová tartozik.

Ide tartozó részfeladat a többoldalas iratok oldalszámozása is, melynél arra törekedtünk, hogy paginálva (oldalanként számozva) legyenek, de mivel ezzel korábban is foglalkoztak a levéltár munkatársai, előfordul, hogy egy-egy oklevél föliózáva (laponként számozva) van.

A jelzetek ellenőrzését az anyag állapotának felmérése követte, s amely esetben indokolt volt, az oklevelet átadtuk tisztításra vagy restaurálásra. Sajnos több esetben már nem lehet segíteni az irat állapotán, így például a kifakult vagy kikopott, leázott szöveget nem lehetett újra olvashatóvá tenni.

²⁹ Czikkelyné Nagy Erika, Szalkai Dániel és Avar Anton közreműködésével.

³⁰ http://mn1.gov.hu/bal_menusor/szakembereknek/publikaciok.html (2012. október 29.)

1. ábra. Restaurálás előtt
kecskeméti Várad Szűcs Mátyás, 1655
R 64 – 1. tétel – No. 1009.

2. ábra. Restaurálás után
kecskeméti Várad Szűcs Mátyás, 1655
R 64 – 1. tétel – No. 1009.

A digitalizálás előtt felvettük az iratok méreteit. A lap formátumú okleveleket kihajtogatva, felhajtott *plicával*, a könyv vagy füzet formájúakat csukott állapotban mértük le. A másik méret, amelyet felvettünk, a pecsété (ha volt), ebben az esetben lemértük a pecsétfészket vagy pecséttok, illetve a pecsétábra átmérőjét is.

A szkennelés előtt a jelzeteket tartalmazó cédulákat is kinyomtattuk.

II.C.3. Technikai lehetőségek és gyakorlati megvalósítás

Alapvetően az volt a cél, hogy az oklevél vagy egyéb, az adatbázisban szereplő irat minden oldaláról, illetve részéről legyen kép, s minden, ami bármilyen információt hordoz, látszon legalább az egyik felvételen. Ennek megfelelően a lap formátumú oklevelek esetében átnézeti képek készültek a *rectóról* (fel- és lehajtott *plicával* egyaránt, kivéve, ha nem volt meg a pecsét, mert olyankor az egész oklevelet ki lehetett simítani), és a *versóról* (felhajtott *plicával*), a könyv formátumúaknál pedig a külső borítókat és sorban az oldalakat, lehetőség szerint kétoldalasan, ha erre valamely okból nem volt lehetőség, egyoldalasan vettük fel. Az okleveleken lévő a címerfestményekről, a pecsétékről és azon részletekről, amelyek az átnézeti képeken nem látszottak, egyedi megvilágítású és beállítású fotók készültek, melyeket Czikkelyné Nagy Erika fényképész készített. Ennek megfelelően a nagyjából épen (pecséttel) fennmaradt lap formátumú adománylevelekről általában mintegy öt felvétel, a könyv alakúakról pedig a lapszámtól függően kb. nyolc és húsz közötti számú kép készült.

3. ábra. Lap formájú oklevél digitalizálása
Csató Mihály, 1631
R 64 – 1. tétel – No. 310.

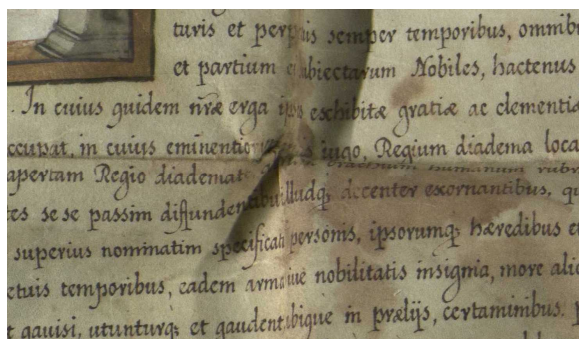
4. ábra. Könyv formájú oklevél digitalizálása

Zackó István, 1751

R 64 – 1. tétel – No. 982/a

A felvételek TIFF formátumban, 300 DPI felbontásban készültek. Ennek egyik oka, hogy a címereslevelek a gyakran publikált iratok közé tartoznak, ezért eleve nyomdai minőségben készítettük a felvételeket, hogy ne kelljen egyedi kérés esetén újra elővenni az oklevelet. A másik ok pedig megegyezik a Diplomatikai Levéltár anyaga digitalizálásának elsődleges okával: ez a biztonsági másolat készítése, amelynek érthető módon minél teljesebben pótolnia kell tudnia az eredetit (ez persze a teljes mértéket soha nem érheti el).

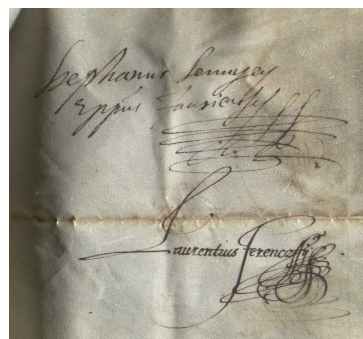
A lap formátumú, restaurálatlan oklevelek esetében a leggyakoribb problémát az egyébként is elég merev pergamen esetenkénti vetemedése, gyűrődései, sérülései okozták, melyeket nem mindig lehetett tökéletesen kisimítani, s így a szöveget minden ízében olvashatóvá tenni.³¹ Némely esetben ez megoldható volt több átnézeti felvétel készítésével, úgy, hogy az egyiken az egyik, a másikon a másik rész lett olvasható. A *plica* lehajtása is gondot jelentett nem egy esetben, általában a rajta keresztülfűzött pecsétzsinór miatt, de előfordult, hogy össze is volt ragadva. Ilyenkor, ha nem lehetett szétválasztani, s a zsinórt sem lehetett eléggé kifűzni belőle, részletfotót készítettünk a *plica* takarásában lévő aláírásokról, feljegyzésekről.

5. ábra. Nehezen kisimítható hártya

Bott István, 1638

R 64 – 1. tétel – No. 974.

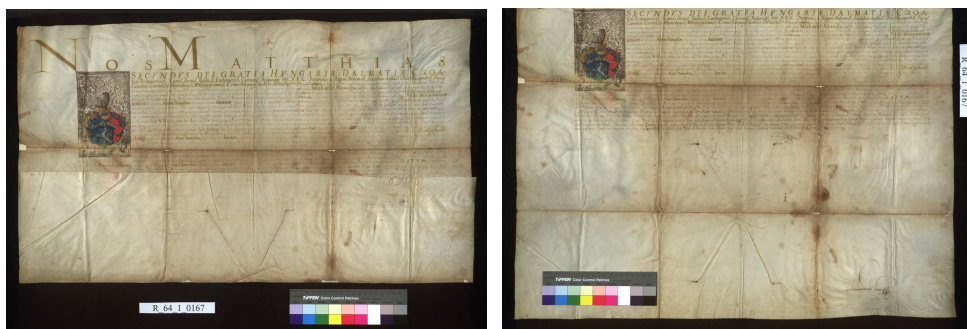
6. ábra. Részletfotó az aláírásokról

böszörményi Nagy Gergely, 1635

R 64 – 1. tétel – No. 915.

Az átnézeti képek zömükben BookEye 3 típusú szkennerekön (80x55 cm) készültek. Ennek nagy előnye, hogy rendelkezik lehajtható üveglappal, ami a *plica* leszorításában nagy segítségünkre volt. Sokszor azonban az oklevél pusztá mérete is problémát okozott: többször is előfordult, hogy a BookEye-ba nem fért bele az oklevél, ilyenkor többféle megoldást is alkalmaztunk. Ha az oklevél csak lehajtott *plicával* nem fért bele, akkor a felső szélét lehagytuk a felvételtől, mivel az a felhajtott *plicával* készült képen rajta van. Ha már felhajtott *plicával* sem fért bele a szkennerekbe, akkor megkíséreltük a Suprascan 6002 RGB (DigiBook) típusú szkennerekön (86x60 cm) elkészíteni a felvételt, vagy, ha még abba sem fért bele, két részletben vettük fel.

³¹ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 977.

7. ábra

Túl nagy oklevél esetében a plica lehajtásakor a felső széle lehagyásra került

Abády Mihály, 1611

R 64 – 1. tétel – No. 167.

A könyv alakú okleveleket általában egyszerűbb volt szkennelni, de nem mindig lehetett kétoldalasan, mert – főként a 18. század közepétől – az írást védő papírlapokat fűztek a pergamenlapok közé, s ezek miatt csak oldalanként lehetett felvenni a képeket.

Külön problémát jelentett, hogy a szkennerek elrendezéséből (a két oldalról való megvilágításból) adódóan az arany festékekkel írt nevek esetenként nem voltak olvashatóak az átnézeti képeken.

A szkennelés előtt kinyomtatott jelzeteket tartalmazó cédulákat a felvételeken a színskálával együtt lehetőség szerint az irattól jobbra helyeztünk el, ha ott nem fértek el, az irat valamely üres részére tettük őket.

8. ábra. BookEye 3

9. ábra. Suprascan 6002 RGB(DigiBook)

II.C.4. A fájlnevek

A fájlnevek megadásakor az volt a cél, hogy azokból a lehető legpontosabban kiderüljön, mit is ábrázol a kép. Ennek megfelelően a mindenkor fájlnevek első részét a pontos levéltári jelzet képezi, például az „R 64 1. tétel – No. 463/b” jelzetű irat esetén ez „R_64_1_0463_b” formátumban jelenik meg. A fájlnevek fennmaradó része különböző, aláhúzásjellel elválasztott tagokból áll, melyek az adott kép tárgyát azonosítják. Ezek az alábbiak:

arma	címerfestmény vagy címerkép
ceteri	minden olyan irat, amely nem az eredeti adománylevél, folyamodvány vagy ezek másolata
copia	eredeti iratnak a mellette elhelyezett másolata
extr	könyv vagy füzet formátumú irat külső borítója
foto	az iratról készített fényképnagyítás
orig	az eredeti irat
pars	az irat egy külön felvett részlete

r	lap formátumú irat előlapja
sigil	pecsét
_sigil_tok_	pecséttok
suppl	folyamodvány
v	lap formátumú irat hátlapja

II.C.5. A digitalizált képállomány ellenőrzése

A digitalizálást a feldolgozással párhuzamosan végeztük, hiszen állományvédelmi okokból célszerű a másolatról történő feldolgozás, amennyiben ez lehetséges. Ekkora mennyiségnél természetesen előfordulhat, hogy hiba történik, azaz valamely elemről esetleg nem megfelelő kép készül, vagy teljesen ki is marad. Ugyanakkor a másolatok minőségét is ellenőrizni kell: az R 64 1. tételének tapasztalatai alapján az iratok 10–15%-a esetében kellett valamilyen pótfelvételt készíteni. Legtöbbször a címer- vagy pecsétfotó hiányzott, esetleg nem jól állították össze a széttört pecsétet, előfordult, hogy a nem eléggé lehajtott (lehajtható) *plica* alatti kancelláriai ellenjegyzések vagy az ajánlásokra utaló feljegyzés nem látszott, vagy, hogy a fény beesési szöge miatt nem voltak olvashatóak az arany festékkel írt nevek, de például a könyv alakúaknál típushiba volt egy-egy oldal kimaradása. Az előkészítésnél leírtakból következően előfordult néhány oklevél esetében, hogy a digitalizálás idején éppen restauráláson voltak, s így visszaérkezésükkor, utólag kellett róluk elkészíteni a felvételeket.

III. AZ ADATBÁZIS LÉTREHOZÁSA

III.A. Adatbázis-előzmények: a MNL OL missilis-adatbázisa

A Magyar Országos Levéltárban a '90-es évek vége óta számos adatbázist hoztak létre. Gondolunk itt a Királyi Könyvek³² és a Diplomatikai Levéltár és Fényképtár³³ úttörő projektjeire, de említhetnénk a MapInfót,³⁴ az Urbaria et Conscriptiones³⁵ vagy a Batthyány-missilis³⁶ adatbázisait is. Ezek azonban igen különböző utakat követtek, ezért kb. fél évtizede igyekszünk meglévő adatbázisainkat közös nevezőre hozni. A munkával még nem végeztünk, de ezen az úton indult el az összeírások³⁷ feldolgozása, s ennek jegyében készítettük el 2011-ben a MNL OL missilis-adatbázisát is, mely a kiindulási alapot szolgáltatja a jelen címereslevél-adatbázis megtervezésekor és létrehozásakor.

A missilis-adatbázisban az egyes levelek adatainak rögzítése öt különálló adatbeviteli maszk segítségével történik. Ezek az (I.) Alapadatok, (II.) Leírások, (III.) Pecsétek, (IV.) Kapcsolódó anyagok és a (V.) Mellékletek adatait foglalják magukban. Ezek adatszerkezete vázlatosan az alábbiak szerint alakult:

I. Alapadatok

A program automatikusan ad egy azonosítót a levélnek.

1. Azonosítók (kitöltésük kötelező):
 - 1.1. Törzsszám: például P 396, G 15 stb.
 - 1.2. Raktári egység: Ide a raktári szám kerül pont nélkül: például 12
 - 1.3. Jelzet: Ide került a jelzet törzsszámon felüli része, olyan formában, hogy utána ez alapján sorba tehető legyen: például 1_00001, ami = 1. sorozat No. 1.
2. Dátum információk (kitöltésük kötelező):
 - 2.1. Dátum: ide bármilyen formátumú dátum beírható, például kedden este, 8-án kora hajnalban, 18. század stb.
 - 2.2. Normál dátumtól-ig: azért, hogy kereshető legyen a dátum, ezt a részt is ki kell tölteni. Amennyiben a dátum mezőbe dátum formát írtunk: például 1720.05.12 akkor az N gomb megnyomásával kitöltődik ez a mező is. Ha nem hagyományos dátumot írtunk, akkor például 18. század esetén a Normál dátumtól: 1701.01.01, a Normál dátumig mezőbe pedig 1800.12.31. kerül.
3. Fennmaradási forma: (kitöltésük kötelező):
 - 3.1. Bővíthető listából kell választani.
4. Személyek: ki kell választani bővíthető listából a személy szerepét: levélíró, címzett, levélben említett. Személyek esetében a következő mezőket lehet kitölteni:
 - 4.1. Név: (ide kell felvenni az előnevet is). Korábban beírt neveket az első pár betű után felkínálja a program.
 - 4.2. Titulus: báró, gróf, dr. stb.
 - 4.3. Tisztség
 - 4.4. Megjegyzés
5. Helyek: ki kell választani bővíthető listából a hely szerepét: keletkezés helye, címzés helye, szövegben említett hely

³² <http://mol.arcanum.hu/digidat> (2012. október 29.)

³³ http://mol.arcanum.hu/dldf_full (2012. október 29.)

³⁴ <http://mol.arcanum.hu/terkep> (2012. október 29.)

³⁵ <http://mol.arcanum.hu/urbarium> (2012. október 29.)

³⁶ <http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/3> (2012. október 29.)

³⁷ <http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/2> és <http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/52> (2012. október 29.)

- 5.1. Név: Korábban beírt neveket az első pár betű után felkínálja a program.
- 5.2. Megjegyzés:
6. Nyelvek: Bővíthető listából kell kiválasztani.
7. Régi jelzetek: szöveges leírás
8. Kulcsszavak: szöveges leírás

II. Leírások

1. Tartalmi leírás: szöveges leírás
2. Fizikai állapot: szöveges leírás
3. Kiadási és publikálási információk: szöveges leírás
4. Általános megjegyzések: szöveges leírás

III. Pecsétek

1. Eredeti pecsétek száma: számot kell ide írni, ha nem volt megpecsételve, akkor 0 kerül ide.
2. Pecsét leírása
 - 2.1. Megpecsételés módja: választható listából (leggyakrabban zárópecsét)
 - 2.2. Felzet: jelölő négyzet, amit akkor kell bekapcsolni, ha felzetes a pecsét
 - 2.3. Pecsét fajtája: szöveges leírás. célszerű egységesen beírni. leggyakrabban gyűrűs pecsétről van szó. Viasz színét is itt adhatjuk meg
 - 2.4. Tulajdonos: akkor célszerű kitölteni, ha nem azonos a levélíróval
 - 2.5. Fizikai leírás: szöveges leírás
 - 2.6. Hivatkozások: szöveges leírás
 - 2.7. Előlap: szöveges leírás
 - 2.8. Hátlap: szöveges leírás

IV. Kapcsolódó anyagok

1. Törzsszám:
2. Jelzet:
3. Leírás:

V. Mellékletek

Ide vehetjük fel a levél mellékleteit, ami lehet levél típusú vagy nem levél

1. Nem levél típusú mellékletek esetén:
 - 1.1. Irattípus, tárgykör: *bővíthető listából ki kell választani*
 - 1.2. Jelzet (ide a törzsszámot is be kell írni)
 - 1.3. Dátum ua. mit Alapadatoknál!
 - 1.4. Hely: egyszerűsített alak
 - 1.5. Személy: egyszerűsített alak
 - 1.6. Leírás:
 - 1.7. Megjegyzés:
2. Levél típusú mellékletek:
 - 2.1. A csatolni kívánt levél azonosítója: A mellékelt levelet előbb rögzíteni kell, majd ide be kell írni az azonosítóját.

III.B. A címereslevél-adatbázis felépítése

Mind az építés, mind a publikálás is teljes egészében a MNL OL saját fejlesztésű szoftvereivel történt:

1. Építés: Címeres levelek feltöltő felület v0.7 elérése: <http://193.224.149.8/armalis/> (Nem publikus, autentikáció szükséges.)

2. Publikálás: AdatbázisokOnline v1.0 Béta. elérése: <http://mnl.gov.hu/adatbazisokonline/> (bárki számára elérhető).

III.B.1. Feltöltőfelület

III.B.1.a. *Általános leírás*

Az adatok rögzítésére, szerkesztésére szolgáló rendszer. Nem publikus, kizárólag a megfelelő jogokkal rendelkező, az adatrögzítést végző személyek számára érhető el. Elérése bárhonnan lehetséges az internet irányából, mert a szolgáltatás a Magyar Országos Levéltár hálózatának olyan szegmensében van, mely ezt lehetővé teszi (DMZ), ezzel támogatva a MNL OL hálózatán kívüli, otthoni munkavégzést. Az adatbázishoz való hozzáférésre csak a sikeres autentikációt és autorizációt követően van lehetőség.

Ez egy webes alkalmazás, mely szerveroldalon Linux, Apache, PHP, Oracle környezetben fut. Kliensoldalon a felhasználóbarát funkciók megvalósítását a grafikus felületen a JavaScript, AJAX, CSS segíti (DHTML). Használatához ajánlott a Mozilla Firefox vagy a Google Chrome böngésző legújabb verziójának telepítése. A felület az XHTML szigorú szabványkövető módjának ajánlásait követi.

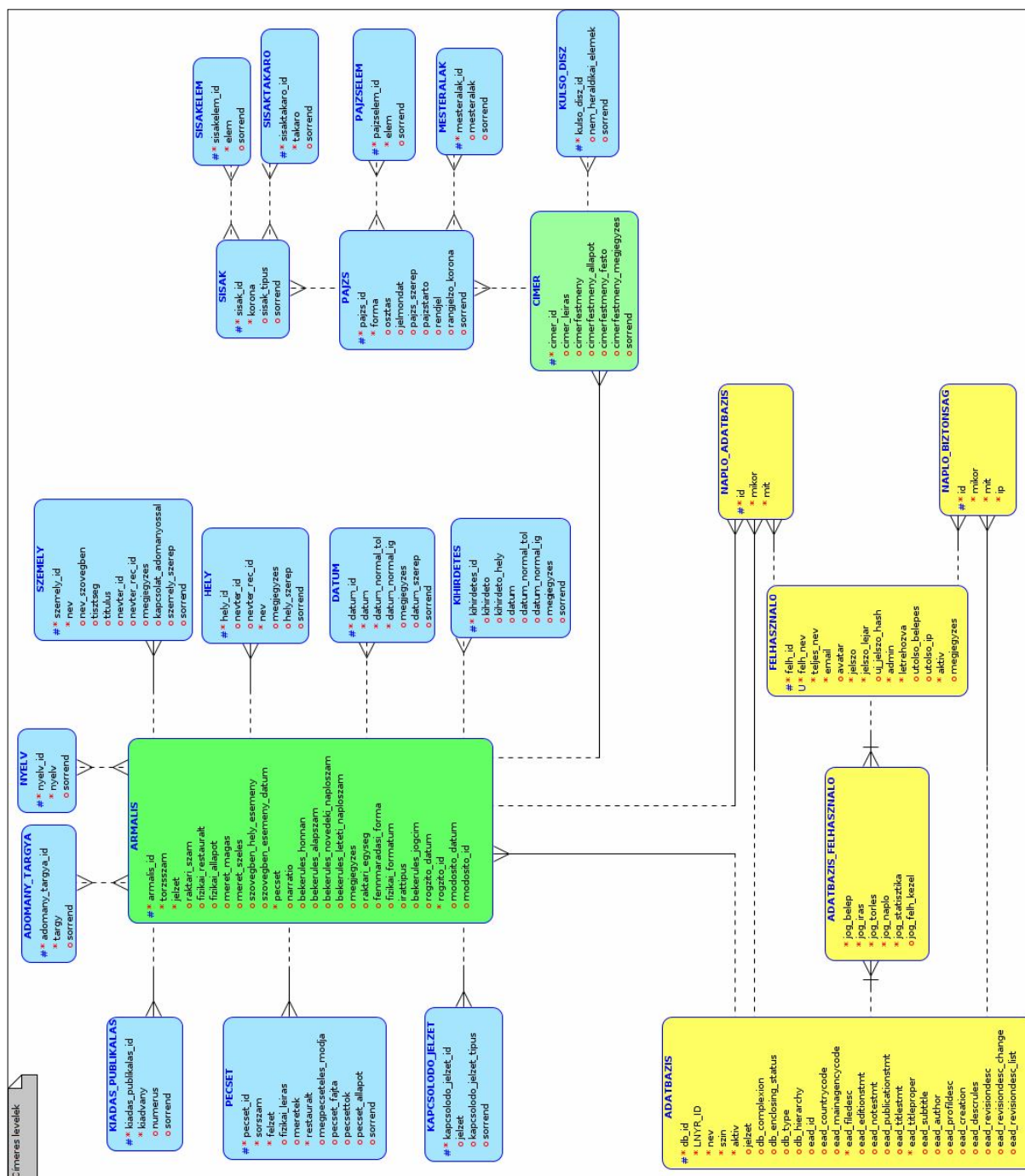
III.B.1.b. *A feltöltőfelület funkciói*

A feltöltőfelület a következő funkciókat látja el:

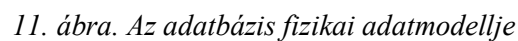
- Rögzítés: Az adatok felvitele az adatbázisba.
- Szerkesztés: A korábban rögzített adatok módosítása.
- Keresés (gyors illetve részletes): A gyorskeresés bármikor elérhető, a felület tetején helyezkedik el, ahol lehetőség van jelzet vagy egyéb meghatározó attribútum alapján keresni egy szabad szövegű mezőben. A részletes kereső funkció a menüből érhető el, ahol a rekord legtöbb attribútumára lehet szűrni, így könnyen leválogathatóak a keresett rekordok.
- Listák, szótártáblák adatainak karbantartása: A szótártáblák tartalmának módosítása egyetlen helyről. Lehetőségek: új hozzáadása, átnevezés, törlés.
- Statisztika
 - Az adatbázisra és rögzítésre vonatkozó minimális statisztikák:
 - Felhasználók összes rögzítése
 - Felhasználók aktuális évi rögzítése
 - Rögzítések havi eloszlása
 - Rögzítések havi eloszlása az összes adatbázist egyben vizsgálva
 - Az adatbázis tábláira vonatkozó statisztikák:
 - Sorok száma
 - Átlagos sorhosszúság
 - Karakterek száma
 - Karakterek eloszlása
- Felhasználók kezelése, jogosultságok: Új felhasználó felvétele, meglévő módosítása, inaktíválása, aktiválása. A jogosultságok beállítása az egyes adatbázisokon belül az egyes funkciókra.
- Nyomkövetés: A felhasználói tevékenységek naplózásra kerülnek.
- Rekord előző állapotának megtekintése és helyreállítása: Minden módosítást megelőző állapot mentésre kerül. Egy rekord összes korábbi állapota könnyen visszanezézhető, szükség esetén visszaállítható.

III.B.2. Adattárolás

Az adatok relációs adatbázisban tárolódnak, egy különálló sémában, melynek szerkezete a következő:

10. ábra. Az adatbázis logikai adatmodellje

III.C. Az adatrögzítés

A tervezés során a címereslevelekből kinyerhető információkat az armálisok fizikai részei szerint három csoportra osztottuk:

1. a pergamenlap és a rajta lévő oklevélszöveg (ezt a csoportot az áttekinthetőség kedvéért és fontossági alapon két részre osztottuk),
2. a pecsét, illetve a megpecsételés módja,
3. a címer (ide tartozik a szövegbeli leírás és a festmény egyaránt).

Ezeket az adatokat négy egymástól elkülönülő főmezőben („fülön”) rögzítettük: 1. Alapadatok, 2. Pecsét(ek), 3. Címer(ek), 4. Egyéb adatok. A négy fülön található adatfelvételi mezők az alábbi típusokra oszlanak:

Szabad szövegű mező	Ezekbe kézzel be kell gépelni a felvenni kívánt adatokat, miközben a program felajánlja a korábban bevitt, azonosan kezdődő bejegyzéseket. Ilyenek például a nevek, a helyek, az irat állapota stb. leírására való, általában rövidebb tartalmú mezők. A címerleírás, a <i>narratio</i> , a megjegyzések mezői annyiban különböznek a többitől, hogy nagyobb terjedelmű szöveg beírását teszik lehetővé és nem ajánlják fel a korábbi adatokat. Akkor használtuk ezt a típust, ha túl sokféle adat került ebbe a mezőbe ahhoz, hogy egy listából lehessen választani, mint a második típusnál.
Legördülő, bővíthető listás mező	Az ugyanarra vonatkozó eltérő megfogalmazások létrejöttének kiküszöbölése, azaz a következetesség, illetve a könnyebb kereshetőség végett hoztuk létre ezt a típust, melyben ellenőrizhető, hogy szerepelt-e már az adat korábban, és ha igen, milyen formában. Ezekben az esetekben egy legördülő listából kell kiválasztani a kívánt elemet, vagy, ha az még nem szerepel benne, újat hozzáadni a lista melletti „+” gombbal lehet. Ha a mezőben többet is fel lehet venni ugyanabból az adatból (például a címerelemeknél), az egyes adatokat a „Hozzáad” gombra való kattintással kell rögzíteni az adott mezőben. Mivel egy „Hozzáad” gomb mindig egy egész maszk (keret) adatainak rögzítésére szolgál, előfordul, hogy egyszerre több, akár különböző típusú kitöltendő mező is tartozik hozzá, például a személyeknél vagy a címerpajzs leírásánál. Ide tartoznak a címerelemek, a sisakdíszek elemei, a személyek, helyek, dátumok szerepei, a pecsétek fajtái és típusai, stb.
Dátum mező	Ez a típus kizárólag a dátumok rögzítésére lett létrehozva. Az első mezőbe szabadon, bármilyen alakban beírhatjuk a dátumot, a másik kettőbe pedig az úgynevezett normalizált, azaz pontosan megadott dátumot kell felvenni „1664.11.25” formátumban. Pontosán ismert dátum esetén mindhárom mező tartalma ugyanaz lesz (a fenti formában felvett dátum esetén az „N” gomb megnyomásával az a másik két mezőbe is átkerül). Ha azonban hiányos a dátum, a két normalizált mezőbe azt a két dátumot kell felvenni, amelyek között a kérdéses esemény történhetett (erre azért van szükség, hogy a keresőprogram értelmezni tudja a bejegyzést). Például ha csak az évet és a hónapot ismerjük, a három mező a következőképpen töltendő ki: „1548. január”,

	„1548.01.01”, „1548.01.31”, ha pedig csak a századot, akkor „18. század”, „1701.01.01”, „1800.12.31”.
Rádiógomb/jelölőnégyzet	Ez egyszerűen egy adott adat meglétének vagy hiányának jelzésére szolgál, például a restaurálás tényét, a pecsét vagy a címerfestmény meglétét mutatja.

III.C.1. Alapadatok

12. ábra. Az alapadatok feltöltő felülete

A következő, alapvető fontosságú mezők kitöltése nélkül a program nem engedi elmenteni a rekordot: Törzsszám, Jelzet, Raktári egység, Nyelv, Irattípus, Fennmaradási forma, Személyek, Helyek, Dátum.

III.C.1.a. Levéltári jelzet

A levéltári jelzethez a törzsszámot (például R 64) és a jelzet fennmaradó részét külön-külön vettük fel, egyszerűsített formátumban, így az „1. tétel – No. 564/b” jelzetet „1_0564_b” alakban írtuk be. Természetesen, ha az adatbázis bővítése során bonyolultabb jelzetű iratok kerülnek felvételre, azokat tetszőleges formában lehet beírni, természetesen az Országos Levéltár Digitális Fénykép Adatbázisában (DFA) használt eljárást figyelembe véve

Raktári számot az R 64 1. tételének esetében nem írtunk, mivel ebben az irategységben darabszinten tároljuk az iratokat, de más törzsszámok esetében erre szükség lesz.

A *raktári egység* (típusa) szempontjából igen változatos a helyzet, mint fentebb láthattuk, csak az R 64 1. tételében hatféle különböző tárolóeszköz van használatban. Ezeket bővíthető listából tudjuk kiválasztani.

III.C.1.b. Fizikai jellemzők

Itt jelölőnégyzettel jeleztük, ha az irat restaurált volt. Ha a restaurálásra a MNL OL műhelyeiben került sor és ismert a restaurálási iktatószám, azt felvettük a fizikai állapot leírásába.

Feltüntettük az irat fizikai formátumát is. A bővíthető listából a „lap (hajtogatott)”, „lap (kiterített)” vagy „könyv” alakokat választhattuk, a nem adománylevél típusú iratoknál pedig ezt a mezőt kitöltetlenül hagytuk, mivel azoknál általában nincsenek meg a két oklevélformátumot élesen megkülönböztető jegyek, így a *plica* vagy a könyvborító.

A fizikai állapot leírásánál szabadon megfogalmazott módon és tömörségre törekedve írtuk le az oklevél állapotát, kitérve az esetleges szakadásokra, anyagihiányokra, szennyeződésekre, foltokra, szövegkopásokra.

Itt adtuk meg az oklevél magasságát és szélességét is, cm-ben. A lap formátumú okleveleket kihajtogatva, felhajtott *plicával*, a könyv vagy füzet formájúakat csukott állapotban mértük le.

III.C.1.c. Nyelv

Az irat nyelvét szintén bővíthető listából választhattuk ki, ebből rendszerint csak egyre volt szükség. Több nyelvet csak akkor vettünk fel egy irathoz, ha egyenrangú részek voltak több nyelven írva, például egy hitelesített másolat esetében, amely egy latin oklevélről készült, de a hitelesítési záradék magyarul íródott,³⁸ vagy egy családfánál, amelyben több nyelven szerepelnek az egyes személyek. Ellenben például ha egy *transsumptionalisban* (átíró oklevélben), amely egyébként latinul íródott, egy német nyelvű oklevelet írtak át, a német az átiratban fennmaradt oklevél nyelve, a latin pedig azé, amelyben átírták.³⁹

III.C.1.d. Irattípus

Ha a középkori szemléletnek megfelelően külön irattípusnak vettük volna a különböző dolgokat adományozó okleveleket (címeradomány, magyar nemesség-adomány, erdélyi nemesség-adomány, házmentesség-adomány, névváltoztató oklevél stb.), akkor teljesen áttekinthetetlenné vált volna, s komoly gondot jelentett volna a leírás, ezért úgy döntöttünk, hogy ezeket egységesen adománylevélként vesszük fel, s külön tüntetjük fel, hogy pontosan mit is adományoztak az adott oklevélben, azaz az adomány tárgyát. Ezzel elkerülhetővé vált az a terminológiai probléma is, hogy például hogy nevezzük azt az oklevelet, melyben egy király átírja és megerősíti az elődje által adott nemesség- és címeradományt, de egyúttal névváltoztatást és rangemelést is adományoz a kedvezményezettnek? Ennek megfelelően a feldolgozott iratok több mint 90%-ának egyszerűen „adománylevél” lett az irattípusa. Úgy gondoljuk, hogy ezzel az újítással lehetőséget biztosítunk más típusú adománylevelek adatainak későbbi rögzítésére is.

Tehát a különböző privilégiumtípusokat egységesen adománylevélként vesszük fel (ellenkező esetben az irattípusok végtelen sorával állnánk szemben), s a „Tárgy” rovatban tüntetjük fel, hogy pontosan mit is adományoztak az adott oklevélben.

³⁸ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 202/b.

³⁹ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 267/1. és 267/2.

A többi esetben hagyományos módon megállapítottuk az irat irattípusát, például folyamodvány, családfa, családtörténeti feljegyzés, nemességigazolás, bizonyítvány, tanúvallatási jegyzőkönyv, *missilis* stb.

Voltak az anyagban különálló címerképek is, amelyek vagy egy címereslevélből lettek valamikor kivágva,⁴⁰ vagy utólag készültek, különböző célból, például halotti címernek.⁴¹ Ez utóbbiak közül, amelyek festve voltak, azokat címerfestményként, amelyek szintelen rajzok voltak, címerrajzként, amelyek pedig valamely nyomdatechnikai eljárással készültek, címerképként vettük fel.

III.C.1.e. Tárgy

A „Tárgy” mezőt csak az adománylevelek és a folyamodványok esetében töltöttük ki. Ha azonban az iratnak egyébként nem vettük volna fel a tárgyát, de volt rajta címerfestmény vagy címerkép, fel kellett venni ebbe a mezőbe, hogy „címer”, hogy kitölthetővé váljon a „Címer(ek)” fül, azaz le tudjuk írni a címet.

Egy oklevélben több különböző dolgot is adományozhattak, ezeket külön-külön vettük fel, például „birtokadomány”, „címer”, „házmentesség”. A nemesség- vagy cím adományoknál feltüntettük, hogy milyen országbeli az, tehát például „erdélyi nemesség”, „osztrák bárói cím”, „cseh grófi cím”. Előnév- vagy birtokadomány esetében csak az adomány tárgyát vettük fel, mint „előnév” vagy „birtokadomány”, magát a konkrét előnevet vagy birtokadományt az utolsó fülön található megjegyzés rovatba illetve a „Helyek” rovatba vettük fel. Kitüntetések adományozásánál azonban itt tüntettük fel a kitüntetés konkrét meghatározását, például „a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztje”.

III.C.1.f. Fennmaradási forma

A szintén bővíthető listából kiválasztható fennmaradási formák közül a következők voltak a leggyakoribbak:

eredeti	az eredetileg kibocsátott irat
átirat	az eredeti iratnak egy másik iratban való teljes szövegű átírása
formahű másolat	az eredetivel formailag is megegyező, teljes szövegű másolat, címereslevél esetében ez a címerfestmény megfestését, a <i>plica</i> felhajtását, az <i>intitulatio</i> kidíszítését is jelentheti
egyszerű másolat	az eredeti iratnak teljes szövegét tartalmazó, nem hitelesített másolat
fényképmásolat	az eredeti iratról fotótechnikai eljárással készített másolat
fordítás	az eredeti irat teljes szövegének más nyelvre való fordítása
kivonatos másolat	az eredeti irat nem teljes, rövidített szövegű másolata
kivonatos fordítás	az eredeti irat nem teljes, rövidített szövegű fordítása

A táblázatban szereplő fennmaradási formák az eredeti, az átirat és az egyszerű másolat kivételével hitelesítve is előfordulhattak, amennyiben szerepelt rajtuk hitelesítési záradék, ilyenkor a meghatározás elé a „hitelesített” jelzőt illesztettük, például „hitelesített formahű másolat”. Néha egészen érdekes fennmaradási formák is előfordultak, mint „hitelesített másolat másolata” vagy „fordítás kivonatos másolata”.

⁴⁰ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 676., ezeket természetesen címereslevélként vettük fel, mivel gyakorlatilag töredékesen fennmaradt armálisokról van szó.

⁴¹ R 64 – 1. tétel – No. 348/b.

III.C.1.g. Kapcsolódó jelzetek

Igen fontosnak tekintettük az egymással összefüggő, például azonos családra vonatkozó iratok valamilyen módon történő összekapcsolását. Erre jó példa a steinfurti és aullendorfi Kolleisz,⁴² a Toussaint⁴³ vagy a szentgyörgyvölgyi Bakács család⁴⁴ három-három adománylevele, de igen sok egymással kapcsolatos irat található csak az R 64 1. tételében is. Ilyen kapcsolatra példák még az irat másolata vagy a másolat eredetije, az irat átirata vagy eredetije, esetleg valahol megtalálható fordítása, kivonata stb., ezeket az adatbázisban bővíthető listából lehetett kiválasztani.

Ezt végül úgy tudtuk megoldani, hogy a megfelelő mezőbe az adatbázisban felvett formátumban beírt jelzet az összesítő lapon linkként jelenik meg, amelyre kattintva átléphetünk az ugyanebben az adatbázisban leírt másik irat adatlapjára. A cél az – noha ezen még dolgoznunk kell – hogy a különböző adatbázisokban leírt rekordokat is összekapcsoljuk ezzel a módszerrel, hiszen a más-más szempontok szerint létrehozott adattárakban ugyanaz a személye vagy család akár többször is előfordulhat. Egy a címereslevelekkel szorosan összefüggő adatbázis, amellyel érdemes volna összekapcsolódnunk, a Királyi Könyvek adatbázisa, de szóba jöhet akár a még csak terv formájában létező pecsétadatbázis is.

A régi jelzeteket is ide vettük fel, ezek természetesen nem alakulnak át linkké, mivel ugyanarra az iratra vonatkoznak, mint az aktuális jelzet.

III.C.1.h. Személyek

A címereslevelekben általában – az adomány típusától függően persze változó összeállításban – ugyanazok a szereplők fordultak elő. Egy adománylevélnek például szükségszerűen van kibocsátója, azaz adományozója és címzettje, azaz adományosa, de igen különböző szerepben fordulhatnak elő benne személyek.

Ebbe a mezőbe az oklevél szövegében szereplő és az azt aláíró összes személyt felvettük, kivéve a méltóságsorban felsoroltakat, a kihirdetési záradékban említetteket és a későbbi feljegyzésekben szereplőket. Ezeket indokolt esetben a Megjegyzés rovatba vettük fel.

Egy adott személyről a következő mezőket töltöttük ki, mielőtt hozzáadtuk: „Szerep”, „Név”, „Tisztség”, „Titulus”, „Szövegben szereplő névalak”, „Kapcsolat az adományossal”.

A bővíthető listából kiválasztandó szerepeket a következő kategóriákra bontottuk (ezek száma más irattípusok feldolgozása esetén még nőhet):

Szerep	Leírás
Adományos	akihez az oklevél szól, azaz aki az adományt kapja, másképpen főadományos
Adományos által	akik az „és általa” formula után vannak felsorolva; ezek általában az adományos családtagjai, de előfordulnak látszólag a családhoz nem kapcsolódó személyek is
Adományozó	akinek a nevében kelt az oklevél
Átruházó	birtok, címer, nemesség vagy néváttruházást tartalmazó oklevélben fordulhat elő
Címzett	ha nem adománylevélről van szó, akkor az a személy, akihez az irat szól
Ellenjegyző	ez alatt a két kancelláriai aláírórt értettük, akik általában a szöveg alatt jobboldalt helyezték el kézjegyeiket: a kancellárt és a titkárt

⁴² P 2007 – 1. tétel – 1603, 1630 és 1654.

⁴³ R 64 – 1. tétel – No. 760, 801/a/1 és 801/a/2.

⁴⁴ P 650 évr. 1532, 1630 és R 64 – 1. tétel – No. 233.

Szerep	Leírás
Hitelesítő	az esetleges hitelesítési záradék aláírója, aki tanúsítja a másolat hitelességét
Kedvezményezett	birtok, címer, nemesség vagy névát ruházást tartalmazó oklevélben fordulhat elő
Kiadó	ha nem adománylevélről van szó, akkor az a személy, aki az iratot kiadta
Kihirdetés ellenjegyzője	néhány északkelet-magyarországi vármegye esetében előfordult, hogy a kihirdetési záradékhoz csatlakozva a vármegyei tisztviselők, így az alispán, a szolgabírák és néha ülnökök is elhelyezték aláírásukat az oklevélen (erre később még kitérünk)
Közbenjáró	akik az adományos érdekében az uralkodónál közbenjártak (erre később még kitérünk)
<i>Manumissio</i> kiadója	néha megemlítette az oklevélszöveg, hogy a megnevesített jobbágynak a jobbágysága volt, s ki mentesítette terhei alól, hogy megnevesíthessék őt
Telekszomszéd	a házmentesség-adományok szövegében, a telek elhelyezkedésének leírásakor általában megemlítették a mentesített birtokkal határos birtokosokat is
Egyéb személy	ebben a szerepben vettük fel például a házmentesség-adományokban megnevezett vármegyei tisztviselőket, azokat, akik alatt esetleg az adományos szolgált katonaként, vagy ha nem lehetett megállapítani, hogy az illető milyen minőségében szerepelt a szövegben

A neveket minden esetben teljes (előnév Vezetéknév Keresztnév) alakban vettük fel, az előnév és a keresztnév esetében mai magyar helyesírással és alakban,⁴⁵ a vezetéknév esetében, ha írásmódja eltér a megszokottól, a szakirodalom vagy egyéb alapján megállapítható korszerű alakban, így például Georgius Kowach de Kereztzég esetében keresztszegi Kovács Györgyöt írunk. Külön figyeltünk arra, hogy a „de” prepozíció használata az előnévre vagy a vezetéknévre vonatkozik, például Lucas de Gawa Gávai Lukácsként veendő fel, viszont Lucas Kozma de Gawa gávai Kozma Lukácsként. A megszokottól eltérő írásmódot a szövegben szereplő alakban, de alanyesetbe téve vettük fel a „Szövegben szereplő névalak” mezőbe. A különböző védőszentek megkülönböztetésére szolgáló kitételeket rövidítve írtuk, például Nep. János, Kap. János, Ker. János, Xav. Ferenc stb.

A személy- és a helyneveket a jövőben a jelenleg kidolgozás alatt álló ügynevezett névtérben szeretnénk összekapcsolni, amelyben minden egyes személynek és helynek lesz egy adatlapja, melyhez mindig hozzárendeljük az éppen felvett adatot, s így ezek pontosan azonosíthatók lesznek.

A „Tisztség” mezőbe az illető személy által az adománylevél kiadásakor viselt tisztségeket vettük fel, például az adományozó uralkodóknál, hogy „magyar király”. Az ellenjegyzőknél azt a tisztséget vettük fel, amely minőségben az illető aláírta az oklevelet, valamint egyházi személyek esetében az egyházi címüket is. Ha valamely ellenjegyző szövegbeli és az aláírásban szereplő tisztsége nem egyezik meg, akkor az aláírásban szereplőt vettük fel mint az oklevél hitelesítésekor érvényeset.⁴⁶

⁴⁵ A vélhetően külföldi származású személyeknél is magyarul adtuk meg a keresztnévet, amennyiben magyar nemesi címet vagy indigenátust kaptak.

⁴⁶ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 896/a.

A „Titulus” mezőben azt adtuk meg, hogy az illető milyen címe(ke)t viselt (például gróf, báró, dr.), ezenkívül pedig ide vettük fel, ha valaki egyértelműen „idősebb” vagy „ifjabb” megjelöléssel szerepelt az oklevélben (id. és ifj.).

A „Kapcsolat az adományossal” mezőben az „Adományos által” szerepben felvett személyek esetében azt adtuk meg, hogy milyen rokoni kapcsolatban álltak az adományossal. Erre az „apja”, „anyja”, „fivére”, „nővére”, „unokatestvére”, „nagybátyja”, „unokája”, „atyafia” megjelöléseket használjuk, s ha meg tudtuk állapítani, hogy az illető az adományosnak melyik gyermekén keresztül volt unokája, megadtuk azt is. Más esetekben, például házmentesség-adományoknál itt adtuk meg, ha valaki az adományos telekzsomszédja volt.

Minden egyéb, közvetlenül a személyekkel kapcsolatos észrevételt a „Megjegyzés” mezőbe írtunk be.

III.C.1.i. Helyek

A helyek szerepének megadása ugyanúgy történt, mint a személyek esetében. A helyneveket mai alakjukban vettük fel, kivéve, ha már nem létezik a település, vagy nem önálló, ilyenkor az akkori nevet vettük fel, például Pogányhodos (elpusztult), Kissáros vagy Buda (nem önállóak) esetében. Itt is van „Megjegyzés” rovat, célja az előzőekkel azonos.

Ide tartozik az eredeti kiállításának, a másolat kiállításának, a hitelesítésnek a helye, vagy valamely egyéb, a szövegben említett hely vagy esemény is.

III.C.1.j. Dátumok

Az előzőekhez hasonlóan előbb kiválasztottuk a bővíthető listából a dátum szerepét, például „Eredeti kelte”, „Hitelesítés dátuma” stb. Ezt követően a szabad szövegű mezőben megadtuk a dátumot, ha teljes egészében ismertük, akkor „1625.12.27” formátumban, ha valamely adatot nem ismertük, akkor azt az „é” (év), „h” (hónap) vagy „n” (nap) betűkkel behelyettesítve, például „16éé.12.n7”, ha pedig csak valamihez viszonyítva tudjuk megadni, akkor úgy adtuk meg, például „1625.12.27 előtt” vagy „1625.12.17 és 1625.12.28 között”.

Ezután a „Dátumtól” és „Dátumig” mezőknél, ha a dátum pontos volt, az „N” gombra való kattintással mindkét mezőbe bekerült, ha nem volt pontos, kézzel kellett begépelni az intervallumot, amelyben szerintünk a keresett dátum lehetett, hogy kereséskor a program ezt is kiadja, ha azon belüli dátumra keresünk.

III.C.2. Pecsét(ek)

13. ábra. A pecsétek feltöltői felülete

A fül adatmezői csak akkor voltak szerkeszthetőek, ha a „Megpecsételés” jelölőnégyzet be volt jelölve. Ezt akkor is bejelöltük, ha a pecsét maradéktalanul hiányzott, de a zsinór, vagy a fűzésre szolgáló lyukak, esetleg a zsinór okozta jellegzetes háromszög alakú szennyeződés meglétéből megállapítható volt, hogy az irat meg volt pecsételve. Ugyanezen logika alapján a másolatban vagy átiratban fennmaradt iratoknál ezt nem jelöltük be, hiszen nem bizonyosodhattunk meg saját szemünkkel az eredeti irat megpecsételt voltáról.

A pecsétleírás csak akkor volt menthető, ha mind a négy bővíthető listából ki volt választva a megfelelő elem. Több pecsétet is fel lehetett venni, ezeket az aktuális példányra vonatkozó adatok kitöltését követően a „Hozzáad” gombra való kattintással lehetett rögzíteni.

III.C.2.a. Megpecsételési módja

Ebben a listában a „függőpecsét” és a „rányomott pecsét” opciók közül választhatunk, így például a bélyegzőt is rányomott pecsétként vettük fel.

III.C.2.b. Pecsét fajtája

A pecsétfelzet meglétének és a pecsét restaurált voltának jelzésére egy-egy jelölőnégyzet állt rendelkezésre.

A pecsét fajtájának meghatározásakor alapvetően a *corroboratio*-ban megfogalmazott pecsétleírásra támaszkodtunk, mivel abban konkrétan megnevezték a pecsétet, az idő előrehaladtával egyre pontosabban. Ha a pecsétet vettük volna alapul, a sokszor egyszerűen hiányzó, esetleg töredékes vagy nagyon kopott pecsétábra alapján nem tudtuk volna megállapítani annak fajtáját. Ugyanaz a megnevezés előfordulhat különböző szórendben is, ezeket egységes alakban vettük fel, de ennek ellenére előfordulhat ugyanarra a pecsétfajtára több különböző megnevezés, mivel a szövegek nem következetesek e tekintetben sem. Az egyszerűség kedvéért Mária Terézia esetében is a „magyar királyi” jelzőt használtuk. Az „*authenticum*” jelzőt általában figyelmen kívül hagytuk, mivel minden privilégiumot megerősítő királyi pecsét lényegénél fogva autentikus, s ezért felesleges ezt külön megemlíteni. Kivételt képeznek az erdélyi fejedelmi oklevelek, mivel ezekben a pecsétet minden esetben csak „*authenticum sigillum*nak” nevezik, s ha nem tüntettük fel, hogy „autentikus pecsét”, csak annyit írhattunk volna, hogy „pecsét”.

Amennyiben a *corroboratio* olvashatatlan volt, kénytelenek voltunk magából a pecsétből kiindulva, analógiás alapon megállapítani annak fajtáját, ami az újkori királyi pecséteknél lényegesen könnyebb feladat, mint a középkoriaknál.

Ha az oklevélen egyértelműen nem a megnevezésnek megfelelő pecsét függött,⁴⁷ akkor arra gyanakodtunk, hogy hamisítással van dolgunk. Ilyenkor a „Pecsét fajtája” mezőbe az oklevélen ténylegesen függő pecsét megnevezését vettük fel, hogy pecsétfajták vizsgálatakor azt is kiadja a kereső, és a „Pecsét leírása” mezőben utaltunk a problémára, a corroboratiónban szereplő megnevezést is beírva.

III.C.2.c. Pecséttok

Ha volt tokja a pecsétnek (ez csak a 17. század végétől válik tömegessé), akkor a listából kiválasztottuk, hogy fatokja vagy fémtokja volt, még ha utólag készített tokról volt is szó, ha pedig nem volt, akkor a „nincs” opciót választottuk. A pecsétfészket nem jelöltük külön.

III.C.2.d. Pecsét állapota

Ezt a mezőt szintén listából töltöttük ki, amelyben a pecsét állapotára való nagyon egyszerűsített és tömör meghatározások álltak. Amennyiben a pecsét nem maradt fenn, a „hiányzik” opciót választottuk. Ha a teljes pecsétábra hiánytalanul ép volt, akkor az „ép”, ha a pecsétábra egésze megmaradt, de erősen lekopott, akkor a „kopott”, ha a felénél kisebb része hiányzott, akkor a „hiányos”, ha a felénél nagyobb része hiányzott, akkor a „töredék”, ha túlnyomórészt megmaradt, de több darabban volt, akkor a „törött”, ha pedig nem volt meg, de a zsinórja fennmaradt, akkor a „csak zsinór” volt a kiválasztandó opció. A pecsét állapotának meghatározásakor a pecsétfészek vagy a pecséttok állapotával nem foglalkoztunk, mivel – kevés kivétellel⁴⁸ – nem hordoznak lényeges információt.

III.C.2.e. Pecsét leírása

Ezt a mezőt nem töltöttük ki, csak lehetőségként hoztuk létre, amennyiben a későbbiekben felmerülne a pecsétábra és a körirat leírásának szüksége. Egyelőre csak a pecséttel kapcsolatos észrevételeinket (hamisítás, díszes tok, utólag készített tok, a pecsétnek az oklevélről leszakadt, de fennmaradt volta stb.) vettük ide fel.

III.C.2.f. Pecsét mérete

Ebben a mezőben a pecsét átmérőjét adtuk meg cm-ben, fél cm-re kerekítve, „6,5 (12)” formátumban, ahol az első szám a pecsétábra, a második a pecsétfészket vagy pecséttok átmérőjét jelöli.

⁴⁷ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 564, 711, 713, 939.

⁴⁸ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 203., melynek utólag készült tokja két oldalán Bécs 1683. évi ostromának jelenetei láthatók.

III.C.3. Címer(ek)

14. ábra. A címerek feltöltői felülete

A fül adatmezői csak akkor voltak szerkeszthetőek, ha a „Tárgy” rovatban valamilyen módon szerepelt a „címer” szó, legyen az „címer megújítása”, „címerbővítés”, vagy egyszerűen „címer”. Amennyiben az iratban nem adományoztak címet és nem is folyamodtak érte, de volt rajta címerfestmény vagy címerkép, ahhoz, hogy azt le tudjuk írni, a „Tárgy” mezőbe fel kellett vennünk, hogy „címer”.

III.C.3.a. Címerleírás

Ezt a bővített karakterszámú, szabad szövegű mezőt az adott oklevélben szereplő címerleírás eredeti nyelven (latin, német, magyar stb.) történő átírásával töltöttük ki.

A latin nyelv esetében az átírás szöveghűen történt, tehát a szöveget a ma használatos humanista helyesírás szerint írtuk át (ahol kellett, a „c”-t „t”-re, az „u”-t „v”-re javítottuk és fordítva, az „ae” és „oe” kettős betűket alkalmaztuk az „e” helyett, a „j”-t minden esetben „i”-

re cseréltük), a rövidítéseket jelzés nélkül feloldottuk, a kis- és nagybetűket, illetve a központosítást a magyar helyesírás szabályai szerint alkalmaztuk. Az egyértelmű elírásokat, helyesírási hibákat, indokolatlan egybe- és különírásokat külön jelzés nélkül javítottuk, például „conogale” helyett „cono galeae”-t, „cerulei” vagy „coerulei” helyett „caerulei”-t, „teniae” helyett „taeniae”-t írtunk. Ha egy szó véletlenül kétszer egymás után szerepelt, az egyiket szintén külön jelölés nélkül kihagytuk. Mindennek oka, hogy a szövegeket tartalmi szempontból vizsgáltuk, ezért a hibák feltüntetése nem volt feladatunk.

A német és a magyar nyelv esetében viszont betűhív átírást alkalmaztunk, tehát nem modernizáltuk a helyesírást és a központosítást, ezzel együtt az egyértelmű elírásokat és a rövidítéseket továbbra is külön jelzés nélkül javítottuk illetve feloldottuk.

A következő jelöléseket alkalmaztuk az átíráskor:

- () a szövegben eredetileg is szereplő zárójel
- [...] a szövegben szereplő, de kopás, anyaghiány vagy más ok miatt kiolvashatatlan vagy még kiolvasatlan rész
- [] a szövegben szereplő, nem kiolvasható, de analógiás módszerrel vagy más forrásból (például másolat vagy publikáció) kiegészített rész (előfordult, hogy a hiányzó szövegnek csak egy részét tudtuk rekonstruálni, amit mégsem, a []-n belüli kipontozással jelöltük)
- ◊ a szövegből az írnok vagy a fogalmazó hibájából kimaradt, értelmileg és nyelvtanilag egyértelműen hiányzó és ennek megfelelően pótolts rész⁴⁹
- (sic!) nyelvtani hiba (például nem egyeztetett mondatrészek) vagy szokatlan alakváltozat (például *gryphus*, *gryps*, *grypho*, *gryphes* mind az oklevelekben előforduló egyes szám alanyesetű alakjai a „griff” szónak)
- (?) bizonytalan olvasat
- ... a címerleírás esetében a szövegben eredetileg is szereplő kipontozást,⁵⁰ a *narratió*ban pedig szándékosan kihagyott szövegrészt jelent

Ha az oklevél szövege sérülés, anyaghiány, szennyeződés vagy más miatt egy adott helyen egyáltalán nem volt olvasható, akkor az állandó formuláris részeknél az analógiás módszerrel próbálkoztunk, egyébként pedig valamely régebbi publikációban⁵¹ is érdemes volt megnézni, mert előfordult, hogy a szerző még a sérülés keletkezése előtt látta az oklevelet.⁵²

A címerleírás beírását követően a „Címerfestmény” jelölőnégyzettel megadtuk, hogy volt-e címerfestmény az oklevélen. Ha nem volt, vagy ha kihagyták a helyét, de nem festették be, a jelölőnégyzetet jelöletlenül hagytuk, az utóbbi esetben a „Címerfestmény megjegyzés” szabad szövegű mezőben kitéve, hogy „nincs megfestve”. E mezőbe írtuk még fel, ha bármilyen észrevételünk volt a címerfestménnyel kapcsolatban. Ide tartozik a később való befestés ténye, a leírástól való eltérés, a magyar címer szabálytalan ábrázolása, a (segéd)sisakdíszek osztásainak (más lehetőség nem lévén) leírása stb.

Ha ismertük, a „Címerfestő neve” szabad szövegű mezőbe beírtuk a piktor nevét, bár erre Ferenc József kora előtt gyakorlatilag elenyésző számú esetben van adatunk. A „Címerfestmény állapota” szabad szövegű mezőben az irat általános fizikai állapotát leíró mezőhöz hasonlóan leírtuk a címerfestmény állapotát. Végül a „Hozzáad” gomb alkalmazásával rögzíteni kellett a beírtakat, létrehozva ezzel a címerfestmény rekordját.

⁴⁹ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 170, 585.

⁵⁰ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 62/b

⁵¹ Főként az ÁLDÁSY I–VIII-ban.

⁵² Pl. R 64 – 1. tétel – No. 367, 568, 663. Ezen esetekben Áldásy még épen, vagy legalábbis lényegesen kevésbé sérülten látta az oklevelet.

III.C.3.b. Címerfestmény leírása

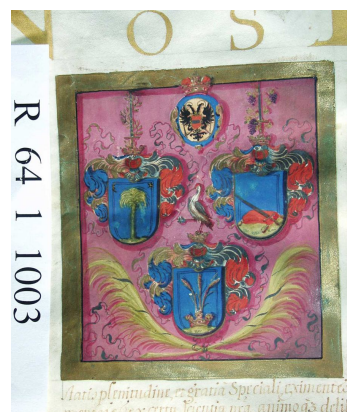
Egyelőre csupán azon esetekben írtuk le a címert, ha az meg volt festve az oklevélen, vagy esetleg a Királyi Könyvekbe,⁵³ de a későbbiekben akár leírhatjuk a megfestetlen címereket is a címerleírások alapján, ha szükségesnek ítéljük. Alapvetően a címerleírás szövegétől eltekintve minden, a címerre vonatkozó adatot a címerfestmény vagy címerkép alapján írtunk le, mivel könnyen előfordulhat, hogy a leírás és a megfestett címer nem teljesen egyezik meg, s inkább a képi ábrázolások adatainak rögzítésére fektettünk hangsúlyt.

III.C.3.b.1. Pajzs(ok)

A címer leírását a pajzsok a felvett címerfestmény-rekordhoz való rendelésével kezdtük. A „Szerep” bővíthető listás mezőben megadtuk, hogy milyen szerepben volt az éppen leírás alatt álló pajzs, tehát ha több egymásra helyezett pajzs volt a festményen, akkor a „nagy-pajzs”, „boglár-pajzs”, „szív-pajzs” megjelöléseket alkalmaztuk (ha csak két pajzs volt, a kisebbiket szív-pajzs-nak neveztük), ha csak egy, akkor az „alap” opciót választottuk, mivel muszáj volt valamilyen megjelölést alkalmaznunk rá. Azon ritka esetekben, ha több, egymástól független címerfestmény⁵⁴ vagy egy festményen több önálló, egyenrangú címer⁵⁵ volt látható az oklevélen, több címerfestmény-rekordot, illetve több „alap” pajzsot hoztunk létre.

15. ábra. Több független címerfestmény
karomi Bornemisza István, 1628
R 64 – 1. tétel – No. 269/a

16. ábra. Egy festményen több címer
Kobányi, Stephanides, Jankó, 1695
R 64 – 1. tétel – No. 1003.

Természetesen minden pajzsok a rajta szereplő elemeit külön-külön vettük fel, ezért a „Címerképek”, a „Mesteralakok” és a „Sisak(ok)” mezőknél első lépésként azt adtuk meg, hogy éppen melyik pajzshoz rendeljük azokat.

A „Pajzstípus” szabad szövegű mezőben adtuk meg, hogy milyen formájú a pajzs, amely lehet tárcsapajzs, reneszánsz pajzs, háromszögű pajzs, kerek talpú pajzs, csücsköstalpú pajzs, rutapajzs, ovális pajzs, hegyestalpú pajzs stb. A pajzstípus megállapítása, mint később látni fogjuk, nem mindig egyszerű feladat. Az „Osztás és borítások” szabad szövegű mezőben írtuk le a pajzs osztásait és borításait. Ha a pajzs osztatlan volt, akkor a borítás egyszerű megjelölésével, például „kék”, ha osztott, akkor heraldikailag helyesen megfogalmazva például „vágott, felül arany, alul kékkel és vörössel hasított” vagy „fekete-vel és arany-nyal balharánt osztott”. A fekete és az arany borításokat, ha ragozni kellett, a példában említett módon vettük fel, hogy ha alanyesetben keresünk rá, akkor is megtalálja a program. Mivel a többi borítás esetében ragozáskor nem módosul a szótő, ott erre nem volt szükség.

⁵³ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 819.

⁵⁴ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 269/a.

⁵⁵ R 64 – 1. tétel – No. 1003.

Az egyes színek megnevezésére szolgáló szinonimákat a heraldika szabályainak értelmében és használatuk következtetlenségét figyelembe véve egységesen egyféleképpen vettük fel. Az alábbi táblázat szemlélteti az egyazon színre a leírásokban található megnevezések sokrétűségét:

arany	aureus, croceus, flavus, fulvus, lutus
ezüst	albus, albicans, argenteus, calcareatus, candidus, canescens, nitidus, niveus
vörös	coccineus, coccus, minius, puniceus, ruber, rubeus, rubicundus, rufus, sandiceus, sandicinus, scarlatinus
kék	aërius, azureus, caeruleus, caesius, coelestinus, cyaneus, glaucus, hyacinthinus, sapphireus, sapphirinus, venetus
zöld	prasinus, viridis
fekete	ater, furvus, fuscus, niger
bíbor	purpureus, violaceus

A „Pajzs(ok)” maszkban található még a „Jelmondat” (szabad szövegű), a „Rangjelző korona”, a „Pajzstartó(k)” és a „Rendjel(ek)” (bővíthető listások) mezők. Mind a négy a címer alacsonyabb rangú, nem elengedhetetlen részeit írja le, de ettől függetlenül természetesen kitöltöttük őket, ha volt ilyen adat.

Ezen adatok kitöltése után ezt a maszkot is rögzíteni kellett a „Hozzáad” gombbal.

III.C.3.b.1.(a) Címerképek és mesteralakok

Az adott pajzs rekordjához rendeltük hozzá a bővíthető listából a rajta látható ábrákat. A címerképek felvételénél a végletekig való egyszerűsítésre törekedtünk, a legritkább esetben használtunk jelzőt, nem tértünk ki a címerkép színére, helyzetére vagy számára sem, aminek célja a keresés megkönnyítése volt. Például ha a címerben egy ezüst nyíllal átszúrt nyakú természetes színű, kiterjesztett szárnyú pelikán a melléből fakasztott vérrel eteti a zöld dombon lévő fészekben ülő három arany színű fiókáját, azt a következők – külön-külön való – felvételével írtuk le: domb, fészek, fióka, pelikán, nyílvesző. Bizonyos esetekben mégis alkalmaztunk jelzőt, különösen, ha valamit meg kellett különböztetnünk egy hasonló dologtól: török fej, kétfejű sas, négylevelű lóhere, természetes lilium stb. Ha konkrét, tulajdonnévvel rendelkező címerkép volt a pajzsban, azt természetesen felvettük, például Bodrog vára vagy Lehel kürtje. A növény- és állatfajok beazonosításánál, mint minden olyan címerképnél, amely a festmény elnagyoltsága vagy sérülése miatt nem látszik, segítségül hívtuk a címerleírást, ha az sem juttatott előbbre, egyszerűen azt vettük fel, amit láttunk, például „madár” vagy „növény”. A címerképek szó szerint végtelen változatossága folytán azonban nem lehet precíz szabályok közé szorítani leírásukat.

A mesteralakok leírása (elméletileg) pontos heraldikai meghatározottságuk miatt talán egyszerűbb volt egy fokkal. A bővíthető listából, mint a címerelemek esetében, egyenként választottuk ki a pajzs bármely részén szereplő mesteralakokat, például „pólya”, „keret” vagy „paszomántos balharánt pólya”. Indokolt esetben használtuk a diminutívakat (például csík, szalag, karó stb.) is. Ezzel együtt sajnos előfordultak problémás esetek, amint arra már fentebb kitértünk, ezeknél igyekeztünk valamilyen logika alapján eldönteni, melyik megoldás állhat közelebb a valósághoz.

A címerábrákon szereplő mesteralakokat és a mesteralakokon szereplő címerábrákat ugyanúgy felvettük, mintha csak egyszerűen a pajzsmezőben lettek volna elhelyezve.

III.C.3.b.2. Sisak(ok)

Szintén a pajzs rekordjához rendeltük a sisakot is (ha volt, tudniillik például az erdélyi címeradományoknál rendszeresen „lemaradt” a sisakdísz). A „Sisaktípus” bővíthető listás mezőben megadtuk a sisak típusát, amely elméletileg a „csőrsisak”, a „rostélyos sisak” és a „pántos sisak” között váltakozhatna, de mivel vannak bizonyos magyar heraldikai sajátosságok, előfordulhat heraldikailag meghatározhatatlan típusú zárt vagy nyílt sisak, sőt, akár huszársisak is. Ezekre még kitérünk a továbbiakban.

A sisak rekordjának rögzítése előtt azt is megadtuk választható listás mezőben, hogy a sisak tetején, a sisakdísz alatt, volt-e korona vagy tekercs. Ha nincs semmi, akkor azt írtuk, hogy „nincs”.

III.C.3.b.2.(a) Sisakdísz elemei

Az adott sisak – minthogy egy pajzson több is lehet – rekordjához a bővíthető listából hozzárendeltük a sisakdísz elemeit, amelyek leírásánál ugyanazon elveket követtük, mint a címer elemeinél. Az időről-időre a segéd-sisakdíszeken (bivalyszarv, szarvasagancs, sasszárny) előforduló mesteralakokat és osztásokat a „Címerfestmény megjegyzés” mezőbe írtuk fel.

III.C.3.b.2.(b) Sisaktakarók

A sisaktakarókat szintén a sisakhoz rendelve, bővíthető listás mezőben vettük fel. A jobb- és baloldali sisaktakarókat külön-külön írtuk le, ebben a sorrendben. A sisak tetején, az általában ott lévő korona alatt rendszerint jól látszik, hogy a többnyire kétféle máz közül melyik van kívül, s melyik alkotja a sisaktakaró bélését. Az esetek túlnyomó többségében a külső oldal kék vagy vörös, a bélés pedig arany vagy ezüst, és ebben a sorrendben is vettük fel őket, kívülről befelé haladva, kötőjellel elválasztva, például „kék-arany”, „vörös-ezüst”, vagy „kék-vörös-arany”, „kék-vörös-ezüst”.

III.C.3.b.3. Címerszőnyeg⁵⁶

A címer leírásának utolsó mezejét megint a címerfestmény rekordjához rendeltük hozzá. Ebben a szabad szövegű rovatban írtunk le a címerfestményen látható minden olyan dolgot, amely nem tartozik a címerhez, így a keretezést, a hátteret, a festményen szereplő allegorikus és valóságos emberi alakokat, feliratokat és egyéb díszítményeket, azaz a címerszőnyeg elemeit. Fontosnak tartottuk leírni a címerfestményeken gyakran szereplő, az adományozó főbb címeinek megfelelő, az adományozott címert mintegy kísérő, kis méretben megfestett címereket is, amelyekből akár tíznél is több lehet egy festményen. Ezeket általában egyszerűen az általuk jelölt terület megnevezésével jelöltük, például „Kasztília” vagy „Csehország”, de előfordulhat például az uralkodó kiscímere is. Ha valamely kísérőcímer körül rendjel vagy más kiegészítő elem látható, azt feltüntettük, például „II. Mátyás kiscímere az Aranygyapjas renddel”.

A szőnyeget a címerelemekhez hasonlóan, ám azoknál kissé bővebben írtuk le, egyfelől a gyorsaság, másfelől a kereshetőség kedvéért, törekedve az azonos tárgyak vagy ábrák következetesen azonos megnevezésére. Egy példa a külső díszek leírására: *„fekete-arany keret, kék és zöld damaszkolt háttér, aedicula,⁵⁷ talapzatok, kockás padló, egészalakos ábrázolások: Szent István, Szent László, Szent Imre, Szent Erzsébet, Szent Gellért, Szent*

⁵⁶ A (címer)szőnyeg kifejezést – talán egy, a címerpajzs mögé függesztett faliszőnyeghez való hasonlítással – a címerfestmény háttérére érve a következők használják: MHH III. (a címerfestmények leírásaiban); *Armálisok...* 2004. 12.; A Turul folyóiratban is többször előfordul. A terminus találó volta miatt döntöttünk alkalmazása mellett.

⁵⁷ *Aedicula* alatt a címerfestmények háttérében gyakran előforduló, két oszlopon álló boltívhez hasonló építményt értjük.

Adalbert. kísérőcímer(ek): II. Ferdinánd kiscímere az Aranygyapjas renddel, Magyarország, Csehország”⁵⁸.

III.C.4. Egyéb adatok

17. ábra. Az egyéb adatok feltöltői felülete

III.C.4.a. Narratio

A *narratio* szövegét nem írtuk át minden esetben, de lehetőség volt erre egy megnövelt karakterszámú szabad szövegű mezőben. A szöveg átírását a címerleírással azonos szempontok szerint végeztük. Ha a *narratio* nem tartalmazott semmilyen konkrét információt az adományos érdemeiről, azt a „formuláris”, ha pedig tartalmazott, de nem írtuk át, azt a „nem formuláris” kifejezéssel jelöltük.

III.C.4.b. Kihirdetés

Itt adtuk meg szabad szövegű mezőben a kihirdető jogi személyt (vármegye, országgyűlés stb.), a kihirdetés helyét (ma is önálló település esetében a ma érvényes, az elcsatoltaknál az utolsó érvényes magyar nevét, ma nem önálló település, például Buda vagy Szatmár esetében az akkori) és dátumát.

⁵⁸ R 64 – 1. tétel – No. 269/a.

III.C.4.c. Kiadás

Itt adtuk meg az adott iratot közzetevő vagy más módon érintő publikációk bibliográfiai adatait. A két legfontosabbra rövidített formában utaltunk: az Áldásy sorozatában közzétett oklevelekre „Áldásy V. No. 267.” formában, minden esetben az adott kötet római számmal való megjelölése után az adott oklevél ottani sorszámának az I. kötet esetében római, a többi esetében arab számmal való megadásával, a Nyulásziné-féle címereslevél-jegyzékre pedig „Nyulásziné No. 960.” formában hivatkoztunk. A többi publikáció esetében a bibliográfiai hivatkozás elkészítésének általános szabályait alkalmaztuk, például „Mikó Árpád: A reneszánsz Magyarországon. (Stílusok – korszakok) Corvina Kiadó, Budapest, 2009. p. 164.”. Az Áldásy és Nyulásziné munkáira való hivatkozásokon kívül csak akkor adtuk meg más címet, ha az külön keresés nélkül ismert volt számunkra, tehát a bibliográfia nem teljes.

III.C.4.d. Bekerülés (a publikus felületen nem látható)

Az „Intézmény” bővíthető listás mezőben azon közgyűjtemény nevét adtuk meg, melybe először került a szóban forgó irat, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Országos Levéltár esetében rövidítve (MNM illetve OL).

A „Bekerülés jogcíme” bővíthető listás mezőben azt adtuk meg, hogy az irat milyen jogcímen, tehát vétel útján, ajándékként, hagyatékként, csere útján, letétként, vagy más módon került az eggyel fentebb megadott közintézménybe.

Levéltári bekerülés esetében az „Iktatószám/alapszám” szabad szövegű mezőbe beírtuk a bekerülésre vonatkozó iktató- vagy alapszámot, például „6285/2009 OL” vagy „03/159-1/2012 OL”.

A „Növedéki naplósám” szabad szövegű mezőt múzeumi bekerülés esetén feltétlenül kitöltöttük, levéltári bekerülés esetén ezt nem tartottuk elengedhetetlennek. Formátuma: „1898:42”.

A „Letéti naplósám” szabad szövegű mezőt értelemszerűen a letétbe helyezett iratok esetén töltöttük ki.

III.C.4.e. Megjegyzés

Ebbe a szabad szövegű mezőbe került minden olyan információ, amelyet szükségesnek ítéltünk felvenni, de máshol erre nem volt alkalom. Kötött formában vettük ide fel a következőket. Az adományozott előneveket a szövegben szereplő alakban és nyelven vettük fel, például: Előnév: „de Rottarest”. A házmentesség-adományok esetében felvettük a települést, amelyen az érintett birtok feküdt. Ilyenkor megadtuk a település jelenlegi (ha az akkoritól nem különbözik lényegesen) nevét, vagy, ha már nem önálló, az akkori nevét, az akkori közigazgatási beosztását (megye, szék stb.) és mai nevét illetve az országot (ha elcsatolt területen fekszik) adva meg, például „A házmentesség az adományosoknak Barátoson (Orbaiszék, ma Brateş, RO) lévő telkére vonatkozik” vagy „A házmentesség az adományosnak Kissárosban (Küküllő m., ma Sáros/Şoarş része, RO) lévő telkére vonatkozik”.

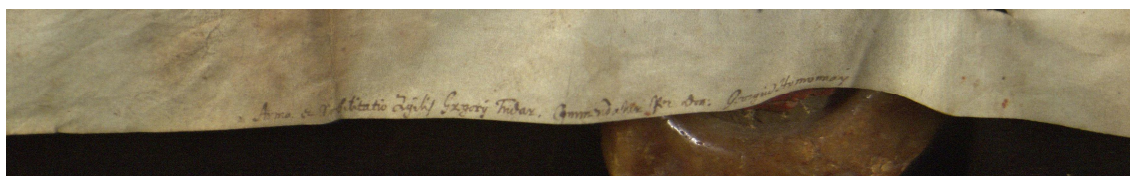
Ezekon kívül – kötetlen formában – ide kerültek a mellékelt, de külön jelzet alatt el nem helyezett iratok említései, az esetleges hamisításra vonatkozó észrevételek, az oklevél címerfestményen kívüli díszítményeire tett utalások, a valamely publikációból vett, idevonatkozó idézetek, valamint máshol fel nem vehető egyéb kiegészítések, észrevételek.

IV. ÖSSZEGZÉS

IV.A. Az újkori magyarországi és erdélyi címereslevél-adományozás a feldolgozás tapasztalatai alapján

IV.A.1. *Supplicatio* – a kérelmezés

Magyarországon a címeradományozást a középkorban a király vagy a későbbi adományost támogató befolyásos személyek kezdeményezhették.⁵⁹ Mohács után a helyzet kissé megváltozott: címer és egyben nemesség igényléséhez hivatalos és írásbeli címer- és nemességekérő folyamodványt (*supplicatio*) kellett benyújtani a királyi kancelláriához. Ez egy többnyire egyoldalas, rövid irat, melyben a folyamodó alázatosan kéri a királyt, hogy tekintettel különböző érdemeire (melyeket vagy leír a folyamodvány, vagy csak utal rájuk) kegyeskedjen neki és az általában a szövegben felsorolt egyéb családtagjainak nemességet és címert adományozni. Mielőtt beadta volna kérelmét a kancelláriára, a folyamodó igyekezett befolyásos támogatókat szerezni ügyének, s a 17. század közepétől a közbenjáró főurak többnyire saját kezűleg rögzítették támogatásuk tényét a folyamodványon.⁶⁰ Az 1630:XXX. tc. szerint egy címeradományhoz a kérvényezőnek három királyi tanácsos vagy valamelyik vármegye ajánlását kellett megszereznie. Ez azonban a fennmaradt ajánlási záradékok alapján nem mindig történt így, noha az, hogy esetenként kiket és miért őket kérték fel a folyamodók, s kik adták meg nekik támogatásukat, még további kutatást igényelne. A közbenjárókat olykor – többnyire az erdélyi adományokban – még a kiadott oklevél szövegében is megnevezték,⁶¹ de sokszor – általában a magyar armálisokon – a lehajtott *plica* alsó szélén sorolták fel a támogatókat.⁶²

18. ábra. A közbenjárókra vonatkozó lapalji feljegyzés

Tudar György, 1613

R 64 – 1. tétel – No. 179.

⁵⁹ Armálisok... 2004, 9.

⁶⁰ Pl. „*Commendatur humillime Maiestati Vestrae sacratissimae introscriptus supplicans per me Wolffgangum Esterhazy*” (A belülirott folyamodó legszentebb Felségednek általam, Esterházy Farkas által alázatosan ajánltatik) – R 64 – 1. tétel – No. 864/b; „*Recommendat Maiestati Vestrae sacratissimae introscriptum supplicantem, velut benemeritam personam, universitas magnatum et nobilium districtus minoris Honthensis*” (Felségednek ajánlja a belülirott folyamodót, mint érdemdús személyt Kis-Hont kerület mágnásainak és nemeseinek egyeteme) – R 64 – 1. tétel – No. 1001/b.

⁶¹ Pl. „*ad fide dignam et gratiosam generosi Michaelis Tholdalaghi de Ercze sedis siculicali Marus supremi iudicis regii informationem et commendationem*” (a nemzeti ercei Toldalaghi Mihály marosszéki főkirálybíró hitelt érdemlő és kegyes tájékoztatására és ajánlására) – R 64 – 1. tétel – No. 283; „*magnifici Stephani Kouachiocki consilarii ac cancellarii nostri nobis pro parte strenui Georgii Szakaczi alias Horuath de Keozegh singularem intercessionem factam*” (nagyságos Kovácsóczy Istvánnak, tanácsosunknak és kancellárunknak a buzgó kőszegi Szakács másként Horváth György ügyében előttünk való külön közbenjárására) – R 64 – 1. tétel – No. 271.

⁶² Pl. „*Arma et nobilitatio Abrahami Racz ad commendationem magnifici domini Sigismundi Forgach*” (Rác Ábrahám címere és nemesítése a nagyságos Forgách Zsigmond úr ajánlására) – R 64 – 1. tétel – No. 158.; „*Arma pro Sigismundo Edelspaicher Maiestati Vestrae sacratissimae per comites Ladislaum de Nadasd episcopum Csanadiensem et Franciscum de Battyán humillime recommendatur*” (Az Edelspaicher Zsigmond részére [adott] címer, mely legszentebb Felségeteknek Nádasdy László csanádi püspök és Batthyány Ferenc grófok által alázatosan ajánltatik) – R 64 – 1. tétel – No. 707.

A címeradományozás kezdetei óta többnyire a harctéren nyújtott teljesítményt jutalmazták, de előfordultak a királynak tett személyes szolgálatokért adományozott címerek is, azonban a *narratiók* ritkasága miatt viszonylag kevészer tudjuk megállapítani, hogy milyen érdemekért részesült az illető adományban. A török korban a legtöbb esetben továbbra is a katonai szolgálatokért nemesítettek, amire a címerek nagyon nagy hányadában szereplő vitézek, lovas katonák, levágott török fejek, kardok és más ehhez hasonló címerképek is utalnak. A *narratiók* csak a 18. században kezdenek tömegessé és részletesebbé válni, információt adva a jutalmazott érdemeiről. Innentől, a folytonos háborúzás korának letűntével megszorodik a megadományozott állami és törvényhatósági tisztviselők, a megyei és városi tisztségviselők, postamesterek, orvosok száma, de persze változatlanul sok a katona. Később kereskedők, gyáriparosok, tudósok (például Schwartner Márton,⁶³ Rumbach Sebestyén⁶⁴ és mások) is kaptak armálisokat. A 19. századra egyre nagyobb százalékban részesültek adományban polgári személyek, s egyre gyakrabban gazdasági területen szerzett érdemekért.

Visszatérve a folyamodványokra, a kért címet általában nem írták le bennük, hanem a „*haec arma infrascripta*” kifejezéssel utalva rá, megfestették az irat alsó részén. A címet többnyire változtatás nélkül meg is kapták, de előfordult, hogy felülbírálták azt, ami egy erre szakosodott hivatalnok, a kancelláriai címerinspektor vagy herold feladata volt. Mint az Kóta Péter hiánypótló tanulmányából⁶⁵ kiderül, a magyar kancellárián a tisztséget 1711-ben hozták létre, s ezután – különböző intenzitással, de – hivatalos úton és talán magasabb heraldikai színvonalon folyt a címerek ellenőrzése, esetenkénti javítása s a címerleírások megfogalmazása, úgy tűnik, egészen a kancellária 1867-es megszüntetéséig.

A feldolgozott anyagban 18 db eredeti folyamodvány van. Közülük tizenöt a magyar királyhoz intézett nemesség- és címerkérő folyamodvány az 1553 és 1717 közti évekből, s ezek mindegyikében meg van festve a kívánt címer. Kettőn láthatunk utalást arra, hogy talán már a 18. század előtt is létezhetett valamiféle címer-felülvizsgálat a kancellárián: Nagy Péternek Miksa királyhoz 1569 körül⁶⁶ és a hamisított nevű Derencsi Jánosnak Rudolffhoz 1582 táján⁶⁷ intézett folyamodványán látható a herold keze nyoma, amennyiben az előbbin a sisakkoronát, az utóbbin a sisak pántos vagy nyílt voltát helytelenítette, s húzta át. Az adományozott címereken⁶⁸ azután be is tartották a változtatásra szóló utasítást, ami – mivel a címet egyiken sem festették meg – a címerleírásokból derül ki. Érdekesség, hogy Derencsi János címereslevelén utólag befestették ugyan a címet, de egyértelműen a folyamodványról másolták azt, mivel a sisak ugyanúgy át van húzva az oklevélen, mint a *supplicatio*-ban, azaz a címer festője nem tudta értelmezni a kancelláriai jelzést.

⁶³ R 64 – 1. tétel – No. 751.

⁶⁴ R 64 – 1. tétel – No. 997.

⁶⁵ KÓTA 1996.

⁶⁶ R 64 – 1. tétel – No. 32/b.

⁶⁷ R 64 – 1. tétel – No. 52/b.

⁶⁸ R 64 – 1. tétel – No. 32/a és 52/a.

19. ábra. Nagy Péter
folyamodványa, 1569 k.
R 64 – I. tétel – No. 32/b.

20. ábra. Derencsi János
folyamodványa, 1582 k.
R 64 – I. tétel – No. 52/b

21. ábra. Derencsi János
armálisa, 1582
R 64 – I. tétel – No. 52/a

A tizenöt megfestett címer esetében általában meg is kapták a kért címet a kérvényezők, esetleg kisebb változtatásokkal, mint az történt Kincse Mihály esetében, aki nem rajzoltatott sisakdísz és sisaktakarókat a folyamodványára, de az adományozott címerben ezek szerepelnek, sőt a pajzsbeli képeket is kiegészítették egy csillaggal és egy félholddal.⁶⁹ Négy esetben, köztük Tinódi Lantos Sebestyén címeradományánál a címer csak a folyamodványon van megfestve, a címereslevélen nem.⁷⁰ Ilyenkor ez rendkívül fontos forrás az adományozott címerre vonatkozóan, hiszen a címerleírás alapján nem mindig lehet pontosan rekonstruálni a képet.

A fennmaradó három supplicatio közül az egyik Toussaint Károly császári gyalogos kapitány 1751 és 1795 között kelt, dátálatlan, nyomtatott folyamodványa a magyar rendekhez.⁷¹ Ebben azt kéri, hogy a három Toussaint fivérnek, nagybátyjainak, birodalmi báró Ferenc József udvari tanácsosnak, Ferenc Lipótnak, apjának, Félix Ivónak és fiági utódaiknak Mária Terézia által 1747-ben adományozott magyar indigenátust,⁷² melyet a magyar országgyűlés csak Toussaint Ferenc Józsefre és utódaira nézve iktatott törvénybe az 1751:XLI törvénycikkben, terjesszék ki a másik két testvérre, illetve utódaikra, azaz magára Toussaint Károly kapitányra is.

A következő szintén egyedi darab, mivel erdélyi fejedelemhez szóló folyamodványról van szó. Az erdélyi címeradományozásokkal behatóbban is foglalkozó Szálkai Tamás szerint az erdélyi kancelláriai gyakorlatban nem kellett okvetlenül szabályos folyamodványt beadni, hanem elegendő volt valamely befolyásos személy(ek) közbenjárása a fejedelemnél, amire az erdélyi oklevelekben használatos „*consiliariorum nostrorum ... intercessionem*” formula is utal. Szálkai hozzáteszi, hogy kutatásai során mindössze egyetlen címerkérő folyamodvánnyal találkozott.⁷³ Az alsócsernátoni Beke Ferenc által Bethlen Gábor fejedelemhez címzett magyar nyelvű, dátálatlan lófőség-kérő folyamodvány egy második példa erre a ritka irattípusra.⁷⁴ A folyamodó kérése egyébként meghallgatásra talált, amint erre a folyamodvány hátlapján található „*concessum*” felirat is utal, s 1617. május 17-én meg is kapta a lófőséget, szokás szerint házmentességgel együtt. Érdekesség még ezen folyamodvánnyal kapcsolatban,

⁶⁹ R 64 – I. tétel – No. 13.

⁷⁰ R 64 – I. tétel – No. 14, 32, 228, 896.

⁷¹ R 64 – I. tétel – No. 801/b.

⁷² R 64 – I. tétel – No. 801/a/2.

⁷³ SZÁLKAI 2010, 17.

⁷⁴ R 64 – I. tétel – No. 197/b.

hogy az adománylevél kiállításakor a pecsétzsinórt rajta két helyen átfűzve berögzítették a *plica* alá, ahonnan csak a digitalizálásra való előkészítés során vetették ki.⁷⁵

A harmadik pedig Homályossy Ferenc kamarai ácsmesternek a jász-kun kerületekhez 1835 előtt valamivel intézett, szintén datálatlan folyamodványa, melyben arra kéri a közgyűlést, hogy a Liptó megyei Patak birtok megszerzését nyugtázó királyi beleegyező oklevelet hirdessék ki.⁷⁶

Visszatérve a címeradományozás folyamatához, miután ellenőrizték a címer helyességét és a kérelem jogosságát, az uralkodói beleegyezés jeléül legtöbbször a kancellár, de olykor a titkár⁷⁷ saját kezűleg rávezette a folyamodványra, többnyire a címerfestmény mellé az engedélyezési formulát⁷⁸ is, melynek dátuma rendszerint megegyezett a később kiállított adománylevelével. Egy rendhagyó eset van a feldolgozott anyagban: 1606-ban Ludvaics alias Horváth Mihály Rudolf királyhoz címzett folyamodványán az engedélyezési záradék Mátyás főherceg, a későbbi II. Mátyás király nevében kelt, ami arra utalhat, hogy Rudolf már az 1608. évi trónfosztás előtt két évvel sem igen tartotta kézben országa ügyeit.

IV.A.2. *Expediatio* – a kiállítás

Ezután már csak az armális elkészítése volt hátra. A címereslevelek – népszerű elnevezésük, a „kutyabőr” ellenére – kecske-, birka- vagy borjúbőrből készített pergamenre íródtak, mint minden örökérvényű privilégium a középkor óta. Az idők folyamán – Erdély kivételével, ahol az önálló államiság megszűntéig, 1690-ig, kivétel nélkül a középkori eredetű lap formátum volt használatban – a címereslevelek kétféle, hajtogatott lap és fűzött, préselt bőrbe vagy vörös bársonyba kötött könyv formában készültek, mint minden egyéb adománylevél is. A kezdetektől fogva egészen a 18. század közepéig egyeduralkodónak tekinthető a hagyományos lap formátum, amellet, hogy az R 64-ben lévő legkorábbi könyv alakú címereslevél 1598-ból való.⁷⁹ A 18. század elejétől azonban rohamosan csökken a lap formájú oklevelek aránya a század végére azokat teljesen kiszorító könyv alakúakkal szemben, s a feldolgozott anyagban az utolsó, a szokásos formában⁸⁰ kiállított lap alakú címereslevél 1765-ben kelt.⁸¹ A számok nyelvén szólva (az adatok az R 64 1. tételének anyagára értendők): a 16. századból még csak egyetlenegy könyv alakú címereslevelünk van, a 17. században ezek még mindig csak 4%-ot tesznek ki, a 18. század első felében már 20%-ot, a század végére már megfordul az arány és 85%-ot tesz ki, s a 19–20. századból már mindössze három lap alakú adománylevelünk van, melyek közül egy sem címeres.

Az előkészített, sokszor megvonulazott pergamenlap(ok)ra az írnok – az *intitulatio* kezdősorait és az adományosok neveit sokszor arany vagy zöld (oxidálódott réz?) színű tintával kiemelve – felírta az adománylevél szövegét. Az adománylevelek nyelve a magyarországi írásbeliség kezdetétől fogva egészen 1840-ig kizárólag a latin volt, s csak az 1860-as években szorította ki azt végleg a magyar. Az első – a Királyi Könyvekben szereplő –

⁷⁵ Ez, úgy tűnik, szokásban lehetett az erdélyi kancelláriánál, mivel a Szálkai által is említett másik, vargyasi Kósa János deák által benyújtott folyamodványt szintén a később kiállított adománylevél *plicája* alá tették – GYÁRFÁS 1909, 108.

⁷⁶ R 64 – 1. tétel – No. 820/b.

⁷⁷ Az R 64 1. tételében ilyen nincsen, de találni titkári záradékot más folyamodványokon, pl. <http://sipekibalas.ha-infoservices.com/Images/Folyamodvanylevel-400.jpg> (2012. október 29.)

⁷⁸ Ez a legtöbb esetben így nézett ki: „*concessit Sua sacratissima caesarea regiaque Maiestas*” (Ő császári és királyi Felsége engedélyezte).

⁷⁹ R 64 – 1. tétel – No. 87.

⁸⁰ Van egy lap formájú címereslevél 1790-ből is, de ezen nem volt kihagyva a címerfestmény helye, azt úgy festették a szöveg mellé utólag, s a címer leírása után hiányzik az oklevél élén történt megfestésre utaló formula, így ez az oklevél nem tekinthető szabályosnak vagy tipikusnak – R 64 – 1. tétel – No. 787.

⁸¹ R 64 – 1. tétel – No. 778.

ismert magyar nyelvű címereslevelet Janics István kapta 1845. január 30-án,⁸² s a feldolgozott anyagban található legkorábbi magyar armális a Schulpe Emil lovassági százados részére 1866-ban expedált példány.⁸³

IV.A.2.a. Az oklevelek szerkezete

Az armálisok szövegének szerkezete egészen kiadásuk megszűntéig többé-kevésbé megtartotta a hagyományos középkori *protocollum* – *contextus* – *eschatocollum* sémát, s annyira formuláris volt, hogy kis túlzással csak az adományos(ok) neve, a *narratio* és a címerleírás volt benne a változó szövegrész, mint egyfajta űrlapban. A vizsgálatot a hagyományos latin nyelvű adománylevelek alapján végeztük. A 19 század végén kialakult magyar nyelvű változatok többnyire a régi, eredetileg latin formát követik, de az egyes adományok megfogalmazása már korszerűsítve történik, s ezekre itt nincs módunk kitérni.

Az oklevél – s egyben a *protocollum* – mindig az adományozó címeinek kimerítő felsorolásával kezdődik (*intitulatio*), s a kollektív címmel (*inscriptio* – például „*quibus expedit universis*”) és a közzététellel (*promulgatio* – például „*memoriae commendamus tenore praesentium*”) folytatódik.

A *contextust* bevezető általános megfogalmazású, többnyire különböző erényekről és egyéb elvont dolgokról érkező *arenga* szinte csak az erdélyi okleveleknek mint a középkori diplomatikai tendenciák továbbvivőinek jellemzője. Ezt követi az elbeszélés (*narratio*), melyben az adományosnak azon tetteit és szolgálatait írták le, melyekkel az adományt kiérdemelte, a nem túlságosan informatív „*servitiis ... quae pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuit et impendit*” megfogalmazástól egészen a 18. századi könyv alakú oklevelekben előforduló sokoldalú, kimerítően részletgazdag, sokszor az illető egész életútját, katonai vagy hivatali karrierjét végigkövető s épp ezért rendkívül értékes és sokoldalú forrásnak bizonyuló értekezésekig. Ezen indoklás után állt maga az adománylevél lényege, az adomány tárgyát leíró rendelkezés (*dispositio*). Ez aszerint változott, hogy az illető éppen milyen jogállásba emeltetett az adott oklevél által, de alapvetően két részből állt. A szöveg először megnevezte a főadományosokat, s felsorolta az adományban általuk részesülő családtagjaikat és egyéb személyeket, leírta, hogy milyen rangot vagy jogállást kaptak (az itt alkalmazott formulákra már kitértünk), azután pedig hosszan és körülményesen elmondta, hogy mindazon kiváltságokban és jogokban részesüljenek, mint a velük azonos rangú és jogállású személyek. Itt következett az adományozott címer leírása, melyben többé-kevésbé egyértelműen leírták azt, szintén bizonyos formulákra támaszkodva, de alapvetően igen szabadon fogalmazva, a végén pedig utalással az oklevél élén elvben megfestett címerképre. Ezt szintén a többi, címert viselő személlyel azonos jogokra való hivatkozás követte, kiegészítve annak bő lére eresztett felsorolásával, hogy mely (főleg hadi) eseményeken s mely tárgyakon viselhetik a kapott nemesi jelvényt. A *contextust* lezáró megerősítés (*corroboratio*) rögzítette a megpecsételést, s általában ebből derül ki még annak elkallódása esetén is, hogy eredetileg milyen pecsét került az oklevélre.

Az oklevél befejező része, az *eschatocollum* tartalmazta a datálást (*datatio*), melynek a magyarországi oklevelekben elengedhetetlen része volt az oklevél kiállításáért felelős személy, azaz a kancellár megnevezése a „*per manus*” formula által, ami az erdélyi adománylevelekből kimaradt. A kiadás helyének megnevezése után álló dátumot a vizsgált korszakban már mindig az év, a hónap és a nap s az adott uralkodó különböző országai szerinti *anni regni* megadásával határozták meg. A középkori eredetű, a különböző ünnepekhez viszonyító datálási módszert csak a kihirdetési záradékoknál alkalmazták, s ott

⁸² Az adománylevél szövege csak a Királyi Könyvekben található meg: A 57 – 67. kötet – p. 548–550. Közli ÁLDÁSY VIII. No. 382. Ugyanezen kötet előszavában hibásan a Janics János név és az 1840. január 30. dátum áll. Az eredeti példány holléte nem ismert.

⁸³ R 64 – 1. tétel – No. 983/a.

még a 18. század végén is előfordul. Az oklevelet a magyarországi oklevelek esetében – a 19. századig – az ország éppen akkor hivatalban lévő egyházi és világi méltóságait név szerint felsoroló, s ezért többek közt archontológiai szempontból is fontos méltóságsor zárta, amely azonban szintén nem szerepelt az erdélyi oklevelekben, pedig középkori találmány volt.

Az oklevél általános szerkezetének ismertetése után szükségesnek érezzük kitérni az egyes fontosabb adománytípusok megfogalmazásának módjára, azaz a *dispositio* fajtáira. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy annak ellenére, hogy, mint említettük, ezek az adománylevelek rendkívül formulárisak, abszolút érvényű formulákat nem lehet megállapítani, ezekben mindig előfordulhatnak szórendi változtatások, beszúrt vagy kihagyott tagmondatok, frázisok, ezért az alább hozott szövegmutatványokat csak irányadásnak tekinthetjük.

IV.A.2.b. Adománytípusok a formulák tükrében

IV.A.2.b.1. Rang- és címadományok

IV.A.2.b.1.(a) Magyar nemesség

A feldolgozott anyagban 633 db eredeti magyar nemességadomány található. Ezek a legtöbb esetben a következő szöveggel adományozzák azt: „*Eundem itaque X ac per eum Y e statu et conditione ignobili/rusticitatis/civili/iobbagionali/plebea, in qua hactenus perstitisse dicuntur, de regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speciali eximentes, in coetum, numerum et ordinem verorum, natorum, antiquorum ac indubitatorum regni nostri Hungariae et partium ei annexarum armis utentium nobilium duximus cooptandos, annumerandos et adscribendos, prout cooptamus, annumeramus et adscribimus per praesentis...*”⁸⁴

E mondatot az oklevelekben általában annak az általános leírása követi, hogy az adományosok ezentúl mindazon jogokat és egyebeket élvezzék, amelyeket a többi nemesek, s mindenki ugyanolyan nemeseknek fogadja el őket, mint a régebb óta kiváltságos családokat: „*...annuentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo imposterum futuris ac perpetuis semper temporibus omnibus illis gratiis, honoribus, indultis, privilegiis, libertatibus, iuribus, praerogativis et immunitatibus, quibus ceteri veri, antiqui et indubitati regni nostri Hungariae partiumque ei annexarum nobiles hactenus quomodolibet de natura, iure vel antiqua consuetudine usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent, uti, frui et gaudere possint ac valeant, haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universi valeant atque possint.*”⁸⁵

Mint minden adománytípust, a magyar nemességet is megújíthatták (a „*denuo*” vagy „*ex novo*” kifejezések közbeszúrásával) vagy megerősíthették („*confirmamus*”). Az előbbi esetre 102, az utóbbira mindössze 10 db példát találunk a feldolgozott anyagban. Az OL címereslevelei között akad azonban egy köztes megoldás is, amelynek jogi mibenléte még tisztázandó: „*...veram et antiquam nobilitatem ipsorum X, ac per ipsum Y, clementer duximus*

⁸⁴ „Tehát őt, X-et, és általa Y-t a nemtelen/paraszti/polgári/jobbági/köznépi állapotból és körülményből, melyben addig levőnek mondták őket, királyi hatalmunk teljességénél és különös kegyünknel fogva kiemelve, Magyarországnak és a hozzá csatolt részek igaz, született, régi és kétségtelen címerhasználó nemesének körébe, sorába és rendjébe felvenni, beszámítani és bejegyezni parancsoltuk, amint felvesszük, beszámítjuk és bejegyezzük jelen oklevelünk által...”

⁸⁵ „...helyeslőn és biztos tudásunkkal, szabad akarattal megengedvén, hogy ilyen módon ők a jövőben örök időktől mindazon kegyeket, méltóságokat, engedélyeket, kiváltságokat, szabadságokat, jogokat, előjogokat és mentességeket, melyeket Magyarországnak és a hozzá csatolt részek többi igaz, régi és kétségtelen nemesei természet, jog vagy régi szokás szerint használtak és élveztek, illetve használnak és élveznek, használhassák, élvezhessék és örvendhessenek nekik, s ezt mindkét nembeli minden örökösük és utódjuk is megtehesse.”

*renovandam et confirmandam, ac in signum istiusmodi renovatae verae nobilitatis ipsorum et benignitatis nostrae testimonium, antiqua ipsorum arma denuo danda et conferenda...*⁸⁶

Érdekesség és igen ritka eset, amikor egy kihalófélben lévő család, hogy nemesi címe meg ne szűnjön vele együtt, átruházza azt egy arra érdemesnek talált személyre, mint az történt egyszer a Van Dernáth grófok esetében, akik családnevükkel és címerükkel együtt Jánossy István kapitányra ruházták nemességüket (grófi címüket nem!) 1876-ban,⁸⁷ másszor pedig reszegei Jasztrabszky Kálmán esetében, aki örökbe fogadta vásárosnaményi és nagylányai Lónyay Sándort, ráruházta vezetéknévét és nemességét, s egyesíttette vele címerét is, ami szintén példa nélkül áll a feldolgozott anyagban.⁸⁸

IV.A.2.b.1.(b) Magyar bárói cím

A bárói és grófi címet adományozó oklevelek jellegzetessége az alacsonyabb rangúakkal szemben, hogy az uralkodó a szövegben közvetlenül, egyes szám második személyben szólítja meg az adományost, míg a többi oklevélben harmadik személyben beszél róla. A 17 db eredeti bárói diplomában általában a következő formula áll: *„Te X tuosque haeredes et posteritates utriusque sexus, motu proprio, animo deliberato et ex certa nostra scientia ac potestatis nostrae caesareo-regiae plenitudine gratiaque speciali e statu et conditione nobili, in qua hactenus perstitisses, clementer eximentes, in coetum, numerum, ordinem et consortium verorum, antiquorum et indubitatorum repetiti regni nostri Hungariae partiumque eidem annexarum liberorum baronum seu magnatum, rubra cera in obsigillatione literarum suarum utentium, cum praedicato seu titulo magnifici, germanice Wohlgeborn evehendum et aggregandum, cooptandosque duximus et annumerandos, ...*”⁸⁹

Az magyar nemességadományhoz hasonlóan ezt is a többi hasonló állapotú személyekhez való hasonlítás általi megerősítés követi: *„...volentes et praesentibus decernentes, ut tu X tuique haeredes et posterii universi a modo imposterum futuris semper temporibus, ubique locorum et terrarum omnibus illis gratiis, privilegiis, honoribus, indultis, immunitatibus, libertatibus et exemptionibus, quibus ceteri veri, antiqui et indubitati dicti regni nostri Hungariae partiumque ei subiectarum barones seu magnates, sive de iure sive de antiqua consuetudine, aut aliter qualitercunque utuntur, fruuntur et gaudent, tam intra quam extra iudicium et comitia, aut alias ubivis uti, frui et gaudere, literasque tuas quascunque cera rubra instar aliorum baronum seu magnatum munire et obsignare possis et valeas.*”⁹⁰

⁸⁶ „X és általa Y igaz és régi nemességét megújítani és megerősíteni, és az ily módon megújított igaz nemességük jeleként és jóindulatunk tanúságaként régi címerüket újonnan adni és megadni parancsoltuk...” – P 310 – 1. tétel – 1646.

⁸⁷ R 64 – 1. tétel – No. 842.

⁸⁸ R 64 – 1. tétel – No. 1042.

⁸⁹ „Téged, X-et s mindkét nembeli örököseidet és utódaidat, akiket saját ihletünkéből, szabad akaratunkból és biztos tudásunkkal, valamint császári-királyi hatalmunk teljességével és különös kegyünkéből a nemesi állapotból és körülményből, melyben eddig voltak, kegyesen kiemeltünk, az említett Magyarországunk és a hozzá csatolt részek igaz, régi és kétségtelen, leveleik megpecsételésére vörös viaszt használó szabad báróinak vagy mánásainak körébe, sorába, rendjébe és közösségébe a »nagyságos«, németül »Wohlgeborn« előtaggal vagy címmel emelni és foglalni, felvenni és beszámítani parancsoltuk, ...”

⁹⁰ „...akarván és jelen oklevelünk által elhatározván, hogy te és a te összes örököseid és utódaid ilyen módon mostantól örök időig, bármilyen helyeken és földeken az összes kegyüket, kiváltságukat, méltóságukat, engedélyüket, mentességüket, szabadságukat és kivételüket, melyeket az említett Magyarországunk és a hozzá csatolt részek más igaz, régi és kétségtelen bárói vagy mánásai jog vagy régi szokás szerint, vagy akármiképpen használnak, élveznek vagy örvendenek neki, úgy bíróságokon és gyűléseken belül, mint azokon kívül vagy bárhol használhassátok, élvezhessétek és örvendhessétek neki, és bármínemű leveleiteket a többi báróhoz vagy mánáshoz hasonlóan vörös viasszal erősíthessétek és pecsételhessétek meg.”

IV.A.2.b.1.(c) Magyar grófi cím

Mivel a feldolgozott anyagban mindössze hat grófi diploma van,⁹¹ nehéz általános formulát írni, mert ehhez túlságosan különböznek az oklevelek szövegei és kevés az összehasonlítási anyag, ennek ellenére nagy vonalakban a következőképpen fest a szóban forgó szövegrész. „*Vos, barones X ex certa nostra scientia animoque deliberato, deque caesareo-regiae potestatis nostrae plenitudine et gratia speciali veros ac indubitatos comites, germanice Graf dictos declaravimus et nominavimus, tituloque ac honore, nec non dignitate comitis cum praedicato illustrissimi spectabilisque ac magnifici, germanice Hoch- und Wohlgebohren insignivimus, vosque ac haeredes et posteros vestros utriusque sexus universus iam natos et Dei beneficio in infinitum nascituros numero, coetui et consortio verorum, antiquorum ac indubitatorum praefati regni nostri Hungariae et partium ei annexarum comitum aggregavimus, omniumque gratiarum, libertatum, praerogativarum et dignitatum comitibus debitarum capaces et consortes fecimus et reddidimus.*”⁹²

Az ezt szokásos módon követő megerősítés pedig gyakorlatilag – a „gróf” kitételt leszámítva – megegyezik a bárói oklevelekben alkalmazottal.

Általában bárói címet viselő személyeknek adományoztak grófságot, de előfordult, hogy e fokozat átugrásával, egyszerű nemesből lett valakiből gróf, amint az történt galántai Balogh László esetében is 1773-ban.⁹³

IV.A.2.b.1.(d) Erdélyi nemesség

Az önálló Erdélyi Fejedelemség korából mintegy 148 db eredeti erdélyi nemesség-adományozó oklevelünk van az R 64 1. tételében. Ezekben a *dispositio* megfogalmazása a magyar nemességnél leírt formulából indul ki, de egyrészt az adományozó hatalmára és kegyére utaló részből érthető módon kimarad a „*de regiae*” kifejezés, másrészt a nemtelen állapotról való kiemelés leírását a Magyarországra való utalás helyett az „*in coetum et numerum regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae ei subiectarum ... nobilium*” megfogalmazás követi. Itt meg kell jegyeznünk, hogy János Zsigmondtól nagyjából Bocskai István koráig az erdélyi oklevelekben következetesen a „Magyarország és Erdély nemesei” közé való beiktatás szerepel, amit valószínűleg a két ország kellő jogi elkülönítésének hiányából vezethetünk le (28 db). Külön kérdés, hogy amikor III. Károly és Mária Terézia alatt több (3 db) erdélyi címereslevélben is megjelenik ugyanez a megfogalmazás, e jelenség jogi tartalmát talán érdemes volna megvizsgálni.

A Habsburg uralom alá jutást követően az erdélyi nemességet adományozó formulában a „*regni nostri Transylvaniae*” kifejezés értelem szerűen „*principatus nostri Transylvaniae*”-re cserélődött ki (erre négy példánk van).

Erdélyi nemesség megújításával 37, megerősítésével viszont mindössze egy⁹⁴ esetben találkozhatunk az R 64 1. tételében.

⁹¹ R 64 – 1. tétel – No. 235, 506, 700, 762, 764, 784.

⁹² „Titeket, X bárókat, biztos tudásunkkal és szabad akaratunkból, valamint császári-királyi hatalmunk teljességével és különös kegyünkben igaz és kétségtelen gróffokká, akiket németül »Graf«-nak mondanak, nyilvánítottunk és neveztünk, a grófi címmel és méltósággal, a »méltóságos, tekintetes és nagyságos«, németül »Hoch- und Wohlgeboren« előtaggal megkülönböztettünk, és titeket és az eddig megszületett és Isten jóindulatából az idők végezetéig születendő minden, mindkét nembeli örökösöket és utódokat az említett Magyarországnak és a hozzá csatolt részek igaz, régi és kétségtelen grófjai sorába, körébe és közösségébe foglaltunk, minden, a grófoknak járó kegy, szabadság, előjog és méltóság részesévé és azok bírására alkalmasakká tettünk és ezt nektek megadtuk.”

⁹³ R 64 – 1. tétel – No. 784.

⁹⁴ R 64 – 1. tétel – No. 185.

IV.A.2.b.1.(e) Lófőség (*primipilatus*)

A kizárólag Erdélyben, a székelységnél előforduló adománytípus – melyből 9 darabunk van a feldolgozott anyagban – adományozó formulája gyakorlatilag megegyezik a magyar és erdélyi nemességet adományozóval, kivéve a kiemelésről szóló szakaszt, amennyiben az előzőektől eltérően nem nemtelen állapotból, hanem „*ex numero reliquorum libertinorum sicularum*”, azaz „*a többi szabad székely sorából*” emeli ki az adományost. Az egyébként szokványos formulát azonban egy külön a lófőség-adományokban alkalmazott mondat zárja, mely nagyszerűen mutatja a székelyek katonai szerepének kiemelt fontosságát: „*Ita tamen ut idem X, haeredesque et posteritates ipsius universi, bonis equis, frameis, galeis, loricis, hastis, clipeis et aliis instrumentis militaribus, more aliorum primipilorum bene instructi, ad mandata nostra et successorum nostrorum omnibus bellicis expeditionibus, tam generalibus quam partialibus, pro necessitate regni interesse, fidelemque patriae operam navare, debeant et sint adstricti.*”⁹⁵

IV.A.2.b.1.(f) Manumissio

Az anyagban található két – egy magyar és egy latin nyelvű – *manumissionalis* levél is,⁹⁶ amely a nemesítés egyik előfeltétele volt, s azt foglalta írásba, hogy a földesúr elengedte jobbágját és lemondott az általa lerovandó terhekről. Az irattípus ritkasága folytán nem vállalkozhattunk a formula megállapítására.

IV.A.2.b.2. Címerrel kapcsolatos adományok

A gyűjtemény jellege folytán értelemszerűen ez a leggyakrabban, az adománylevelek több mint 96%-ában (1017 db) előforduló adománytípus. Ezek közül 965-ben található új címeradomány. A címert adományozó szövegrész is igen állandó formájú, s általában a következőképpen néz ki: „*In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae ac liberalitatis testimonium, veraeque et indubitatae nobilitatis signum, haec arma seu nobilitatis insignia, [az adományozott címer leírása], prout/quemadmodum haec omnia in principio seu capite praesentium litterarum nostrarum pictoris edocta manu et artificio propriis et genuinis suis coloribus clarius depicta et lucidius ob oculos intuentium posita esse conspiciuntur, eidem X, ac per eum Y, gratiose danda duximus et conferenda, ...*”⁹⁷

Ezt rendszerint a nemesítési formula utánihoz rendkívül hasonló mondat követi: „*...decernentes et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo imposterum futuris ac perpetuis semper temporibus, eadem arma seu nobilitatis insignia, more aliorum verorum atque indubitatorum regni nostri Hungariae et partium ei subiectarum nobilium sub iisdem iuribus, praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus ipsi vel natura, vel antiqua consuetudine usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent, ubique in proeliis, certaminibus, pugnis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis aliisque omnibus et singulis ac quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus, nec non sigillis, velis, cortinis, aulaeis, anulis, vexillis, clipeis, tentoriis, domibus et sepulchris, generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae, vetustae ac sincerae nobilitatis titulo – quo eos ab omnibus cuiuscunque status, dignitatis,*

⁹⁵ „Úgy azért ugyanő, X és minden örököse és utóda javaikkal, lovaikkal, kardjaikkal, sisakjaikkal, vértjeikkel, lándzsáikkal, pajzsaiikkal és más hadiszerszámaikkal, melyekkel a többi lófők szokása szerint jól fel vannak szerelve, parancsunkra vagy utódaink parancsára minden hadi vállalkozásban, úgy az általánosokban, mint a részlegesekben, az ország szükségében részt venni, a haza javára buzgólkodni tartoznak és köteleztetnek.”

⁹⁶ R 64 – 1. tétel – No. 650/b és 998/c.

⁹⁷ „A velük szemben gyakorolt kegyünk, kegyességünk és jóindulatunk tanúságaként az igaz és kétségtelen nemesség jelét, e címert vagy nemesi jelvényt, [az adományozott címer leírása], amint mindez jelen oklevelünk kezdetén vagy tetején a festő tanult keze és művészete által a maga saját és eredeti színeiben világosan megfestve és a szemlélődő szemek számára világosan elhelyezve megfigyelhető, X-nek és általa Y-nak kegyesen adni és adományozni parancsoltuk, ...”

conditionis et praeeminentiae homines existant, insignitos et ornatos dici, nominari, haberive et reputari volumus –, ferre, gestare, illisque in aevum uti, frui et gaudere possint ac valeant, haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universi valeant atque possint.”⁹⁸

Az új címeradományok közül 740 db magyar királyi, s kb. 225 db erdélyi, amelyek közül 212 esik az önálló Erdély korszakára.

Ezt az adománytípust is megerősíthették (25 db) vagy megújíthatták (9 db). Itt meg kell jegyeznünk, hogy az oklevélszövegekből nem egyértelmű, hogy nemesség megújításakor vagy megerősítéskor a címert is megújították vagy megerősítették-e, mivel a formula éppen olyan, mint az új címeradományokban, így ezt nem is vehettük fel másként. A címerbővítésnek, amely 22 esetben fordult elő, nincs külön formulája. Ezt általában rangemeléskor vagy nemességújításkor adományozták, de előfordult önmagában is, például a karomi Bornemisza Istvánnak adományozott különlegesen díszes festményekkel ellátott oklevélben.⁹⁹

A következő adománytípusok fordulnak még elő az anyagban, ám ritkaságuk miatt nem vállalkozhattunk az adományozó formula meghatározására: címermódosítás,¹⁰⁰ címeregyesítés,¹⁰¹ címer átruházása,¹⁰² pecsét,¹⁰³ címeres pecsét használata.¹⁰⁴

IV.A.2.b.3. Egyéb adományok

IV.A.2.b.3.(a) Magyar indigenátus

A 12 db eredeti magyar indigenátust adományozó oklevél formulája igen hasonló a magyar nemességet adományozóhoz, de kiegészül egy tagmondatl, mely azt írja le, hogy a megadott évben és helyen tartott országgyűlésen a karok és a rendek, az ország egyházi és világi nagyjai tanácsára történik a Magyarország és a hozzá csatolt területek *indigenái*, azaz honosai közé való fogadás, azaz a honfiúsítás. A formula második része, amely a hasonló jogállású személyek jogainak az adományosra nézve való érvényesítését tartalmazza, a „*nobiles*” helyett álló „*indigenae*” kifejezés kivételével, gyakorlatilag megegyezik a többi rang- és címadománynál használatossal. Az indigenátust adományozó, azaz honfiúsító oklevelek jellemző része még az adományos által az országgyűlésen tett indigenátusi eskü vagy *juramentum* szövege, amelyet belefoglaltak az adománylevelek szövegébe. Az egyetlen erdélyi indigenátust tartalmazó oklevél már az 1691 (a Diploma Leopoldinum) után kelt, így szövege az egységes bécsi kancelláriai gyakorlatnak megfelelően ugyanúgy épül fel, mint a

⁹⁸ „...elhatározván és biztos tudásunkkal, szabad akarattal megengedvén, hogy ilyen módon ők a jövőben örök időkhig ugyanazon címet vagy nemesi jelvényt Magyarországnak és a neki alárendelt részek többi igaz és kétségtelen nemeseinek szokása szerint, az ő jogaiknak, előjogaiknak, engedélyeiknek, szabadságaiknak és mentességeiknek birtokában, amelyeket természet vagy régi szokás szerint használtak és élveztek, illetve használnak és élveznek, és csatákban, harcokban, ütközetekben, lándzsatoréseken, tornákon, párviadalokban, háborúkban és más alkalmakkor, akármilyen katonai és nemesi gyakorlatokban, valamint pecsétjeiken, függönyeiken, edényeiken, ruháikon, gyűrűiken, zászlóikon, pajzsaiikon, sátraikon, házaikon és síremlékeiken, általában pedig bárminemű esetekben és hadi vállalkozásokban, melyek az tiszta, régi és hamisítatlan nemesség címe alatt – mellyel hogy őket bármely állapotú, méltóságú, helyzetű és kiválóságú ember felruházottnak és díszítettnek mondja, nevezze, tartsa és ismerje, akarjuk –, hordhassák, viselhessék és ezt örök időkhig használhassák, élvezhessék és örvendhessenek neki, és mindkét nembeli minden örökösük és utódjuk is megtehesse mindezt.”

⁹⁹ R 64 – 1. tétel – No. 269/a.

¹⁰⁰ R 64 – 1. tétel – No. 181, 655, 991.

¹⁰¹ R 64 – 1. tétel – No. 1042.

¹⁰² R 64 – 1. tétel – No. 842.

¹⁰³ R 64 – 1. tétel – No. 709, 957.

¹⁰⁴ R 64 – 1. tétel – No. 991.

magyar honfűsítésoké, s csak annyiban különbözik tőlük, hogy nem tartalmazza az esküszöveget.

IV.A.2.b.3.(b) Házzmentesség (*exemptio domus*)

A három db magyar királyi házzmentesség-adományt¹⁰⁵ leszámítva ezen adománytípus erdélyi jellegzetességnek mondható, s onnan 50 db ilyen tartalmú oklevéllel rendelkezünk a feldolgozott anyagban.

A nemességadományozó formulákhoz hasonlóan ez is két részből áll, melyek közül az első meghatározza a mentesített ház vagy telek helyét, aminek sokszor helytörténeti érdekessége is lehet, majd elsorolja, hogy milyen adók és egyéb szolgálatok alól mentesíti azt: „*Et nihilominus pro ampliori erga eosdem gratiae et munificentiae nostrae declaratione, domum ipsorum in oppido nostro N, vicinitatibusque domorum Y ab una, ac Y partibus ab altera, omnino in comitatu Z existentem habitam, ab omni censuum, taxarum et contributionum nostrarum, tam ordinariorum, quam extraordinariorum, subsidii et lucri camerae nostrae solutione, servitiorum quorumlibet plebeiorum et civilium exhibitione, hospitum condescensione, item allodiaturas, seminaturas, agricolationes ac alias quaslibet haereditates, quas in praedicto oppido nostro N et territoriis eius iuste et legitime possiderunt, a decimarum, nonarum et capetiarum pensione, nobis et successoribus nostris quotannis provenire debendarum, in perpetuum eximendam, supportandam, libertandam et nobilitandam duximus, prout eximimus, supportamus, libertamus et nobilitamus praesentium per vigorem.*”¹⁰⁶

A második rész pedig a vármegyei (széki) tisztviselőknek – ezeket olykor néven is nevezi, ami fontos archontológiai forrás lehet – és általában mindenkinek meghagyja, hogy semmilyen módon ne csorbítsák az adományosok frissen szerzett jogait: „*Quocirca vobis generosis, egregiis et nobilibus, comitibus, vicecomitibus et iudicibus nobilium, dicatoribus, decimatoribus, connumeratibus et exactoribus quarumcunque contributionum nostrarum dicti comitatus Z, item praefectis ac provisoribus, nec non prudentis ac circumspicientis iudicibus ac iuratis civibus dicti oppidi nostri N, eorum vices gerentibus, modernis scilicet et futuris quoque pro tempore constituentis, cunctis etiam aliis quorum interest seu intererit praesentium notitiam habituris, harum seriae committimus et mandamus firmiter, ut vos quoque a modo deinceps, successivis semper temporibus, praefatos X, ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universis, ratione praenominatae domus, haereditatumque suarum ad nullam omnino, censuum, taxarum et contributionum nostrarum, tam ordinariorum, quam extraordinariorum subsidii et lucri camerae nostrae solutionem, servitiorum quorumlibet plebeiorum et civilium exhibitionem, item decimarum, nonarum et capetiarum pensionem cogere et compellere, vel propterea eosdem in personis rebusque et bonis ipsorum quibusvis impedire, turbare, molestare, seu quovismodo damnificare, minime praesumatis vel sitis ausi modo aliquali secus non facturis.*”¹⁰⁷

¹⁰⁵ R 64 – 1. tétel – No. 3, 12, 931/1.

¹⁰⁶ „És nemkülönben nagy kegyelmünk és bőkezűségünk irántuk való kinyilvánításával az ő házukat, mely N mezővárosunkban, egyfelől Y, másfelől Y házában szomszédságában van Z vármegyében, mindenfajta, úgy rendes, mint rendkívüli adónk, járulékunk és a kamarahaszná megfizetése, bármilyen köznapi vagy polgári szolgálatok teljesítése, a katonaszállásolás, továbbá birtokaikon, vetéseiken, szántóföldjeiken és más, akármilyen örökségeiken, melyeket az említett N mezővárosunkban és annak határában jogosan és törvényesen bírnak, a tized, a kilenced és a kepe kifizetése alól, melyekkel nekünk és utódainknak évenként tartoznának, örök időkre kiemelni, átvinni, megszabadítani és megnevesíteni parancsoltuk, amint kiemeljük, átvisszük, megszabadítjuk és megnevesítjük jelen oklevelünk erejével.”

¹⁰⁷ „Amiért nektek, Z vármegye nemzetes, kitűnő és nemes ispánjainak, alispánjainak és szolgabíráinak, bármilyen adóink rovásadó-szedőinek, tizedszedőinek, összeíróinak és számvevőinek, továbbá N mezővárosunk előljáróinak, provisorainak, valamint tudós és kitűnő bíráinak és hites polgárainak, az ezen tisztségeket viselőknél, jelenleg és a jövőben a körülmények szerint oda helyezetteknek, sőt mindenkinek, akit érint vagy

IV.A.2.c. A címereslevél lelke: a címer

A megfelelő formulák összeállítása után, a szövegezés elkészültével a külön e célra kihagyott helyen – mely a magyarországi és erdélyi címeradományok esetében az oklevél bal felső sarkában, illetve a könyv alakú oklevelekben a szöveg kezdetével szemben lévő lapon helyezkedett el – megfestették az adományozott címet. A magyarországi és erdélyi címereslevelek formailag leginkább a címerfestmény elhelyezésének módja tekintetében tértek el a német-római birodalmiaktól, mely utóbbiakban a címerfestmény a szöveg közepére került. A magyar címereslevél-adás hajnalán, Zsigmond király idejében még előfordultak birodalmi formában kiállított magyar armálisok – így a legkorábbi festett képes magyar címereslevél, az 1405-ben a Tétényi és Haraszi családok számára kiállított példány¹⁰⁸ is ilyen –, de a későbbiekben erre, ameddig csak az oklevéladás tartott, egy rövid időszakot kivéve nem volt példa. E kivételre már a könyv alakú címereslevelek korában, Ferenc József idején került sor, amennyiben a kiegyezés után átmenetileg áttértek a birodalmi formára, s az első lap helyett az oklevél közepére, azaz lehetőség szerint a címerleírást tartalmazó oldallal szemben helyezték el a címerfestményt.¹⁰⁹ Az 1910-es évek elején aztán visszatértek az eredeti szokáshoz, s ez így is maradt IV. Károly lemondásáig.

Nem minden címereslevél tartalmaz azonban ugyanannyi információt az adományozott címerrel kapcsolatban. A legjobb, s szerencsére a legtöbbször előforduló esetben a címereslevél szövegében szerepel a címer leírása, s az a kibocsátáskor, még a kancelláriában megfestésre is került az oklevélen – a feldolgozott 1017 eredeti címereslevélnek mintegy 86%-a ilyen. Mivel azonban a megfestetés pénzbe került, nem egy esetben előfordult, hogy az adományos nem festtette meg címerét, s a kihagyott hely üresen maradt (~10%). Ezzel együtt néhány oklevélnél – legtöbbször a címerhez nem tartozó, de szokásban volt külső, a keretet kitöltő díszítmények, kísércímerek, háttérfestés stb. hiánya miatt – gyanítható, hogy a rajta lévő címerfestményt utólag festették be az üresen hagyott helyre (~3%). A könyv alakú címeresleveleken már nem fordult elő,¹¹⁰ hogy üresen maradt volna a festmény helye, persze van, hogy hiányzik – kivágták vagy elveszett – a címeres lap. Előfordulhat, hogy meg van festve az oklevélen a címer, de a szöveg csak utal a festményre, leírást nem ad róla.¹¹¹ Ez a középkorban gyakrabban előfordult, e két kora újkori példát betudhatjuk a korábbi tendencia utóregzésének. A legrosszabb eset, amikor a szöveg nem írja le a címet, de a festmény sem készült el, bár a feldolgozott anyagban fellelhető két példa esetében mindkettőre utólag – ki tudja, mi alapján? – ráfestették a hiányzó képet.¹¹²

A címerek leírása során több problémába is ütköztünk, melyeket általában a heraldika elméleti szabályainak nem megfelelő címerábrázolások okozták. Ezeknek nagy része tulajdonképpen a címerek megtervezőinek vagy a címerfestőknek a pontatlanságából eredt, de némelyiküket gyakoriságuk folytán magyar címerhasználati jellegzetességnek is vehetjük.

éríteni fog és jelen oklevelünkről tudomást szerez, jelen sorainkkal elrendeljük és szilárdan megparancsoljuk, hogy ilyen módon ti soha a fent említett X-től és az ő minden, mindkét nembeli örökösétől és utódától a fent említett házukat és örökségüket illetően mindenfajta, úgy rendes, mint rendkívüli adónk, járulékunk és a kamarahaszna megfizetését, bármilyen köznepi vagy polgári szolgálatok teljesítését, továbbá a tized, kilenced és a kepe kifizetését kieroszakolni és kikényszeríteni, vagy őket személyükben, ügyeikben vagy bármilyen javaikban akadályozni, zavarni vagy nekik terhükre lenni vagy őket bármi módon megkárosítani a legkevésbé se bátorkodjatok, és ne merészkedjete nem ezeknek megfelelően cselekedni.”

¹⁰⁸ DL 64122

¹⁰⁹ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 842–854.

¹¹⁰ Tulajdonképpen van egy ellenpélda, fahendorfi Bock János nemességmegújító és címerbővítő oklevele, melyet 1613-ban állítottak ki neki II. Mátyás király nevében. Ez azonban egy befejezetlen, s expedálásra nem került adománylevél, ami abból látszik, hogy a király nem írta alá, a megpecsételésre nem került sor, sőt, ki sem alakították a pecsétzinór számára a lyukakat, s e befejezetlenségnek tudhatjuk be, hogy a címerfestménynek csak a helyét jelölték ki, a ceruzával húzott keretet azonban üresen hagyták – R 64 – 1. tétel – No. 181.

¹¹¹ R 64 – 1. tétel – No. 5, 19.

¹¹² R 64 – 1. tétel – No. 4, 12.

Sokszor gondot okozott a pajzs típusának megállapítása. A legtöbb formával kapcsolatban többé-kevésbé konszenzus uralkodik a szakirodalomban, így a tárcsapajzs,¹¹³ a háromszögű pajzs,¹¹⁴ a kerekaltalpu pajzs,¹¹⁵ a csücsköstalpu pajzs,¹¹⁶ az ovális pajzs,¹¹⁷ esetleg a hegyestalpu pajzs¹¹⁸ azonosítása általában nem ütközött problémába.¹¹⁹ Az egyes pajzsformák előfordulásának arányait szemlélteti a következő táblázat:

reneszánsz pajzs	605 db
csücsköstalpu pajzs	190 db
kerekaltalpu pajzs	134 db
ovális pajzs	16 db
háromszögű pajzs	16 db
tárcsapajzs	4 db
hegyestalpu pajzs	1 db

Vizsgálatuk során azt tapasztaltuk, hogy a címeresleveleken, főleg a 16–17. század folyamán, a reneszánsz pajzs számtalan változata az uralkodó, míg a könyv alakú armálisok túlsúlyba kerülésével, a 18. századtól kezdődően a csücsköstalpuak veszik át a stafétát.

22. ábra. Tárcsapajzs
Horváth Miklós, 1546
R 64 – 1. tétel – No. 927.

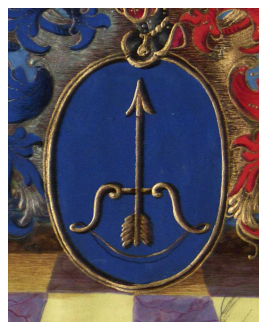
23. ábra. Háromszögű pajzs
Sárkány József, 1887
R 64 – 1. tétel – No. 843.

24. ábra. Kerekaltalpu pajzs
Csizmazia Lőrinc, 1649
R 64 – 1. tétel – No. 407/a

25. ábra. Csücsköstalpu pajzs
Legáth Mihály, 1741
R 64 – 1. tétel – No. 750.

26. ábra. Ovális pajzs
Tokody cs., 1821
R 64 – 1. tétel – No. 1008/a

27. ábra. Hegyestalpu pajzs
szegedi Kalmár cs., 17. szd.
R 64 – 1. tétel – No. 160/b

A messze legtöbb esetben előforduló reneszánsz pajzs esetében annak végtelen változatossága folytán nehéz dolgunk volt. Olykor igen nehéz eldönteni például hogy egy

¹¹³ R 64 – 1. tétel – No. 1, 12, 927.

¹¹⁴ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 310, 343, 843.

¹¹⁵ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 77, 329, 407/a.

¹¹⁶ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 429, 704, 750, 847.

¹¹⁷ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 48, 393, 721, 1008/a.

¹¹⁸ R 64 – 1. tétel – No. 160/b.

¹¹⁹ Ezeket többé-kevésbé pontosan meg lehet határozni, l. BÁRCZAY 1897. 49–56., NYULÁSZINÉ 2001. 37–42.

kerektalpú pajzzsal vagy egy kerektalpú reneszánsz pajzzsal állunk szemben, mivel a reneszánsz pajzs alaptípusát mindössze az határozza meg, hogy mindkét oldalán be van vágva, szemben a tárcsapajzs féloldalasságával, ezen túlmenően pedig a talpa lehet kerek, csücskös, kétkaréjos, szinte bármilyen, így a címerfestményeken látható, sokszor tulajdonképpen típusok közti átmenetnek tekinthető, s távolról sem mindig szakértő kezek által alkotott megoldások között rendkívül nehéz rendet tenni.¹²⁰

28. ábra. Reneszánsz pajzsok

felső sor: szabályos reneszánsz pajzsok, R 64 – 1. tétel – No. 2, 845, 976, 331, 844.

alsó sor: szabálytalan (átmeneti) formák, R 64 – 1. tétel – No. 628, 719, 738, 418, 640.

Megjegyzendő, hogy noha a szakirodalom szerint,¹²¹ amikor több pajzsot helyeznek egymásra, azoknak azonos típusúaknak kell lenniük, a feldolgozott anyagban található 25 db többpajzsos címer nagyobb részénél, tizenhatnál különbözik a nagy- és a szívpajzs típusa, így például a Buttler család magyar grófi diplomájában a nagypajzs reneszánsz, a boglár- és a szívpajzs pedig kerektalpú,¹²² míg Zidanics István János nemességújító oklevelében a nagypajzs ovális, a szívpajzs pedig szintén kerektalpú.¹²³

29. ábra. Összetett pajzs
Buttler János Lajos, 1712
R 64 – 1. tétel – No. 700.

30. ábra. Összetett pajzs
Zidanics István János, 1703
R 64 – 1. tétel – No. 690.

A színszabály elleni vétségek is rendkívül gyakoriak a magyar heraldikai gyakorlatban. Ez a szabály, mely azt mondja ki, hogy egy heraldikailag helyesen

¹²⁰ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 628, 640, 719, 738. Jól illusztrálja a reneszánsz pajzstípusok különbözőségét STRÖHL 1899. Tafel V. fig. 7. és 10–12.

¹²¹ Pl. NYULÁSZINÉ 2001. 45.

¹²² R 64 – 1. tétel – No. 700.

¹²³ R 64 – 1. tétel – No. 690.

megszerkesztett címerben színre szín és fémre fém nem helyezhető, már az élő heraldika kora óta ismert volt, s gyakorlatilag ugyanilyen régen fordultak elő ennek nem megfelelő címerek. A szabályt Magyarországon is ismerték, s Pápai Páriz Ferenc 1695-ben megjelent becses címertani munkájában is szerepel: „*Color colori non potest superstrui, nec metallo debet induci metallum; quae perpetua est regula heraldicorum*”.¹²⁴ A magyar címereknek – talán kijelenthetjük – nagyon nagy hányadában találhatunk valamely ilyen szabálytalanságot. Ezek egy részét a leírások úgy hártják el, hogy a pajzsmezőben látható állatot vagy tárgyat „természetes színűnek” nevezik, ami hagyományosan kivétel a színszabály alól. A töméntelen emberábrázolás legtöbbszörében sem illik egymáshoz címertanilag a pajzsmező és a pajzsban látható alak ruhájának színe. A másik „típushiba”, amikor például egy kék mezőben egy arany oroszlán látható, ami rendben is lenne, ám az oroszlán egy zöld hármasdombon áll, ami már elvben nem lenne összeegyeztethető a kék háttérrel. Nagyon sok magyar címerben találunk zöld (hármas)dombot vagy pázsitot alátámasztásként, ami, ha ragaszkodunk a „hivatalos” heraldikai szabályokhoz, mind hibás, sőt, ezen az alapon Magyarország ma használatos kiscímere sem mentes minden címertani aggálytól. A zöld alátámasztást, mint magyar jellegzetességet, több másik, a természetességre való törekvés okozta jelenséggel, így a levágott kar által tartott tárgyakkal, vagy az alább tárgyalandó pólya-folyó megfeleltetéssel és társaikkal együtt R. Kiss István tárgyalja igen érdekes tanulmányában.¹²⁵ Ehhez annyit fűznénk még hozzá, hogy amennyiben a zöld színt a domb vagy pázsit természetes színének vesszük, akár szabályosnak is vehetnénk az ilyen ábrázolásokat.

Ez a „hiba” tulajdonképpen nem okozott gondot a címerek leírásánál, mivel a felveendő adatok megállapítását nem nehezítette, nem úgy, mint egyes mesteralakok, mint a pólyák, harántpólyák vagy cölöpök sokszor helytelen használata, amit az egyszerűség kedvéért a pólya példáján mutatunk be. Mint tudjuk, a heraldikai pólya a pajzsmező kétszer való vízszintes osztásával, azaz vágásával jön létre, aminek az eredménye elméletben egy három egyenlő, azonos szélességű részre¹²⁶ osztott pajzsmező, melynek felső és alsó része az egyik színnel, középsője pedig a másikkal van borítva. Tehát az egyértelműen osztatlan pajzsra csak kétféle szín látható, mintha egy egyszínű pajzs közepére egy másik színű szalagot helyeztek volna, mint Ausztria címerében.

Az ettől való kisebb mértékű eltérés, amikor a pólya nem középen van, vagy nem azonos szélességű a felette és alatta lévő pajzsrészekkel. Ennek oka sokszor egyszerűen az, hogy a címerfestő nem találta elegendőnek az egyes pajzsmezőkben látható címerábrák számára a helyet és a pólya eltolásával vagy keskenyebbé tételével oldotta meg a feladatát.¹²⁷

¹²⁴ PÁPAI PÁRIZ 1695, 168.

¹²⁵ R. KISS 1903.

¹²⁶ Egyes szerzők szerint a pólya a pajzs méretének 2/7 része is lehet, ám ez ellentmond annak a logikának, mely szerint a vágásos és a pólyás pajzsot pusztán a vágások száma különbözteti meg egymástól, márpedig egy vágásos pajzsra (pl. a vágásos magyar címerben) az egyes sávok mindig azonos szélességűek, miért kellene hát a pólyának keskenyebbnek lennie egyharmadnál? Ezzel együtt általános gyakorlat volt Nyugaton is, hogy amennyiben a pólya alatti és feletti mezőkben további címerábrákat helyeztek el, a pólyát az összkép esztétikája kedvéért kissé keskenyebbnek ábrázolták.

¹²⁷ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 289.

31. ábra. „Alsó pólya”
Hancsók János, 1630
R 64 – I. tétel – No. 289.

32. ábra. „Alsó pólya”
Ruffy András, 1722
R 64 – I. tétel – No. 989.

Nagyobb gondot okozott, és sokszor a meghatározást is megnehezítette, amikor a címerpajzs láthatóan három különböző színű részre volt osztva, ám a szövegbeli leírásból egyértelműen kiderül, hogy annak megfogalmazója egy kétfelé vágott pajzsra helyezett pólyában gondolkodott, azaz tulajdonképpen egy pólyával két részre osztott mezőben.¹²⁸ E szabálytalanságnak két altípusa lehetséges: az egyik esetben a pólya máza a színszabály szempontjából illik a pajzsmezőkéhez,¹²⁹ a másikban nem.¹³⁰

33. ábra
Kékkel és vörössel vágott mezőben
ezüst pólya
Elsenländer Jakab, 1649
R 64 – I. tétel – No. 409.

34. ábra
Kékkel és arannyal vágott mezőben
ezüst pólya, avagy kékkel, ezüsttel és
arannyal vágott pajzs
Torma István, 1620
R 64 – I. tétel – No. 213.

Például egy kékkel és vörössel vágott pajzsban egy ezüst pólya szabályosnak tekinthető ebből a szempontból (ez csak akkor fordulhat elő, ha mindkét pajzsfél egyformán fémmel vagy egyformán színnel borított), míg ugyanott egy zöld pólya nem, mivel a vágóvonalon elhelyezett pólya mindkét pajzsmező fölé úgy mond benyúlik valamennyire, azaz gyakorlatilag az adott pajzsmezőre van helyezve, s így a színszabály hatálya alá esik. Elméletben egyik esetet sem azonosíthatnánk pólyaként, mivel a felette és alatta lévő pajzsmezők nem azonos színűek, de a szöveges címerleírások egyértelműen pólyaként (*balteus*, *lamina*) vagy folyóként (*fluvius*, *fluviolus*), nevezik meg ezeket, ami ugyanaz, csak a természetességre való törekvés terméke. Ezek sokszor kitöltésükben is különböznek a felettük-alattuk lévő mezőktől, például hullámokat festenek beléjük. Ezekben az esetekben

¹²⁸ Pl. R 64 – I. tétel – No. 100, 113, 182, 252, 409, 664, 837, 848.

¹²⁹ Pl. R 64 – I. tétel – No. 100, 409, 837, 867.

¹³⁰ Pl. R 64 – I. tétel – No. 213.

kénytelenek voltunk pólyaként felvenni a címerképet, noha a pólya meghatározását ezzel nem tartottuk be teljes mértékben. A második esetben azonban, amikor a pólya máza nem kompatibilis a pajzsmezőkével (a fenti példán túl például arannyal és késsel vágott pajzsban vörös pólya), nem vehettük fel pólyaként az ábrát, hiszen azzal egyszerre két alapvető heraldikai szabályt is durván megsértettünk volna, így ilyenkor például késsel, vörössel és ezüsttel vágott pajzsot írtunk, ami eléggé erőltetett megoldás, de a pontatlan és elvben szabálytalan címerábrázolások miatt szükségszerű. A kérdést tovább lehetne ragozni, például, ha arra is figyelmet fordítunk, hogy a pólya (vagy középső mező) esetleg keskenyebb a kelleténél, vajon szabálytalan ábrázolással (mivel elvben egyforma széleseknek kell lenniük a mezőknek) vagy diminutívával (ez esetben csikkal vagy fonállal) állunk szemben?

Végezetül álljon itt illusztrációképpen egy nehéz eset, amely a pólyák problematikáján túl a címerleírások feloldásának nehézségét és a festmények esetenkénti pontatlanságát is mutatja. Az 1604-ben Rudolf király által leszkói Guidovics Miklósnak adományozott címerben a szöveg szerint egy három vörös rózsával megrakott ezüst harántpólyával harántosztott pajzs alsó zöld mezejében egy arany harántpólya, felső kék mezejében pedig egy ágaskodó, markában arany liliomot tartó oroszán lenne látható, de a kancellárián készült címerfestményben lévő pajzs alsó mezeje zöld helyett világosan késsel, arannyal és vörössel harántosztott.¹³¹

35. ábra
leszkói Guidovics Miklós, 1604
R 64 – 1. tétel – No. 114.

Egy másik, a precíz ábrázolás hiánya okán sokszor szintén gondot okozó kérdés az ékek és az azokból keletkeztetett egyéb mesteralakok, a saruzás, süvegezés, gallérozás illetve a sátor mibenléte és egymáshoz való viszonya. Kezdjük a jelenleg használatos szakirodalom alapján való meghatározásokkal. Az ék a pajzsmezőnek általában a felső vagy baloldali oldalának két pontjából kiinduló és a szemközti pajzsoldal közepén, vagy még előtte összeérő, s így háromszöget alkotó vonalak által határolt mesteralak. Ebből több is lehet egymás mellett, mint például a somlyói Báthori-család címerében, ilyenkor persze a szemközti oldalnak nem a közepén találkoznak a vonalak. Ha a háromszög (ék) csúcsa elér a szemközti oldalig, akkor, ha alulról felfelé mutat (felfordított ék), akkor süvegezésről beszélünk,¹³² ilyenkor a kétoldalt maradó háromszögek alkotják a süvegezést, mint mesteralakot, s a közepén lévő mező a pajzsmező kilátszó része. Ha a háromszög felülről lefelé mutat, akkor saruzott pajzsról beszélünk, amelyben a két oldalsó háromszög alkotja a mesteralakot, s szintén a középső rész a pajzsmező fedetlen része. Amennyiben a felfelé mutató háromszög két talppontja nem a pajzs két alsó sarkában, hanem feljebb, annak oldalain található, a csúcsa pedig nem éri el a pajzs tetejét, a jelenség neve: gallérozás,¹³³ itt a felső mezőfél számít a mesteralaknak.

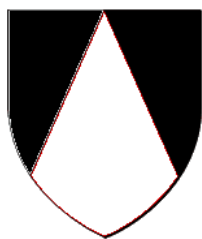
¹³¹ R 64 – 1. tétel – No. 114.

¹³² Pl. R 64 – 1. tétel – No. 461, 464.

¹³³ R 64 – 1. tétel – No. 285.

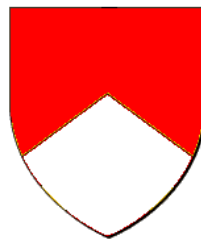
36. ábra.
Ezüst mezőben
vörös ék¹³⁴

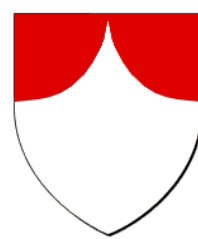
37. ábra.
Ezüst mezőben
fekete süvegezés¹³⁵

38. ábra.
Ezüst mezőben
vörös saruzás

39. ábra.
Ezüst mezőben
vörös gallérozás

40. ábra.
Vörös mezőben
ezüst sátor

Sátornak azt nevezik, amikor a felfelé mutató ékalak oldalai befelé íveltek (homorúak), amivel az a gond, hogy nincs meghatározva, hogy honnan indulnak és meddig érnek a háromszög oldalai, tehát a süvegezés vagy a gallérozás ívelt változatáról beszélünk-e. Még megjegyzendő, hogy amennyiben a két oldalsó háromszög alakú rész nem egyforma mázú, akkor nem mesteralakról, hanem ékre harmadolt mezőről beszél a szakirodalom.¹³⁶ A pontatlan ábrázolás minden definíció ellenére olykor lehetetlenné teszi a pontos azonosítást: például a Thonauer Máténak adományozott címerről eldönthetetlen, hogy kék mezőben vörös süvegezést vagy vörös mezőben kék sátrat ábrázol. A szöveg szerint egyébként két részre osztott pajzsról van szó, ami tovább nehezíti a meghatározást.¹³⁷

A magyar heraldikában olykor előfordul egy olyan pajzsosztási mód vagy mesteralak, amikor a pajzsmező felső két sarka van kis háromszögek alakjában levágva és más színben ábrázolva, tehát mintha egy csúcsával a pajzs tetejéig érő gallérozásról lenne szó. Aczél József címereslevele esetében a magyar szövegben az áll, hogy „a [kék] paizs feje jobbról-balról vörössel függönyözött”, ami igen találó megnevezés erre a jelenségre.¹³⁸

41. ábra. Vörös mezőben kék sátor, avagy kék mezőben vörös függönyözés?

Aczél József, 1905

R 64 – I. tétel – No. 1024.

Mivel ezek oldalai általában íveltek, többnyire ezt is sátornak nevezik. A legfrissebb, kellően részletes összefoglaló munkában, Nyulásziné Straub Éva 2001-ben megjelent heraldikai kézikönyvében is megtaláljuk ezt, szintén sátor néven,¹³⁹ s itt a szerző a sátrat a korábbi szakirodalom alapján a pajzsra helyezett mesteralakként értelmezte: itt a pajzsmezőből csak a két felső sarok látszik ki. Ez azonban talán nem a legszerencsésebb megközelítés, mivel szerintünk nem logikus, hogy, ha egy pajzs két részre van osztva, akkor a

¹³⁴ A kép forrása: PARKER 1894.

¹³⁵ A 36–38. ábrák forrása: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/hu/f/f2/Mesteralakok.PNG> (2012. október 29.)

¹³⁶ Pl. R 64 – I. tétel – No. 786/a.

¹³⁷ R 64 – I. tétel – No. 779.

¹³⁸ R 64 – I. tétel – No. 1024.

¹³⁹ NYULÁSZINÉ 2001, 59.

jóval nagyobbat tekintsük mesteralaknak, s a lényegesen kisebbet az alóla kitűnő pajzsmezőnek. Nem meghatározott azonban, hogy a sátor szükségszerűen elérje-e a felső pajzsszélt (ha nem, akkor viszont szinte megkülönböztethetetlen a gallérozástól). A szakirodalom mai állása szerint a süvegezés – saruzás – gallérozás hármassal szemben, amelyeknél a mesteralakot az éken kívüli rész alkotja, a sátor esetében a mesteralak az ék maga, ami azonban érthetetlen következetlenség.

Mindezen heraldikai jelenségek esetében (természetesen az éket kivéve) talán érdemes elgondolkozni azon, hogy – függetlenül a hagyományos felfogástól, pusztán logikailag – nem vehetők-e ezek pajzsosztásnak. A mesteralak egy képzeletben a pajzsra helyezett alak, tehát síkban elkülönül az alapjául szolgáló pajzsmezőtől, annak ellenére, hogy a pajzsosztásokkal egyetemben általában a pajzsmező mértani vonalakkal való osztása által keletkezik. Ehhez képest a szabályos saruzás és süvegezés esetében két egyenlő részre oszlik a pajzs, tehát logikusan, ránézésre nem lehet megállapítani, melyik a mesteralak, s melyik az annak alapjául szolgáló pajzsmező. Az ilyen címereket le lehetne írni például a következőképpen: arannyal saruzott kék pajzs,¹⁴⁰ vagy vörössel gallérozott kék pajzs.¹⁴¹

42. ábra
Vörössel gallérozott kék pajzs
daneci Daneci Szaniszló, 1629
R 64 – I. tétel – No. 285.

Érdemes volna megvizsgálni e kérdés ügyében az ilyen címerek oklevélbeli leírásait. Például a Stettner család süvegezett címerét a szöveg kétszínű, azaz osztott pajzsként írja le,¹⁴² a Bánovszky család armálisa viszont a szintén süvegezettnek vehető címer ábráját úgy írja le, mint vörös pajzsban lévő kék sarkokat, ami inkább mesteralaknak hangzik.¹⁴³

43. ábra
Vörössel süvegezett kék pajzs
Stettner János Erik, 1655
R 64 – I. tétel – No. 461.

44. ábra
Vörössel süvegezett kék pajzs,
avagy vörös mezőben kék sátor
Bánovszky Simon, 1655
R 64 – I. tétel – No. 464.

¹⁴⁰ R 64 – I. tétel – No. 855. A címerfestményt tartalmazó lap hiányzik.

¹⁴¹ R 64 – I. tétel – No. 285.

¹⁴² R 64 – I. tétel – No. 461.

¹⁴³ R 64 – I. tétel – No. 464., igaz, itt a színeket a festő éppen fordítva alkalmazta a festményen.

Ha mindenképpen mesteralakként fogjuk fel ezeket, esetleg megközelíthetnénk őket fordítva az ék, mint mesteralak szempontjából is: eszerint a süvegezés felfelé mutató, a saruzás lefelé mutató, a szemközti oldalt elérő ékként, a gallérozás pedig felfelé mutató, a szemközti oldalt el nem érő ékként lenne értelmezhető.

A magyarországinál régebbi időkre visszavezethető nyugati címertani hagyomány is többnyire az éket tekinti e jelenségek alapjának, ám abban, hogy ezeket mesteralaknak vagy pajzsosztásnak tekinthetők-e, a vélemények eltérnek. A német heraldika különböző jelzőkkel ellátott ékeként, tehát mesteralakokként írja le,¹⁴⁴ míg az angol heraldikusok a süvegezést (*party*) *per pale in base*-nek, azaz a pajzstalpon elhelyezett ék általi, a saruzást (*party*) *per pale*-nek, azaz ék általi, a gallérozást pedig (*party*) *per chevron*-nak, azaz szarufa általi osztásnak ismerik, s ott ezek nem tartoznak a mesteralakok közé.¹⁴⁵ Úgy tűnik, az utóbbi álláspontra hajlott Varjú Elemér a Bárczay kézikönyvéről írt kiváló recenziójában, ahol a talán nem eléggé pontos, de pajzsosztás jellegét tekintve találó „ékvágás” kifejezést javasolta mindezekre, ám ez nem ment át a köztudatba.¹⁴⁶

Voltak még egyéb címerelméleti érdekességek is az anyagban, ezekről rövidebben szólnunk. A szakirodalom alapján a keresztek egyértelműen a mesteralakok közé soroltatnak, amelyek lényegükénél fogva síkbeliek, azonban, mivel előfordulnak egy-egy címerkép (ember, állat) kezében, vagy a sisakdíszen, háttér nélkül, tehát térbelien, plasztikusan ábrázolva,¹⁴⁷ ezt az álláspontot felül kell bírálnunk, s megállapítanunk, hogy a kereszt alkalmazásától függően egyaránt lehet mesteralak és címerkép is.

45. ábra.

A kereszt mint címerkép
aranyadi Fabrinyi Balázs
R 64 – 1. tétel – No. 986.

46. ábra.

A kereszt mint címerkép
Viték János, 1677
R 64 – 1. tétel – No. 604.

47. ábra.

A kereszt mint címerkép
Nesztor János, 1903
R 64 – 1. tétel – No. 848.

A sisakfajták beazonosítása sem volt mindig egyszerű. A csőrsisak viszonylag egyszerűen felismerhető, igaz, voltak olyan esetek, amikor legömbölyítve ábrázolták, s ilyenkor nem olyan egyszerű felismerni. A nyílt sisakok két altípusát, a rácsos és a pántos sisakot a leírások nem különböztetik meg (általában a *galea craticulata seu aperta* megnevezést találjuk, amely mindkétféleképpen fordítható), de ha megnézzük a Némethi János részére adományozott címeren díszlő sisakot, egyértelművé válik, hogy mit is értünk rostélyos sisak alatt.¹⁴⁸ A rostélyos sisak rácsát alkotó mind vízszintes, mind függőleges rácsok egyforma vastagságúak, míg a pántos sisakok esetében vagy csak függőlegesek vannak, vagy pedig sokkal vékonyabb, díszítő célzattal odafestett vízszintes rácsokat láthatunk a függőlegesek között.

¹⁴⁴ STRÖHL 1899. Tafel VI.; GALL 1996. 8.

¹⁴⁵ WOODCOCK–ROBINSON 1990. 56.; PARKER 1894.

¹⁴⁶ VARJÚ 1898. 82.

¹⁴⁷ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 986, 1040.

¹⁴⁸ R 64 – 1. tétel – No. 880/a.

Az adományozott címerek túlnyomó többségén – már amelyiken van sisak – pántos sisakot láthatunk, kisebb részükön csőrsisakot, s mindössze egy-egy példát találunk a már említett rostélyos sisakra, valamint a nem heraldikus huszársisakra¹⁴⁹ és a nyitható zárt sisakra.¹⁵⁰

48. ábra
Pántos sisak

Kampmacher Jakab, 1588
R 64 – 1. tétel – No. 68.

49. ábra
Rostélyos sisak

Némethi János, 1722
R 64 – 1. tétel – No. 880/a

50. ábra
Csőrsisak

Plancknauer Tóbiás, 1601
R 64 – 1. tétel – No. 267/2.

51. ábra
Huszársisak

Vincze Márton, 1650
R 64 – 1. tétel – No. 435.

52. ábra
Nyitható zárt sisak

Kovács Péter, 1617
R 64 – 1. tétel – No. 200.

Nehézségekbe ütköztünk olykor a címerfestmény címeren kívüli elemeinek, azaz a címerszőnyegen található dolgok leírásakor. Itt előfordultak különböző erények vagy egyéb tulajdonságok, esetleg elvont fogalmak – például az Erő, az Igazságosság, a Bölcsesség, a Remény vagy akár az Egyház – allegorikus ábrázolásai, uralkodók vagy szentek képi ábrázolásai.¹⁵¹ Ezeket sajnos nem mindig sikerült azonosítani.¹⁵²

A másik, a címerszőnyegekkel kapcsolatos problémakört a kísérőcímerek szolgáltatják. Kérdés például, hogy a majd minden címerfestményen látható uralkodói kiscímert (ez általában a birodalmi kétfejű sas, mellén az osztrák pólyás pajzs vagy Ausztria és Burgundia egymással hasított címere) hogyan nevezzük? Egy másik probléma, hogy az osztrák heraldikai szóhasználat megkülönbözteti Ó-Ausztria és Új-Ausztria (Altösterreich und Neuösterreich) címereit, melyek közül az első a kék alapon öt (2-2-1) arany sást mutató címerre vonatkozik (ez később Alsó-Ausztria címere lett), az utóbbi pedig a már említett pólyás pajzsra, a *Bindenschildre*.¹⁵³ Ezeket nem lehet automatikusan Alsó-Ausztria illetve

¹⁴⁹ R 64 – 1. tétel – No. 435.

¹⁵⁰ R 64 – 1. tétel – No. 200.

¹⁵¹ Allegóriák: pl. R 64 – 1. tétel – No. 41, 65, 101, 103, 229, 314, 1015.; uralkodók ábrázolásai: pl. R 64 – 1. tétel – No. 111, 555, 587, 695, 700, 774.; szentek: pl. R 64 – 1. tétel – No. 243, 269/a, 1044.

¹⁵² Ebben segítségünkre lehet Cesare Ripa nagybecsű ikonográfiai munkája: RIPA 1997.

¹⁵³ GALL 1996. 124–125.

Ausztria címereinek értelmezni, hiszen egymással hasítva is előfordulnak,¹⁵⁴ ami az egy kategóriába tartozásra utal.

53. ábra
Ó- és Új-Ausztria címere
Zalay alias Tutor cs., 1574
R 64 – 1. tétel – No. 40.

54. ábra
Ó- és Új-Ausztria címere
Pekh Lipót, 1598
R 64 – 1. tétel – No. 87.

Vannak azután nagyon ritkán, egyszer-egyszer előforduló kísérőcímer, melyek azonosítása olykor a véletlenül múlik, mint például a Szerémség¹⁵⁵ vagy Korbávia¹⁵⁶ címerei esetében,¹⁵⁷ de sajnos akadnak egyelőre azonosítatlan kísérőcímer is.¹⁵⁸

55. ábra
A Szerémség címere
Vidák Vince, 1762
R 64 – 1. tétel – No. 774.

56. ábra
Korbávia címere
Herlsperger Ádám, 1625
R 64 – 1. tétel – No. 251.

57. ábra
Azonosítatlan címerek
Freind Henrik, 1721
R 64 – 1. tétel – No. 732

¹⁵⁴ R 64 – 1. tétel – No. 40, 87.

¹⁵⁵ R 64 – 1. tétel – No. 774.

¹⁵⁶ R 64 – 1. tétel – No. 251.

¹⁵⁷ Ezeket Altenburger Gusztáv magyar nagycímer-tervezete (V 5 – A/III/b – 6. tétel) és STRÖHL 1900. Tafel XXI. alapján sikerült azonosítanunk.

¹⁵⁸ R 64 – 1. tétel – No. 41, 134, 213, 989, 1043/a.

58. ábra
Azonosítatlan
R 64 – 1. tétel – No.
41.

59. ábra
Azonosítatlan
R 64 – 1. tétel – No.
1043

60. ábra
Azonosítatlan
R 64 – 1. tétel – No.
213.

61. ábra
Azonosítatlan
R 64 – 1. tétel – No.
989.

Hogy egy példát hozzunk a pontatlan vagy egyenesen dilettáns címerfestés okozta gondokra, meg kell említenünk azokat a címerfestményeket, amelyekben a pajzs szélét a festő más színnel díszítette. Ez hasonlatossá teszi az ábrázolást a heraldikai kerethez,¹⁵⁹ amelyet ezen esetek közül egy sem említ meg a szövegben, de a képeken szerepelve félreértést okozhat.¹⁶⁰

Mint láthatjuk, az anyag feldolgozása során igen sokféle heraldikai probléma merült fel, s ezek további vizsgálata még sok érdekes kérdést hozhat a felszínre.

IV.A.2.d. Megpecsételés

A címereslevél kiadása azzal végződött, s az oklevél azáltal emelkedett jogi érvényre, hogy miután az uralkodó (a szöveg alatt balra) illetve a kancellár és a titkár – 1867 után a király személye körüli miniszter és államtitkára – (a szöveg alatt jobbra, ritkán középen) elhelyezték aláírásukat, az oklevelet a király pecsétjével „függőleg” megerősítették. A lap alakú adományleveleknél a pecsét zsinórját a lap felhajtott alsó szélén (*plica*) fűzték át, a könyv alakúaknál pedig – *plica* nem lévén – magával a pecsétzsinórral fűzték össze az oklevelet. A magyar királyok a megpecsételésre a legtöbb esetben (~91%) a titkospecsétet (*secretum sigillum*) – 1690 után a nagyobb titkospecsétet (*secretum sigillum maius*) –, de olykor (~8%) a nagy kettőspecsétet (*sigillum duplex*) használták, az erdélyi fejedelmek pedig szinte kizárólag (99%)¹⁶¹ az autentikus pecsétjüket (*sigillum authenticum*) használták. Kancelláriatörténeti jelentőségű kérdés, hogy milyen alapon dönt el, hogy a magyar királyi adományt a főkancellár által őrzött kettős vagy az (al)kancellárnál lévő titkospecséttel erősítették meg. Talán az határozta meg a döntést, hogy melyikőjük volt éppen elérhető, hiszen mindig a pecsétnek megfelelő személy írta is alá az oklevelet. Ez a kérdés, mint ahogy az újkori magyar uralkodói pecséthasználattal általában, további kutatást igényel.

Ahogy az adománytípusoknál, itt is kitérünk a formulákra. A *corroboratió*ban a magyar oklevelekben többnyire a következő megfogalmazásokat használták, az adomány típusától gyakorlatilag függetlenül: „*In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras privilegiales secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur,*

¹⁵⁹ Az egyetlen valódi heraldikai keret a gyűjteményben: R 64 – 1. tétel – No. 890.

¹⁶⁰ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 218, 222, 283, 392.

¹⁶¹ A két kivételt Báthori István erdélyi fejedelem adta ki. Az egyikben – leszakadt volta miatt közelebből meg nem állapított típusú – titkospecséttel megerősített magyar nemességet (R 64 – 1. tétel – No. 38/1), a másikban „az erdélyi ügyekben használatos titkospecséttel” megerősített magyar és erdélyi nemességmegújítást adományozott (R 64 – 1. tétel – No. 56.).

impendenti munimine roboratas/communitas, eisdem X ac per eum Y gratiose dandas duximus et concedendas.”¹⁶²

Ennek, általában a rangemelő oklevelekben, előfordult a következő kétféle – a királyi aláírásra is utaló – változata is:

1. *„In quorum fidem et testimonium hasce literas nostras privilegiales propriae manus nostrae subscriptione et sigillo nostro maiori secreto, quo ut rex Hungariae utimur, impendentis munimine roboratas, emanari Tibique X in perpetuam rei memoriam extradari iussimus.*”¹⁶³
2. *„Imo recipimus, aggregamus, annumeramus, creamusque, et praeficimus, harum nostrarum manus nostrae propriae subscriptione, duplicisque privilegialis sigilli nostri, quo ut rex Hungariae utimur impendenti communitarum, vigore et testimonio literarum.*”¹⁶⁴

Az önálló Erdély gyakorlata alapján véve változtatás nélkül az első formulát követte.

Rátérve magukra az okleveleken található pecsétekre, ezek esetében az okozott kisebb-nagyobb gondot, hogy a corroboratióban olvasható megnevezéseik távolról sem mindig következetesek. Hogy egy példával világítsuk meg a kérdést, a *„sigillo maiori secreto, quo ut rex Hungariae utimur”* és a *„secreto sigillo maiori, quo ut rex Hungariae utimur”* egyaránt az 1690 után használatos magyar királyi nagyobb titkospecsét megnevezésére szolgált.

A feldolgozás során, amennyiben a *corroboratio* bármilyen oknál fogva olvashatatlanak bizonyult, kénytelenek voltunk magából a pecsétből kiindulva, analógiás alapon megállapítani annak fajtáját, ami az újkori királyi pecséteknél lényegesen könnyebb feladat, mint a középkoriaknál, mivel kevesebb fajtájuk volt használatban. Ezzel együtt azonban igen sokféle akad köztük, így a titkospecsétre vagy a kettőspecsétre egyenként öt-hatféle különböző megnevezést találhatunk az oklevelekben, amelyek mind ugyanarra vonatkoznak. Az anyagban előforduló pecsétfajták közül a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek által használtak (nem a pecsétek megjelenése, hanem oklevélbeli megnevezéseik szerint csoportosítva, s fizikai tulajdonságaik leírása nélkül) a következő két táblázatban találhatók:

Magyar királyi pecsétek

Magyar névváltozatok	Az oklevelekben szereplő névváltozatok	Megjegyzés
magyar királyi kettőspecsét	<i>duplici sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur</i>	A főkancellár őrzetében volt kettőspecsét kevesebbszer fordult elő, ³ mint a titkospecsét: az összes megfogalmazási változatot figyelembe véve mindössze 62 esetben.
autentikus	<i>duplici et authentico</i>	I. Ferdinánd idejében így nevezték a

¹⁶² „Amely dolog emlékeztére és örök szilárdságára jelen kiváltságlevelünket magyar királyként használt titkos pecsétünkkel függően, védelmül megerősítve, X-nek és általa Y-nak kegyesen adni és adományozni parancsoltuk.”

¹⁶³ „Aminek hitelül és tanúságául jelen kiváltságlevelünket saját kezünk aláírásával és magyar királyként használt nagyobb titkos függő pecsétünkkel védelmül megerősítve kibocsátani, és Neked, X-nek, a dolog örök emlékeztére kiadni parancsoltuk.”

¹⁶⁴ „Sőt elfogadjuk, befoglaljuk, beszámítjuk, tesszük és helyezzük, jelen, saját kezünk aláírásával valamint kiváltságos kettőspecsétünkkel függőleg megerősített oklevelünk ereje és tanúsága által.”

Magyar névváltozatok	Az oklevelekben szereplő névváltozatok	Megjegyzés
kettőspecsét	<i>sigillo (nostro)</i>	kettőspecsétet (hat esetben fordult elő).
magyar királyi nagyobb vagy kettős pecsét	<i>maiori sive duplici sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur</i>	Ez a megfogalmazás két esetben fordult elő, mind a kettő II. Mátyáshoz fűződik. ¹⁶⁵
magyar királyi nagyobb kettőspecsét	<i>sigillo maiori duplici, quo ut rex Hungariae utimur</i>	Hat esetben fordult elő, Rudolftól Ferencig. ¹⁶⁶
magyar királyi titkos kettőspecsét	<i>secreto duplici sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur</i>	Nyolc esetben I. Lipótnál, egyszer pedig III. Károlynál fordult elő.
magyar királyi titkos nagyobb kettőspecsét	<i>secreto maiori duplici sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur</i>	Ez négy esetben III. Károlynál ¹⁶⁷ és kétszer Ferencnél ¹⁶⁸ fordult elő.
magyar királyi titkospecsét	<i>secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur</i>	A titkospecsétet a(z al)kancellár őrizte, s ez a leggyakrabban előforduló pecsétfajta, összesen 531 esetben fordult elő a feldolgozott anyagban. A 16–17. században túlnyomórészt ezt használták, majd 1690 után áttértek a nagyobb titkospecsétre. Ugyan II. József alatt újból a „titkospecsét” elnevezést kezdték használni, azonban ez már egy egészen más, jóval nagyobb méretű pecsétre vonatkozott.
magyar királyi nagyobb titkospecsét	<i>maiori secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur</i>	Az 1690. évi kancelláriai reform után ezt kezdték használni a régi kisebb titkospecsét helyett, azonban ebben távolról sem voltak következetesek. Még néhány évig (kb. 1695-ig) a kisebb méretű, régi titkospecsét is használatban maradt, de a 18. század folyamán már a kettőspecsét hátlapjából kialakított nagyobb titkospecsétet alkalmazták, noha olyakor elhagyták mellőle a „nagyobb” jelzőt. Összesen 117 esetben fordul elő. Problémát okozhat, hogy e megfogalmazás négy esetben a jóval korábban uralkodott Miksa király által kiadott okleveleken is feltűnik, de nála, úgy tűnik, a „magyar királyi titkospecsét”, a „magyar királyi nagyobb titkospecsét” és a „nagyobb titkospecsét” mind ugyanarra a pecsétfajta vonatkozott.
nagyobb titkospecsét	<i>maiori secreto sigillo nostro</i>	Miksa királynál fordul elő két esetben, ¹⁶⁹ de minden bizonnyal a m. kir. nagyobb titkospecséttel (és a m. kir. titkospecséttel)

¹⁶⁵ R 64 – 1. tétel – No. 178, 188.

¹⁶⁶ R 64 – 1. tétel – No. 138, 733, 734, 737, 873, 996.

¹⁶⁷ R 64 – 1. tétel – No. 707, 880/a, 989, 1019.

¹⁶⁸ R 64 – 1. tétel – No. 824, 877.

¹⁶⁹ R 64 – 1. tétel – No. 36, 868.

Magyar névváltozatok	Az oklevelekben szereplő névváltozatok	Megjegyzés
		egyértelmű. I. Ferdinándnál is található erre egy példa, ¹⁷⁰ de ott hamisítva van a <i>corroboratio</i> .
titkospecsét	<i>secreto sigillo nostro</i>	Ez I. János, ¹⁷¹ Izabella, ¹⁷² és I. Ferdinánd ¹⁷³ okleveleiben fordult elő.
magyar királyi nagyobb vagy titkospecsét	<i>maiori sive secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur</i>	Rudolf egy oklevelében fordul elő, de a pecsét hiányzik. Abból ítélve, hogy az adományt a kancellár írta alá, a szokványos titkospecsétről lehet szó. ¹⁷⁴
magyar királyi pecsét	<i>magyar királyi függő pecsétünkkel</i>	Ferenc József és IV. Károly ezt használta, 33 esetben fordult elő az R 64 1. tételében.
magyar királyi pecsét	<i>sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur</i>	egyszer János királynál, ¹⁷⁵ kétszer pedig I. Lipótnál ¹⁷⁶ fordult elő.
magyar királyi nagyobb pecsét	<i>sigillo maiori, quo ut rex Hungariae utimur</i>	I. József egy oklevelében fordult elő. ¹⁷⁷

Erdélyi pecsétek

Magyar neve	Az oklevelekben szereplő neve	Megjegyzés
autentikus pecsét	<i>authentico sigillo nostro</i>	Az erdélyi fejedelmek ebben a minőségükben kivétel nélkül ezt használták, de Bethlen Gábor, mint választott magyar király, illetve Bocskai István, mint Magyarország fejedelme is ezt alkalmazták. 239 alkalommal fordult elő az anyagban.
nagyobb udvari pecsét	<i>maioris et aulici sigilli nostri</i>	1691 (a Diploma Leopoldinum, Erdély Habsburg uralom alá jutása) után ezt használták az uralkodók az erdélyi ügyekben egészen az 1750-es évek közepéig. 26 esetben fordult elő.
nagyobb pecsét	<i>maioris et authentici sigilli nostri</i>	Az 1750-es évek közepe után ezt kezdték használni a Habsburg uralkodók az erdélyi adományoknál, egészen a 19. század közepéig. 8 alkalommal fordult elő.
titkospecsét	<i>secreto sigillo nostro</i>	Báthori István fejedelemnél fordult elő egy alkalommal, még lengyel királlyá koronázása előtt. ¹⁷⁸
az erdélyi	<i>secreti sigilli nostri,</i>	Szintén Báthori Istvánnál fordult elő, már

¹⁷⁰ R 64 – 1. tétel – No. 22.

¹⁷¹ R 64 – 1. tétel – No. 2, 4, 5.

¹⁷² R 64 – 1. tétel – No. 7.

¹⁷³ R 64 – 1. tétel – No. 6.

¹⁷⁴ R 64 – 1. tétel – No. 109.

¹⁷⁵ R 64 – 1. tétel – No. 3., talán egyszerű elírás eredménye.

¹⁷⁶ R 64 – 1. tétel – No. 506, 641/a. Mindkét esetben hiányzik a pecsét, így nem tudhatjuk, mire vonatkozott a megnevezés.

¹⁷⁷ R 64 – 1. tétel – No. 697. Ennél is hiányzik a pecsét, így ennél sem tudhatjuk, milyen volt.

¹⁷⁸ R 64 – 1. tétel – No. 38/1.

Magyar neve	Az oklevelekben szereplő neve	Megjegyzés
ügyekben használatos titkospecsét	<i>quo in rebus Transylvanicis utimur</i>	lengyel király korában. ¹⁷⁹

Néhány esetben előfordult, hogy az oklevélen nem az a pecsét függ, mint amely a *corroboratió*ban meg van nevezve. Ennek magyarázata minden bizonnyal az, hogy az oklevél eredeti függőpecsétje elveszett, s egy valahonnan szerzett másikkal próbálták pótolni a hiányt. Így Zayta Ambrus 1669-ben kelt címereslevelén a szövegben írt titkospecsét helyett Lipótnak a csak 1690 után használatos nagyobb titkospecsétje függ.¹⁸⁰ Paukovics Mátyás oklevelén a titkospecsét helyett a kettőspecsét látható.¹⁸¹ Vida Imrének szintén III. Károlytól kapott armálisában továbbmentek egy fokkal: a *corroboratió*ban eredetileg állt „magyar királyi titkos kettőspecsét” megnevezést „titkos egyszerű pecsétre” hamisították, s az elveszett kettőspecsét helyére egy I. Lipóttól származó titkospecsétet fűztek.¹⁸² Más országbeli vagy más uralkodótól való pecsétekkel is próbáltak oklevelet érvényesíteni: a Kengyel család címereslevelén III. Károly nagyobb titkospecsétje helyett cseh királyként használatos pecsétje függ,¹⁸³ Nagy Sebestyén adománylevelén pedig II. Ferdinánd titkospecsétje helyett Báthori Gábor erdélyi fejedelem pecsétje látható. Egy másik módszer a pecsétek másodlagos felhasználására, amikor egy eleve hamis oklevelet próbáltak eredeti pecséttel hitelesnek feltüntetni, amint az történt a Fischer alias Gillány Miklós részére készült, teljes egészében hamisított, 1563-ra datált oklevéllel, melyre egy teljesen valódi királyi titkospecsétet függesztettek.¹⁸⁴

IV.A.2.e. A címereslevelek taksája

Az oklevélkiállítás folyamatában sok ember vett részt: az írnok, aki a kancelláriai formuláskönyvek alapján megírta a szöveget, a címerfestő, aki elkészítette a címerfestményt s az oklevél díszítményeit, a 18. századtól a rézmetsző, aki a lap alakú oklevelek oldalainak keretezéseit és egyéb díszeket alkotta meg, a titkár, aki az egészet felügyelte s a pecsételést intézte stb. Mindennek, akárcsak manapság a különböző okiratok kiváltásának, szabott ára volt, melyet a kancellária taksáló vagy díjszabási hivatalában (*officium taxatoratus*) kellett kifizetni. A szabályozások állandóan változtak, s távolról sem rendelkezünk teljeskörű adatokkal e téren, de mindenesetre ismeretes, hogy különböző összegeket kellett fizetni új adományért, címerújításért, rangemelésért, előnévéért stb. Külön tétel volt, hogy valaki elsődleges vagy másodlagos (valaki általi) címerszerző volt-e, s külön fizetség járt az uralkodói adományok kancelláriai nyilvántartásába, a Királyi Könyvekbe (*Libri Regii*) való beiktatásért is. Már Nagy Lajos 1351:VII. törvénycikkben szerepel, hogy az alkancellár és az íródeákja – a birtokadomány mennyiségétől függően – fizetséget kapott. Az 1435:XII., majd az 1492:XCIX. tc. azt írja, hogy a taksát illetően egyezkedni kell a kancelláriával. Az első részletes törvényi szabályozás az 1609:LXXIII. törvénycikkben, amely adománytípusonként, tételesen felsorolja, hogy miért mennyit kellett fizetni.

A kiszabott taksában az adomány árán túl benne volt az oklevél elkészíttetésének s az ehhez szükséges alapanyagoknak az ellenértéke is: felszámították a pergamen, az aranyfesték, a pecsétviasz, a pecsétzsinór, a pecséttok árát, az írnok és a címerfestő munkadíját, külön

¹⁷⁹ R 64 – 1. tétel – No. 56.

¹⁸⁰ R 64 – 1. tétel – No. 564.

¹⁸¹ R 64 – 1. tétel – No. 630.

¹⁸² R 64 – 1. tétel – No. 713.

¹⁸³ R 64 – 1. tétel – No. 711.

¹⁸⁴ R 64 – 1. tétel – No. 25.

összeg járt a kancellárnak s a titkárnak az ügyintézésért és az aláírásért. Összességében elmondható, hogy egy egyszerű, birtokadomány nélküli címereslevél ára a 17. század elején, a már említett LXXIII:1609. tc. 8. §-a szerint 25 forint volt, a század végén ez 90-re emelkedett. Az 1700-as évek elején 200 forint körüli összeget kértek egy armálisért, a negyvenes években már 500-at, 1751-ben pedig az egész taksát megduplázták, s így már több mint 1000 forintba is kerülhetett egy-egy címer- és nemességadomány.¹⁸⁵

A feldolgozott anyagban két bizonylat is van, amelyek a címereslevelek taksájának vizsgálatához egy kis adalékot nyújtanak. Az egyik 1739-ben kelt, ebben Bobok Mihály könyvvezető és taxator a Jurkovics Mátyás és Pál részére III. Károly által ugyanez évben kiadott magyar nemesség- és címeradományozó oklevél kiállításáért kiszabott 752 forintos összeg befizetését igazolja.¹⁸⁶ A másik 1766-ból való, ebben Vass Mihály taxator igazolja a Karg Károly kapitány által Mária Teréziától kapott ugyanolyan tárgyú adománylevélért megállapított összeg negyed részének, 385 forintnak a kifizetését.¹⁸⁷ A két bizonylat nagyszerűen illusztrálja az 1751. évi százszázalékos áremelést: a teljesen azonos tárgyú adományért 1766-ban az 1739-es taksának nagyjából a kétszeresét, 1540 forintot kértek, s úgy tűnik, engedélyezték a részletfizetést is.

A címereslevél kiállítása leírásának végéhez érve, álljon itt egy táblázat, mely a magyar királyok illetve az erdélyi fejedelmek által kiállított, az R 64 1. tételében található eredeti adománylevelek számát mutatja:

Magyar király	Uralkodás	Db
I. János	1526–1540	4 db
I. Ferdinánd	1526–1564	25 db
Izabella	1539–1559	1 db
Miksa	1564–1576	16 db
Rudolf	1576–1608	71 db
II. Mátyás	1608–1619	55 db
II. Ferdinánd	1619–1637	120 db
III. Ferdinánd	1637–1657	114 db
I. Lipót	1657–1705	191 db
I. József	1705–1711	5 db
III. Károly	1711–1740	47 db
Mária Terézia ¹⁸⁸	1740–1780	37 db
II. József	1780–1790	2 db
II. Lipót	1790–1792	11 db
Ferenc ¹⁸⁹	1792–1835	48 db
V. Ferdinánd	1835–1848	12 db
Ferenc József ¹⁹⁰	1848–1916	32 db
IV. Károly	1916–1918	4 db
ismeretlen	?	1 db

¹⁸⁵ KÓTA 1997. Elképzelhető, hogy az árfolyamváltás összefüggött azzal, hogy, mint már említettük, éppen ekkor kerültek túlsúlyba a könyv formában kiállított adománylevelek, s talán ezek kiállítását költségesebbnek ítélték a kancelláriai taxatorok.

¹⁸⁶ R 64 – 1. tétel – No. 747/b.

¹⁸⁷ R 64 – 1. tétel – No. 781/b.

¹⁸⁸ Ezeken kívül két db adománylevelet mint német-római császárné adott ki: R 64 – 1. tétel – No. 887/b, 887/c.

¹⁸⁹ Ezeken kívül egy db oklevelet mint a Katonai Mária Terézia Rend nagymestere adott ki: R 64 – 1. tétel – No. 804/b.

¹⁹⁰ Ezeken kívül négy db adománylevelet mint ausztriai császár adott ki: R 64 – 1. tétel – No. 889/b, 889/c, 1059/a, 1059/b.

Magyar király	Uralkodás	Db
	Összesen:	796 db

Erdélyi fejedelem	Uralkodás	Db
Báthori István	1571–1586	2 db
Báthori Kristóf (vajda)	1576–1581	1 db
Báthori Zsigmond	1586–1602	16 db
Báthori András	1599	5 db
Bocskai István	1605–1606	14 db
Rákóczi Zsigmond	1607–1608	7 db
Báthori Gábor	1608–1613	30 db
Bethlen Gábor	1613–1629	26 db
Brandenburgi Katalin	1629–1630	2 db
I. Rákóczi György	1630–1648	38 db
II. Rákóczi György	1648–1660	28 db
Barcsay Ákos	1658–1660	3 db
Kemény János	1661–1662	1 db
I. Apafi Mihály	1661–1690	65 db
II. Rákóczi Ferenc	1704–1711	1 db
III. Károly	1711–1740	7 db
Mária Terézia	1740–1780	6 db
II. Lipót	1790–1792	1 db
Ferenc	1792–1835	2 db
V. Ferdinánd	1835–1848	1 db
	Összesen:	256 db

IV.A.3. *Publicatio* – a kihirdetés

Az újkori címer- és egyéb adományok sajátja, hogy az érintett vármegye vagy vármegyék közgyűlésén ki kellett azokat hirdetni, s csak akkor léptek hatályba. A kihirdetés intézménye tulajdonképpen nem a megadományozott, hanem annak volt földesura javára, mégpedig arra szolgált, hogy tudomást szerezhessen arról, ha valamelyik jobbágya az ő megkerülésével nemességet szerzett volna. A középkori címeresleveleknél épp ezért gyakorlatilag nem fordult elő kihirdetés, mivel a címeresleveleket az esetek túlnyomó többségében már eleve nemesi jogállású személyek kapták, ami így senkinek a jogait nem csorbította. A földesúr ilyen érdekeit védi az 1622:XVII. tc. 1. §-a, mely szerint *„czimeres nemesleveleket pedig jövőre a jobbágyházakban lakó parasztnak, az ő földesuraik ajánlata és beleegyezése nélkül, ne adjanak”*, mivel a nemesítés, mivel az illetőnek a jobbágyterhek alóli kivételével járt, kárára volt a földesúrnak, így az ő beleegyezése szükségeltetett hozzá. Az idézett törvénycikket megerősíti illetve kiegészíti a nemesítések és a címerek adományozásának módját meghatározó 1630:XXX. tc., melynek 5. §-a szerint *„az ármális leveleket abban a vármegyében kell kihirdetni, a melyikben tudniillik azoknak a megnyerője, köztudomás szerint lakik”*. A későbbiekben – a 18. századra –, ha máshová költözött, az adományos származási helye és az új lakhelye szerinti vármegyében is kihirdették az adományt. A kihirdetési kötelezettség és a folyamodásról szóló fejezetben említett vármegyei ajánlási kötelezettség tehát együttesen – elvben – igen nagy befolyásolási lehetőséget adott a vármegyei nemesség kezébe az új nemesítéseket illetően.

Erdélyben az ezzel azonos tartalmú törvénycikk a II. Rákóczi György fejedelem által 1653-ban összeállított törvénykönyvben található, amely a magyarországi törvénnyel

szemben azt is kiköti, hogy a címeradományt az országgyűlésen való kihirdetésen kívül az adományos lakhelye szerinti vármegyében vagy székben egy éven belül ki kell hirdetni, különben erejét veszti.¹⁹¹

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a köztudatban élt egy olyan, ezzel kapcsolatos megkötés is, amely szerint a kihirdetésnek az adományozást követő egy éven belül meg kellett történnie, különben az adomány érvényét veszítette volna. Ennek azonban törvényi alapja nem volt, s az 1630:XXX. tc-ben sem szerepel ilyesmi. Az elmélet minden bizonnyal a *Tripartitum* azon passzusára volt alapozva, amely szerint a királyi adomány, ha egy éven belül nem kezdik meg használatát, érvényét veszti.¹⁹² Ez azonban a címereslevelekre nem vonatkozott, s a kihirdetésre olykor több évvel is az adománylevél kiadása után került sor.¹⁹³

A kihirdetett oklevélre a vármegyei hites jegyző rávezette a kihirdetés tényét, aminek természetesen, akár magának a kihirdetésnek, szabott díja volt. A kihirdetési záradékot az esetek többségében a felhajtott *plica* jobb szélén helyezték el – ahol esetenként még külön díszes keretet is kialakítottak neki¹⁹⁴ –, több záradék esetén a bal szélére vagy a közepére, ritkán az első *clausula* alá vezették fel. Viszonylag gyakran fordul elő a záradék az oklevél hátlapján (*verso*), de ez inkább az erdélyi címereslevelekre jellemző. Előfordulhat még a záradék akár a *plicán* belül, a szöveg alatt, jobb- vagy baloldalt is.¹⁹⁵ A legtöbbször egy többsoros bekezdés alakjában jelenik meg, de például a horvát-szlavón országgyűlésen való kihirdetéseket általában egy hosszú sorban szokták rávezetni az oklevélre.

A feldolgozott anyagban lévő 1059 eredeti adománylevélből 838-at (79%) hirdettek ki legalább egyszer, s ezeken összesen 1030 db kihirdetési záradék található. A legtöbb helyen való kihirdetés rekordját a Hegedűs család 1753-ban kelt címereslevele tartja, amelyet 1753 és 1826 között hat alkalommal hirdettek ki, Sopron, Somogy, Baranya, Vas, Pozsony és Zala vármegyékben.¹⁹⁶ Érdekességet jelent, ha az oklevelet ugyanabban a megyében hirdették ki többször, amire több példát¹⁹⁷ is találhatunk a feldolgozott anyagban, ám az ugyanott háromszor történt kihirdetésre csak egy adatunk van: Jakos Péter 1625-ben kelt armálisát 1626 és 1721 között háromszor hirdették ki Győr vármegyében.¹⁹⁸

Az 1630, tehát a *publicatio* kötelezővé tétele előtt keletkezett 356 db eredeti adománylevélből 257-et (72%) hirdettek ki, a 704 db ez utáni közül pedig 581-et (82%), ami azt mutatja, hogy e gyakorlat a törvénybe iktatást megelőzően is szinte ugyanannyira elterjedt volt, mint utána, tehát a becikkelyezés nem növelte meg radikálisan a kihirdetések arányát. A 123 db 1630 utáni, kihirdetési záradék nélküli (kihirdetetlen?) címereslevélből 99 db magyar királyi és 22 db erdélyi fejedelmi, amelyeknek így kérdéses az érvényessége, azonban ennek megállapítása további kutatásokat venne igénybe. Az R 64 1. tételében található legkorábbi kihirdetett oklevél Saluczei Simonnak I. Ferdinándtól 1542-ben kapott címeres nemeslevele, amelyet 1569-ben hirdettek ki Pozsony vármegyében.¹⁹⁹

Néhány északkeleti magyar vármegye esetében, összesen 57 alkalommal máshol elő nem forduló, s talán közigazgatás-történeti érdekességgel bíró jelenségre figyeltünk fel. Ezen címeresleveleknél a kihirdetési záradékot az adott megye főbb tisztségviselői, az alispán, sokszor a szolgabírák, s olykor még az ülnökök is aláírták, általában a záradékkal ellentétes oldalon. Erre a leggyakrabban Zemplén (25), Ung (14), Bereg (6) és Szatmár (4) vármegyék

¹⁹¹ CJH *Erdélyi törv.* I. könyv, III. rész, 7. cím, 1. art.

¹⁹² „elvész a kiváltság, ha valaki nem él a kellő idő alatt a neki adott és engedett kiváltsággal” – *Tripartitum* II. rész, 12. cím, 2. §

¹⁹³ A kihirdetési kötelezettség kialakulásáról és mibenlétéről bővebben ld. ILLÉS 1939.

¹⁹⁴ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 199, 209.

¹⁹⁵ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 533, 632.

¹⁹⁶ R 64 – 1. tétel – No. 761.

¹⁹⁷ Pl. R 64 – 1. tétel – No. 261, 875.

¹⁹⁸ R 64 – 1. tétel – No. 253.

¹⁹⁹ R 64 – 1. tétel – No. 6.

esetében került sor, de két alkalommal Ugocsában és az akkor éppen Erdélyhez tartozó Máramarosban kihirdetett okleveleknél is előfordult. Egy-egy példával rendelkezünk Bihar, Borsod és Szabolcs vármegyéből, valamint az erdélyi Közép-Szolnok vármegyéből, Csíkszékből és Háromszékből, de ezek elszigeteltségüknél fogva nem értékelhetők tendenciaként.

A záradékok esetenként fontos genealógiai források is lehetnek, mivel előfordul, hogy jóval később, az adományos valamely leszármazottja mutatta be valahol, esetleg egy új birtok szerzése kapcsán az oklevelet, és ott leírják a család aktuális állapotát, például a Hegedűs család címereslevele esetében a *versón*, az 1822–1826 között kelt három záradékban.²⁰⁰

A kihirdetések kihirdetőnkénti megoszlását (a teljes vizsgált időintervallumban) a következő táblázatban találjuk:

²⁰⁰ R 64 – 1. tétel – No. 761.

Kihirdető	Alkalom
erdélyi országgyűlés	73
Pozsony vm.	62
Nyitra vm.	42
Bihar vm.	36
Zemplén vm.	36
Abaúj vm.	34
Veszprém vm.	30
Győr vm.	29
Sopron vm.	29
Vas vm.	29
Szatmár vm.	27
Borsod vm.	26
Sáros vm.	25
Bereg vm.	24
Pest, Pilis és Solt vm.	24
Heves és Külső-Szolnok vm.	23
Komárom vm.	23
azonosítatlan	22
Trencsén vm.	20
Nógrád vm.	19
Szabolcs vm.	19
Szepes vm.	18
Hont vm.	16
Ung vm.	16
Gömör vm.	15
Máramaros vm.	15
Zala vm.	13
Bars vm.	12
Zólyom vm.	12
Hunyad vm.	10
Közép-Szolnok vm.	10
Udvarhelyszék	10
horvát-szlavón országgyűlés	9
Belső-Szolnok vm.	9
Fehér vm.	9
Marosszék	9
Moson vm.	9
Sepsiszek, Kézdiszek és Orbaiszek	9
Temes vm.	9
Torna vm.	8
Zaránd vm.	8
Bács vm.	7
Kolozs vm.	7
Pest vm.	7
Ugocsa vm.	7
Arad vm.	6

Kihirdető	Alkalom
Fejér vm.	6
Fogarasi kerület	6
ismeretlen	6
Krassó vm.	6
erdélyi királyi Gubernium	5
Esztergom vm.	5
Kraszna vm.	5
Torda vm.	5
dalmát-horvát-szlavón országgyűlés	4
Küküllő vm.	4
Torontál vm.	4
Alsó-Fehér vm.	3
Aranyosszék	3
Bács-Bodrog vm.	3
Baranya vm.	3
Csanád vm.	3
Háromszék	3
Heves vm.	3
Tolna vm.	3
Zala és Somogy vm.	3
Csikszék, Gyergyószék és Kászonszék	2
Csongrád vm.	2
Somogy vm.	2
szlavón országgyűlés	2
Turóc vm.	2
Verőce vm.	2
Zala és Veszprém vm.	2
Alsó-Csikszék	1
Békés vm.	1
Bodrog vm.	1
Borsod és Csongrád vm.	1
Csikszék	1
Doboka vm.	1
Fogarasi kerület és Fehér vm.	1
Hajdú vm.	1
jász és kun kerületek	1
Kassa szabad királyi város	1
Kézdiszek	1
Kishont vm.	1
Kishont kerület	1
Liptó vm.	1
Magyar Királyi Helytartótanács	1
Pest, Pilis vm. és a Fejér vm-hez tartozó Solt szék	1

Kihirdető	Alkalom
Pozsega vm.	1
Sepsiszek, Kézdiszek, Orbaiszek és Miklósvárszek	1

Kihirdető	Alkalom
Szepesi Kamara	1
Szerém vm.	1
Varasd vm.	1

V. TÁVLATI CÉLOK

Szeretnénk az adatbázisba felvenni a MNL OL egyéb törzsszámai alatt őrzött eredeti és nem eredeti címeresleveleket is, ami több mint 3000 új rekordot jelentene. Erre 2012 októberében pályáztunk is az NKA-nál, s ha ezt megnyerjük, 2013 januárjától folytathatjuk az idén elkezdett digitalizálási és adatrögzítési munkát.

Amennyiben sikerülne megteremteni az együttműködés feltételeit, az ország különböző egyéb (megyei, városi, magán-) levéltárainak hasonló iratanyaga is bekerülhetne ebbe a nyilvántartásba, eddig példátlan és reményeink szerint rendkívül sok újdonságot és kutatási könnyebbséget hozó egységes magyarországi címereslevél-adatbázist hozva ezzel létre. Ez pedig – minthogy adatbázisunk erre is alkalmas – az egyéb nemesi iratok feldolgozása és más adatbázisokkal, például a Királyi Könyvekével való összekapcsolás által alapja lehetne egyfajta összefoglaló magyar nemesi kataszternek, mintegy Nagy Iván és Kempelen Béla munkáját folytatván, s átültetvén a jelenkorba.

A projektben benne van – igaz, még csak szigorúan elméletben – az esetlegesen a határokon is átnyúló együttműködés lehetősége is, hiszen megfelelő feltételek és a szakmai együttműködés kellő szintre való fejlesztése mellett a náluk őrzött magyar címereslevelek és nemesi iratok adatai is felvehetők lennének az adatbázisba.

Mivel ez az adatbázis, mint minden ilyen nagy volumenű vállalkozás, az emberi tényezőtől adódóan korántsem tekinthető hibátlannak, az észrevett kisebb-nagyobb tévedések, elírások javítását folyamatosan végezzük. Ennek hatékonyabbá tétele érdekében, ha a Tisztelt Olvasónak feltűnik valamilyen tartalmi hiba, esetleg helytelen olvasat, hibás dátumfeloldás, téves címerleírás stb., szívesen fogadjuk észrevételeit az avar.anton@mnl.gov.hu elektronikus postacímen.

VI. FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

VI.A. Levéltári források

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- A 57 MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Libri Regii
- DF MNL OL, Diplomatikai Fényképtár
- DL MNL OL, Diplomatikai Levéltár
- P 310 MNL OL, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Hanvay család
- P 650 MNL OL, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Tallián család
- P 2007 MNL OL, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Kollesisz család
- P 2257 MNL OL, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Családi fondtörödékek
- R 64 MNL OL, Mohács utáni gyűjtemények, Hazai címereslevelek és nemesi iratok
- R 319 MNL OL, Mohács utáni gyűjtemények, Családok, személyek szerinti iratok gyűjteménye
- V 5 MNL OL, Pecsétgyűjtemény, Altenburger Gusztáv és Réső Ensel Sándor címer- és pecsétgyűjtemény

VI.B. Szakirodalom

- ÁLDÁSY 1923. ÁLDÁSY Antal: *Címertan*. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 6.) Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1923. (reprint: Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004 és 2008).
- ÁLDÁSY I–VIII. ÁLDÁSY Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei I–VIII*. (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek) MNM Kvt. (I–II.) – Áldásy József (III–VIII.), Budapest, 1904–1942.
- Armálisok...* 2004. *Armálisok – Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898*. Szerk. MOLNÁR András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.
- BAK *et al.* 2008. BAK Borbála – HUNYADYNÉ FABÓ Beáta – OROSZ Katalin – REISZ T. Csaba – TÖRÖK Enikő: *Kataszteri térképek tömeges digitalizálása*. 2008. Online publikáció. (http://mnl.gov.hu/letoltes.php?d_id=534, 2012. október 29.)
- BAKÁCS 1972. BAKÁCS István: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében, 1934–1945. *Levéltári Közlemények* 43 (1972) 33–84.
- BARABÁS 1895. BARABÁS Samu: *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára I–II*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1895.

- BÁRCZAY 1897. BÁRCZAY Oszkár: *A heraldika kézikönyve*. MTA, Budapest, 1897. (reprint: Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2011.)
- BEDINGFELD–GWYNN-JONES 1994. BEDINGFELD, Henry. – GWYNN-JONES, Peter: *Címertan*. Ford. VÉGH István. Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- BEKE 1995. BEKE Margit: *A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei*. Prímási Levéltár, Esztergom, 1995. Első kiadás.
- BEKE 2011. BEKE Margit: *A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei*. Magtár Művészeti Alapítvány, Budapest, 2011. Második, bővített kiadás.
- BERTÉNYI 2003. BERTÉNYI Iván: *Magyar címertan*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- CSÁKY 1995 CSÁKY Imre: *A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században*. Corvina Kiadó, Budapest, 1995.
- CJH *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár, 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1608–1657. évi törvények*. Szerk. MÁRKUS Dezső. Franklin-Társulat, Budapest, 1896.
- CJH Erdélyi törv. *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Szerk. MÁRKUS Dezső. Franklin-Társulat, Budapest, 1900.
- CSOMA 1900. CSOMA József: Az első magán czimer-adományok. *Turul* 18 (1900) 1–6.
- CSOMA 1904. CSOMA József: A XVI. századi magyar heraldika. *Turul* 22 (1904) 57–64.
- CSOMA 1913. CSOMA József: *A magyar heraldika korszakai*. MTA, Budapest, 1913. (reprint: Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2008.)
- FEJÉRPATAKY 1901. FEJÉRPATAKY László: A XIV. századi czimer-adomány. *Turul* 19 (1901) 97–104.
- GALL 1996. GALL, F.: *Österreichische Wappenkunde*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1996.
- GYÁRFÁS 1909. GYÁRFÁS Tihamér: Czimeres levelek Brassó város levéltárában VI. Vargyasi Kósa János deák czimeres nemeslevele 1630-ból. *Turul* 27 (1909) 108–109.
- HORVÁTH 1908. HORVÁTH Sándor: *A M. Kir. Országos Levéltárnak az 1886–1907. években bemutatott czimeres nemeslevelek jegyzéke*. A szerző kiadása, Budapest, 1908.
- ILLÉS 1939. ILLÉS József: A címeres levél kihirdetése. In: *Emlékkönyv Kolosváry Bálint dr. jogtanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Grill Károly, Budapest, 1939. 224–231.
- KEMPELEN 1907. KEMPELEN Béla: *A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben*. Benkő Gyula könyvkereskedése, Budapest, 1907.
- KÓTA 1996. KÓTA Péter: Címerinspektori hivatal a XVIII. században. *Turul* 69 (1996) 28–34.

- KÓTA 1997. KÓTA Péter: A címereslevél ára. In: *Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Konferencia, Pécsvárad 1995. szept. 12–13.* Szerk. ÓDOR Imre – PÁLMÁNY Béla – TAKÁCS Péter. (Rendi társadalom, polgári társadalom 9) Hajnal István Kör – KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanszéke, Debrecen, 1997. 149–156.
- Középkori oklevelek... 2008 OROSZ Katalin – RÁCZ György – REISZ T. Csaba – VAJK Ádám – VÉBER János: *Középkori oklevelek tömeges digitalizálása.* 2008. Online publikáció. (http://mnl.gov.hu/letoltes.php?d_id=393, 2012. október 29.)
- MHH *Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar czimeres emlékek I–III.* Szerk. FEJÉRPATAKY László (I–II.), ÁLDÁSY Antal (III.). Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1901–1926.
- MIKÓ 2009. MIKÓ Árpád: *A reneszánsz Magyarországon.* (Stílusok – korszakok) Corvina Kiadó, Budapest, 2009.
- NYÁRY 1886. NYÁRY Albert: *A heraldika vezérfonala.* MTA, Budapest, 1886.
- NYULÁSZINÉ 1981. NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke.* (Forrástudományi segédletek 2) MOL, Budapest, 1981. Első kiadás.
- NYULÁSZINÉ 1987. NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein.* Corvina Kiadó, Budapest, 1987. Első kiadás.
- NYULÁSZINÉ 1999. NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein – Wappen aus fünf Jahrhunderten auf Wappenbriefen im Ungarischen Staatsarchiv.* Babits Kiadó, Szekszárd, 1999. Második, bővített kiadás.
- NYULÁSZINÉ 2000. NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *Magyar Országos Levéltár. Címereslevelek jegyzéke.* (A Magyar Országos Levéltár segédletei 7) MOL, Budapest, 2000. Második, bővített kiadás.
- NYULÁSZINÉ 2001. NYULÁSZINÉ DR. STRAUB Éva: *Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai.* (Magyarország kézikönyvtára) CEBA Kiadó, Budapest, 2001.
- NYULÁSZINÉ 2005. NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: Mohács előtti címereslevelek. In: ALMÁSI Tibor – DRASKÓCZY István – JANCsó Éva (edd.): *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára.* MOL, Budapest, 2005. 245–260.
- PÁPAI PÁRIZ 1695. PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Ars heraldica, seu consuetudinum heraldicarum, quarum crebrior passim et usus et in historiis, praecipue Europaeis mentio, synopsis.* Ex off. Nicolai Kis de M. Tótfalu, Claudiopoli, 1695.
- PARKER 1894. PARKER, James: *A Glossary of Terms Used in Heraldry.* James Parker & Co., Oxford – London, 1894. (online: <http://www.heraldsnet.org/saitou/parker/index.htm>, 2012. október 29.)
- R. KISS 1903. R. KISS István: Természetes ábrázolás az 1526. év előtti magyar czimerekben I–III. *Turul* 21 (1903) 49–56, 119–125, 162–171.
- REXA 1909–1910. REXA Dezső: *A törvényhatósági levéltárak címeres levelei I–V. füzet.* A gyűjtő kiadása, [S. l.], 1909–1910.

- RIPA 1997 RIPA, Cesare: *Iconologia*. Ford. SAJÓ Tamás. Balassi Kiadó – Magyar Képzőművészeti Főiskola, Budapest, 1997.
- ROBINSON–WOODCOCK 1990. ROBINSON, John Martin – WOODCOCK, Thomas: *The Oxford Guide to Heraldry*. Oxford University Press, Oxford–New York etc., 1990.
- SÁNDOR 1910–1912. SÁNDOR Imre: *Czimerlevelek I–II*. A Genealogiai Füzetek szerkesztősége – Lepage Lajos egyet. könyvkereskedés bizománya, Kolozsvár, 1910–1912.
- SCHÖNHERR 1894 SCHÖNHERR Gyula: A Garázda nemzetség czimeres levele. *Turul* 12 (1894) 9–12.
- STRÖHL 1899. STRÖHL, Hugo Gerard: *Heraldischer Atlas*. Hoffmann, Stuttgart, 1899.
- STRÖHL 1900. STRÖHL, Hugo Gerard: *Oesterreichisch-Ungarische Wappenrolle*. Kunstverlag Anton Schroll & Co., Wien, 1900. Dritte Ausgabe. (reprint: Edition Winkler-Hermaden, Schleinbach, 2010)
- SZABÓ 1941. SZABÓ István: A jobbágy megnevezése. *Turul* 55 (1941) 11–21.
- SZÁLKAI 2009. SZÁLKAI Tamás: *Armales Transylvanorum. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományából*. (Scriptores rerum Hungaricarum 3) Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2009.
- SZÁLKAI 2010. SZÁLKAI Tamás: *Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyéni címeres nemeslevelei (1535-1811) és nemesi iratai alapján*. Doktori értekezés. 2010. (<http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/97140/6/ertekazes.pdf>, 2012. október 29.)
- SZENTGYÖRGYI 1976. SZENTGYÖRGYI Mária: Az erdélyi puskás címerek. *Levéltári Közlemények* 47 (1976) 196–204.
- TAGÁNYI 1886. TAGÁNYI Károly: *Jegyzéke az Országos Levéltárban a magyar és erdélyi udv. kancelláriák föllállításáig található herczegi, grófi, bárói, honossági és nemesi okleveleknek*. M. Kir. Országos Levéltár, Budapest, 1886.
- Tripartitum* WERBŐCZY István: *Hármaskönyv – Tripartitum*. Ford. CSIKY Kálmán. M. Kir. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1894. (bőv. utánnyomás: Téka Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- VAJAY 1969. VAJAY Szabolcs: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában. *Levéltári Közlemények* 40 (1969) 279–287.
- VARJÚ 1898. VARJÚ Elemér: Bárczay Oszkár heraldikája. *Turul* 6 (1898) 79–89.